

Fügedi Erik

„Könyörülj, bánom,
könyörülj...”

Helikon Kiadó

SOROZATSZERKESZTŐ
STEINERT ÁGOTA

SZAKLEKTOR
ENGEL PÁL

„Halálakor akkora volt a gyász...”

„Halálakor akkora volt a gyász az országban, mintha mindenki saját halottját siratta volna” – jegyezte fel Lajos királlyal (1382) kapcsolatban Küküllei János főesperes, hosszú éveken át kancelláriai jegyzője, haláláig hűséges híve és történetírója. A király nem székhelyén, Visegrádon, nem is kedvenc tartózkodási helyén, Diósgyőrben vagy Zólyomban halt meg, nem is hűséges pálosai között, Márianosztrán, ahová egyre többször vonult vissza élete utolsó éveiben, hanem az ország egyik nyugati kereskedelmi központjában, Nagyszombat városában, a nyár végén, szeptember 11-ére virradó éjszaka. Fontos politikai lépésre készült itt, vele volt családja és vele volt az „ország”. A középkor politikai elméletében ez a fogalom gyakorlatilag azokat a főpapokat és főurakat jelentette, akik a politikai döntésben részt vettek. A városfalak közötti szűk területen, a polgárházakban érsekek és püspökök, bánok, az udvartartásnak és a kancellária királlyal együtt utazó részlegének tagjai zsúfolódtak össze, a nagyurak és főpapok nagyszámú kísérete, számtalan hátszlóval és fogattal. Nem is Nagy Lajos, az ember halála volt ez, hanem az ország királyáé a nagy nyilvánosság előtt.

A kor mindennapi szokásairól nem sokat tudunk, mégis biztosra vehetjük, hogy amikor a király állapota válságosra fordult, a városban található papság imádkozni kezdett felépülésért, a halál beállta után pedig minden templomban, kápolnában a főpapok és főurak magukkal hozott hordozható oltárain telecsendült a rémületet idéző rekviem. Most már azért könyörgöttek, hogy Isten legyen irgalmas szolgájával, akinek hosszú életében embertársai felett olyan nagy hatalmat adott. És mert a magyarságban még mindig éltek a kereszténységet megelőző hagyományok is, városszerte felhangzott az ősi

sírató dallama. Küküllei szerint az egész ország részt vett ebben a pogány szokást őrző világi szertartásban, mégis érdekes lenne tudni, kiknek lehetett legtöbb oka az őszinte gyászra.

A történettudomány egyik közkedvelt jelmondata szerint „minden új dinasztia megteremti a maga új arisztokráciáját”, s ez alól az Anjouk sem voltak kivételek. I. Károly körül kialakult az arisztokraták egy kis csoportja, egy belső kör, a király legmeghittebb és leghívebb tanácsosaiból. A belső kör tagjait nemcsak nagyméretű vagyonok felhalmozása, hanem bizonyos állandóság jellemezte. A század első felében a kiskirályok elleni harcban, vagy az ország életének újjászervezésében részt vevők általában halálukig maradtak szolgálatban, és meglehetősen nagy biztonsággal számíthattak arra, hogy fiaik az udvari apródok, azután az udvari lovagok státusán át ugyanúgy országos méltóságokat vagy udvari tisztségeket töltenek majd be, mint ők maguk tették. A hivatástudatból vagy egyszerűen szülői döntés alapján egyházi pályára lépő fiúk pedig már fiatalon – a kánonjog szerint túlságosan fiatalon – nagy terület egyházszervezetét kormányzó és nagy jövedelmet élvező főpappokká válhatnak, diplomáciai megbízatások teljesítésével vagy a királyi tanács tagjaként kifejtett tevékenységükkel tovább emelik családjuk hírnevét, gazdagságát és befolyását. Lajos konzervativizmusa, amellyel ragaszkodott apja kiemelt munkatársainak fiaihoz, csak megerősítette helyzetüket. A Lackfiakat szokás ilyenkor példának felhozni. Kerekegyházi Lackfiak közül hat érte meg a felnőttkort, mind a hat fontosabb pozícióba került. A legidősebb 1326-ban lovászmester lett, s ettől kezdve nemcsak Lajos király haláláig, hanem majdnem a század végéig Lackfi örökölte ezt a méltóságot, emellett húsz esztendőn át közülük került ki az erdélyi vajda is. Az egyik fiú, Dénes ferences barát lett, hogy később a kalocsai érseki székebe kerüljön. Rangjuk fényében egyéb érdemeik, pl. az olasz hadjáratok alatt aratott fényes győzelmeik is háttérbe szorulnak.

A Lackfiak erdélyi vajdaságának 1376-ban szakadt vége, amikor a régebben élvonalban állókat az addig a második vonalhoz tartozók szorították ki. Ebben az esztendőben a magyar király hűbérese, a havasalföldi vajda fellázadt, ellene büntető hadjáratra került sor, s a hadjárat folyamán először

ütköztek meg magyar csapatok törökökkel, akik a lázadó Lajkó vajdát támogatták. Ekkor történt először az is, hogy török martalócok törtek be Magyarországra, Temes megyében pusztítottak és gyűjtögettek, rabokat szedtek, a hadjárat egyik magyar vezérének, Himfi Benedek bánnak lányát is rabságba hurcolták. A havasalföldi katonai akciót maga a király vezette, és végül is magyar győzelemmel végződött, ennek emlékére részesítette Nagy Lajos Máriazellt adományban. De a győzelemnek nagy ára volt, a királyt majdnem elfogták. A hadjárat befejezése után Lackfi István erdélyi vajda lemondott méltóságáról, és szentföldi zarándoklatra indult. A nádor, Lackfi Imre már korábban meghalt, helyére Nagy Lajos a hadjáratban magát kitüntető macsói bánt, Garai Miklóst nevezte ki, Losonczy László erdélyi vajda, Garai rokona, Treutel János pedig szőrényi bán lett. Garai és Losonczy hivatalukban maradtak a király haláláig. A macsói bánságban Garai helyét egy teljesen új ember, a Bács megyében birtokos Horváti János foglalta el.

Az országos méltóságok mint alkirályok eleve nagy hatalommal rendelkeztek, az udvari tisztségviselők a királyi tanácsban játszott szerepüknél fogva jutottak befolyáshoz. A két csoport tagjait együttesen báróknak nevezték és nagyságosnak titulálták. Úgy látszik, hogy a kormányzásban játszott szerepük miatt Nagy Lajos uralma alatt – főképpen uralma végén – súlyuk és hatalmuk megnőtt, megmaradtak a tanács tagjainak, címüket megtartották akkor is, mikor hivatalukat már nem töltötték be. Súlyukat az is növelte, hogy várat, sőt néha több várat is mondhattak magukénak. Az élen itt is a Lackfiak jártak hét erősséggel, a Szécsényiek az Újlakiakkal és Drugethekkel együtt öt-öt várat birtokoltak, de fél tucatra tehető azoknak az arisztokrata családoknak száma, amelyek két-két várral rendelkeztek. Az óriásinak mondható vagyonok mégis relatív nagyságot jelentettek, részben, mert – egy kivétellel – nem alkottak összefüggő területet, részben, mert a kereken százötven királyi várral szemben mégiscsak kisebbségben maradtak.

Az arisztokrátiák hatalmát a magyar sereg összetételében Lajos uralma alatt bekövetkezett változások is megnövelték.

Nagy kiterjedésű birtokaik és a belőlük származó jövedelem alapján kisebb-nagyobb csapatot tartottak fegyverben, vagy állítottak ki hadjárat esetén, ezzel vonultak be a király zászlaja alá. Az intézmény nem volt újkeletű, de Károly értett főurainak megnyeréséhez, teljesítményük fokozásához. A lovagi jelvényrendszer elterjesztése során külön zászló viselésére hatalmazta fel őket, ezért nevezték csapataikat olaszból kölcsönzött szóval bandériumnak. Csapataik jelentőségét mégsem ez, hanem több más indok növelte meg. A magyar király serege a király zsoldosaiból, a főúri és főpapi bandériumokból, a megyei nemesség csapataiból és a kiváltságos népek (székelyek, kunok stb.) könnyűlovasaiból állt. Amikor a nápolyi politika felemésztette a Károly által felhalmozott óriási nemességvagyont, a királyi zsoldosok számának szükségszerűen csökkennie kellett, a bandériumok fontosságának pedig ugyanilyen mértékben növekednie. A bandériumok szerepének fontosságát az is fokozta, hogy Lajos háborúit túlnyomórészt az ország határán kívül folytatta, ilyen akciókra elsősorban az arisztokrácia erejét vehette igénybe. Végül a bandériumok java jól felszerelt nehéz páncélos lovasokból, a kor legmodernebb fegyvernemének képviselőiből állt. Egy szó, mint száz, Nagy Lajos uralma végén hadjárataiban egyre jobban rászorult a bárókra.

Az arisztokrácia hatalmának megnövekedése – ezt hangsúlyozni kell – még nem okozott gondot, az uralkodó iránti hűségük állhatatosabb alig lehetett volna, nem léptek fel túlzott igényekkel, még kevésbé követelésekkel, de az elfogulatlan szemlélőnek nem lehettek kétségei afelől, hogy az országot nélkülük nem lehet kormányozni, ellenükre még annyira sem.

A király halála felett érzett gyászukban biztosan volt bizonyos fokú önzés; az „új dinasztia – új arisztokrácia” elvének gyakorlati megvalósításától joggal félhettek még anyagi erejük és politikai súlyuk tudatában is. Talán még jobban tartottak a főúri pártok alakulásától, amely a leendő uralkodóval szembeni szolidaritásukat – és ezzel fellépésük erejét – veszélyeztethette. A Lackfiak és rokonságuk által alkotott érdekközösséggel szemben főképpen Garainak volt szüksége támogatókra, ezeket elsősorban az ország déli részének birtokosai között

kereshette, akik közül több családdal rokonság vagy sógorság fűzte egybe. A pártalakulásra vonatkozólag is el kell mondani, hogy Lajos életében a bárók közötti ellentétek nem törtek fel a felszínre, bomlasztó hatásuk még nem érvényesülhetett, de meglétük tagadhatatlan volt.

A hatalom gyakorlásában biztosított szerep, az állam vezetésében szabályozott formában történő részvétel megelégedéssel tölthette el az arisztokráciának a királyi tanácsban részt vevő élcsapatát. Egészen más indokok alapján lehetett elégedett Nagy Lajos uralmával a közép- és kisbirtokosok együttesen köznemesnek nevezett rétege. Károly győzelme a kiskirályokon, reformjai és egész politikája ennek a rétegnek helyzetét egészében véve megjavította. A kiskirályok uralmuk megszervezésénél nem nélkülözhatték őket, várnagyaik, kíséretüknek a királyi udvart utánzó címet viselő vezetői, magánhadsegüek tisztjei az ő soraikból kerültek ki. Olyanok is akadtak közülük, akiket erre a szerepre kényszeríteni kellett, ezek egy része a rozgonyi csata után átvált Károly oldalára, és valamilyen tisztséget kapott jutalmul, legtöbbször valamelyik királyi erősség várnagya lett. A kiskirályok bukásakor a többieknek is túlnyomórészt sikerült anyagi és presztízsveszteség nélkül királyi szolgálatba lépnie. Nem egy ezek közül magasra emelkedett, ami nyilván megnyugtatóan hatott az egész rétegre. Még megnyugtatóbb kellett legyen Károlynak az az intézkedése, amellyel a királyi várnagyok státusát megalkotta, és ezzel – legalábbis a tehetségesek előtt – megnyitotta a királyi szolgálathoz vezető szervezett és szabályozott utat. E célból fejlesztette ki Károly az udvari lovagok intézményét. A lovagok olyan gazdag fiatalemberek voltak, akiknek módjuk volt a méregdrága páncél és ló megvételére, s az udvarban tartózkodva a király külön, személyüknek szóló parancsát teljesítették.

A köznemesség Magyarországon szabadságának zálogát látta abban, hogy közvetlen a király és annak bírái alá tartozhatott, a kiskirályok és más nagyurak szolgálatában éppen ez hiányzott a legjobban. Károly a királyi várnagyok és udvari lovagok csoportjával a köznemességet addig szokatlanul nagy számban helyezte „király-közvetlen” állapotba, adott neki

helyet az ország igazgatásában. Támogatta a köznemességnek még az Árpádok alatt csírázó önkormányzatát, az ún. „nemesi megyét”, bár átfogó rendezésre ezen a téren nem került sor.

Az előnyökkel szemben nem maradtak el a hátrányok. Károly nem mutatkozott bőkezűnek, a 13. század végi nagy birtokszerzési konjunktúrájának vége szakadt, a köznemességnek nem nyílt alkalma arra, hogy a magyar szokásjog értelmében nemzedékenként végrehajtandó és végrehajtott birtokfelosztások hátrányos hatását kiegyensúlyozza. A birtokforgalom csökkent, a birtokeladások helyére a zálogosítások léptek, abban a reményben, hogy a zálogba vetett földeket jobb időken visszaválthatják. A magyar alkotmány értelmében a nemes az Aranybulla (1222) óta csak a haza védelmében volt köteles fegyvert fogni, külföldön nem, vagy csak a király költségére. Nagy Lajos folytonos – és szinte kizárólag dinasztikus céllal külföldön viselt – hadjáratai így közvetve enyhítettek a köznemesség anyagi nehézségein, s a két nápolyi hadjáratban hozott áldozatokat a király 1351-ben az ősiség végleges elismerésével jutalmazta, amivel – elvileg és kicsit jogilag is – a köznemeseket az arisztokrácia szintjére emelte, az „egy és ugyanazon nemesség” jogi fikciójának alapján. Hosszú, több mint egy évszázadon át reménytelennek tűnő álmok teljesültek ezzel, s ettől kezdve a nemesség, de főképpen a köznemesség az Aranybullát és az 1351. évi törvényt tekintette a magyar alkotmány sarokpillérének. Nem csoda, hogy a király halála fájdalmasan érinthette a köznemességet, elsősorban annak jobb módú felső rétegét.

Az arisztokráciához képest a köznemességnek nem volt komoly súlya, még kevesebb súllyal rendelkezett a városok polgársága, amely külön bíraskodásának legfőbb fórumát, a tárnokszéket köszönhette Lajosnak. Ez komoly lépést jelentett, mégis azt kell megállapítani, hogy a két Anjou uralkodó alig tett valamit a városokért. Károly sohasem heverte ki a budaiak elkeseredett ellenállásának (schogyan sem akarták királyuknak elfogadni) traumáját, ezért került a királyi palota Visegrádra, a lovagi eszmény bűvöletében élő fia pedig alig vett tudomást a polgárságról.

Nagy Lajos mélyen – szinte bigottan – vallásos magatartást

tanúsított, ez a jellemvonása eleve biztosította együttműködését az Egyházzal. Az, hogy apjának a magyar trónra vonatkozó igényét a pápaság teljes erkölcsi tekintélyével és minden rendelkezésre álló eszközzel támogatta, már inkább a távoli és kicsit valószínűtlen múlthoz tartozott, mert ugyanez a pápaság mindent megtett, hogy először Nagy Lajos apja, majd később ő maga ne érvényesíthesse nápolyi trónigényét. De a gyakorlati politika terén megnyilvánuló ellentétek nem befolyásolták a király vallásos meggyőződését; amikor 1378-ban ellenpápa választásával bekövetkezett a nagy nyugati egyházszakadás, Lajos kitartott a törvényes pápa, VI. Orbán mellett. Kiszemeltjeit a pápa ellenkezés nélkül nevezte ki a magyar főpapi székekre, aminek következtében halálakor a püspökök tekintélyes része hűséges báróinak csemetéiből került ki, vagy olyan személyes kapcsolattal rendelkezett, mint Demeter bíboros, aki a jelek szerint alacsony származása ellenére a királlyal együtt nevelkedett, később hűséges kincstartója, majd Erdély püspöke és végül Esztergom érseke és így a magyar egyházartomány feje lett.

Ha már a főpapokról is azt mondhatjuk, hogy Nagy Lajos legfelsőbb híveinek köréhez kell számítani őket, akkor két szerzetesrendről egyenesen azt kell állítanunk, hogy az uralgó politikai szövetségesei voltak. A ferencesek szigorúbb szabályok szerint élő ága, az ún. obszervánsok, vagy a kor magyar nyelvén cseri barátok az ország déli határán folyó harcok során magyar fennhatóság alá került területen nagy lendülettel – és sajnos ugyanilyen merevséggel – a görögkeleti szerb, bosnyák, bolgár és román lakosság áttérítésén fáradoztak, ennek érdekében néhány rendtársuk életét adta a király politikájáért. A másik rendet, a magyar alapítású pálosokat Nagy Lajos minden eszközzel igyekezett felkarolni. Ő alapította Márianosztrán új kolostorukat, s az arisztokrácia tagjai ezen a téren is igyekeztek utánozni; az 1350 utáni fél évszázad alatt nem kevesebb, mint 34 új rendház jött létre, majdnem annyi, mint amennyi az előző évszázad során keletkezett. Amikor uralma végén Lajosnak sikerült Velence felett győzelmet aratnia, az ún. turini békében azt is kikötötte, hogy Velence köteles Remete Szent Pál ereklyéit kiadni. Országgraszoló ünnep-

ség keretében hozták az ereklyéket Budára, majd a pálosoknak a budai hegyek között rejtőzködő központjában, a szentlőrinci pálos kolostorban helyezték el őket. A 16. század elején Gyöngyösi Gergely pálos rendfőnök úgy tudta, az akkori rendfőnök hadjárat idején „a testvéreket imádságra buzdította, hogy folytonos imádsággal a mindenható Istentől segítséget, védelmet vagy győzelmet nyerjen a király serege”.

Talán nem volt véletlen, hogy a királyhoz a pálosok álltak legközelebb, akik a tudománnyal csak annyira foglalkoztak, amennyire az a papképzéshez elengedhetetlenül szükséges volt. Nagy Lajosnak – a művészetet mint királyi reprezentációt kivéve – semmiféle kulturális törekvését nem tartja számon az utókor. Uralma alatt a szomszédos országokban az uralkodók sorra alapították az új egyetemeket (Bécs, Prága, Krakkó), a pécsi egyetem néhány egyházi, főként a német származású pécsi püspök erőfeszítésének köszönhetette rövidre szabott életét, királyi támogatásban nem részesült, mint ahogyan a krakkói egyetem sem, amikor Lajos átvette egyetemalapító nagybátyja, Nagy Kázmér lengyel király örökét. Hiányérzetet a pécsi egyetem megszűnése mégsem keltett, a magyar társadalom érdeklődése gyakorlati és nem elméleti kérdések felé fordult, ami úgy is megfogalmazható, hogy a magasabb fokú szellemi képzés iránt nem mutatkozott társadalmi igény.

Mindent egybevéve az ország politikai hangulata kiegyensúlyozottnak tűnik, nem feszültek olyan politikai problémák, amelyeknek megoldása súlyos gondot jelentett volna, a kormányzás gépezetének működése fenntartotta azt az arisztokratikus rendet, amely ekkoriban egész Európát jellemezte.

Nagy Lajos az Anjou-dinasztia tagjaként látta meg a napvilágot, de a dolog természete szerint halála aligha borította gyászba a dinasztia még élő tagjait. A „dolog természete” kifejezésen azt a magatartást értem, amely minden európai uralkodóházra jellemző volt, akár ősidők óta ültek tagjai a trónon, akár családjukból elsőként kerültek oda. Eszerint az uralkodóház legfőbb célja csak az lehet, hogy uralmát újabb és újabb területekre, tartományokra terjessze ki. Ezt a törekvést a történészek általában dinasztikus politikának nevezik. A dinasztik-

kus politika – ahogyan azt nemrég Mályusz Elemér fogalmazta – „nincs tekintettel a népek egyéniségére, az államok múltjára és hagyományaira, a műveltségi különbségekre, de még a földrajzi távolságokra sem”. Eszközei változatosak, a legegyszerűbb erőszakos katonai hódítástól kezdve a békés házasságkötésig. Ha pedig nincs lehetősége új terület megszerzésére, jogcímek megteremtésére törekszik abban a reményben, hogy azt későbbi, alkalmas időpontban a család valamelyik tagja érvényesítheti. A dinasztikus politika természetes velejárója, hogy az egyszer megszerzett területhez vagy jogcímhez az uralkodóház görcsösen ragaszkodik, arról sohasem mond le, vagy csak akkor, ha valami előnyösebbet kap érte, hétköznapi szóhasználatnál, ha jó boltot csinálhat vele.

Az elmondottakból azt gondolhatnánk, hogy a dinasztia tagjait magasrendű erkölcsi szolidaritás fűzi össze a terjeszkedéssel együtt járó erőfeszítés során. Ez a vélemény azonban elcsietett, mert a megszerzett hatalom megosztása nem szolidaritást, hanem feszültséget teremt, ám ez is összetartó erő. A harc tehát nemcsak a terjeszkedésért folyik, hanem a dinasztia egyes tagjai között is, részesedésük növeléséért. Saját érdekében a dinasztia valamennyi tagja ugyanolyan magatartást tanúsít, mint a dinasztia egységes csoportként.

Az egymásnak ellentmondó magatartás miatt a középkort tanulmányozó ember arra a következtetésre jut, hogy az uralkodók állandóan variálták elképzeléseiket, folytonosan tárgyalásokat folytattak, néha nem is egy vasat tartva egyszerre a tűzben, hanem többet is; végérvényes döntésre roppant nehezen szánták el magukat, hosszú éveket igénybe vevő diplomáciai akciókat az utolsó pillanatban fűjtak le. A kombinációnak és variációnak ez a nagyszabású gyakorlása még ma is bámulatot kelt, bár be kell vallani, hogy sokszor nem is lehet elképzelni, mit is akartak a szereplők valójában elérni.

Az ellentmondásos dinasztikus politikának az Anjouk iskolapéldái lehetnek. A 13. században hatalma tetőpontján álló pápaság úgy határozott, hogy megszünteti a német császári ház késői tagjainak, a Staufoknak dél-itáliai uralmát. A pápa előbb az angol dinasztiaiban keresett vállalkozót, de az angol magnások megakadályozták az elfogadott ajánlat realizálását,

így a pápa a francia uralkodóházhoz fordult, ahol – a király vonakodása ellenére – az uralkodó öccse, Anjou Károly (1266–1285) lelkesen vállalkozott a feladat végrehajtására. Károly királyi herceggént többek közt Anjou grófságát kapta meg, innen származott az ő és az általa alapított dinasztiának a neve. 1266-ban pápai hűbéresként koronázta meg Rómában az ugyancsak francia származású IV. Kelemen pápa, és Károly két év alatt érvényt szerzett jogcímének. Tévedés lenne azt gondolni, hogy ezután babérain pihent. Még a királyságért folytatott harcai alatt szerződéssel görög területet szerzett meg, ezekhez 1272-ben Durazzót csatolta hozzá, és felvette az Albánia királya címet. 1277-ben megvette a jeruzsálemi királyságra vonatkozó jogigényt (a város ekkor már harminc éve a mohamedánok kezén volt). Sikereinek sorozatát a „szicíliai vecsernye” törte meg, 1282-ben. Fia, II. Károly (1285–1309) V. István magyar király lányát, Máriát vette feleségül, ez a házasság szolgáltatta a jogcímet a trónra előbb unokájának, Martell Károlynak, majd dédunokájának, a későbbi I. Károly (1308–1342) magyar királynak.

Martell Károly nem az egyetlen fia volt apjának, legidősebb is csak úgy lett, hogy bátyja, Szent Lajos egyházi pályára lépett, és előbb ferences barát, majd Toulouse püspöke lett. Martell Károly is fiatalon halt meg, ezért apja Nápolyban a harmadik fiút, Róbertet tette meg utódául. Ez a döntés szöges ellentétben állt a hűbéri joggal, amelynek értelmében a hűbér egyeneságon öröklődik, így Nápolyt Martell Károly fiának, I. Károly magyar királynak kellett volna megkapnia. Károly 1309-ben még súlyos küzdelmet vívott Magyarországon királyi méltóságának elismertetéséért, de amint ez megtörtént, minden követ megmozgatott, hogy jogosnak tartott örökségét megszerezze. Nem volt sikere. Az ügyben a hűbérúrnak, tehát a pápának kellett döntenie, aki elutasította I. Károly keresetét. De ami nem ment bírói úton, azt meg lehetett, sőt a dinasztikus politika értelmében meg is kellett próbálni másképpen. Ezt I. Károly annál inkább megtehetette, mert Róbertnek csak két lányunokája maradt. 1333-ban I. Károly Nápolyba ment fiával, az akkor ötéves András herceggel, ott szerződést kötött Róberttel, amelynek értelmében

András feleségül veszi Johannát (Róbert idősebb lányunokáját) és örökli a nápolyi trónt. Hogy a szerződés teljes bizonyosságot nyerjen, Róbert másik lányunokáját Károly harmadik (ekkor még csak egyéves) fiával, István herceggel jegyezték el.

Károly meglepődött lehetett volna magával, de úgy látszik, mégsem volt az, mert hat évvel később sógorával, Nagy Kázmér lengyel királlyal kötött olyan szerződést, amely szerint Kázmér gyermektelen halála esetén Károly valamelyik fia örökli a lengyel koronát. Mire ez a szerződés 31 évvel később realizálódott, Károly fiai közül már csak Lajos volt életben.

A dinasztikus politika lényegének ismertetése és a konkrét példa után alig érdemes már szót vesztegetni arra, hogy a dinasztia tagjai számára Nagy Lajos halála miért nem jelentett különösebb megrendülést. Egyébként az Anjouknak Lajos özvegyén, Kotromanić Erzsébeten és két lányán, Márián és Hedvigen kívül már csak négy tagja volt életben: Károly, durazzói herceg – akinek Kis melléknevét megkülönböztetés okáért már most előlegezhetjük – és felesége (egyben elsőfokú unokatestvére), Margit, illetve gyermekeik, Johanna és László.

A durazzói herceg életének alakulását is a dinasztikus politika határozta meg. Az 1354-ben született Kis Károly nyolcéves korában vesztette el apját, aki Johanna, nápolyi királyné börtönében halt meg. A gyámságot felette mégis Johanna királyné (1326–1382) vette át, aki Nagy Lajossal állt élethalálharcban. A királyné első férjét, András herceget köztudomás szerint akkor gyilkolták meg, amikor a pápa nemcsak elismerte Nápoly királyának, hanem annak érvényt akart szerezni. A magyar udvar Johannát vádolta András herceg meggyilkolásának kitervelésével, egyébként is erkölcsstelen nőszemélynek tartotta, így Lajos három évvel később készséggel teljesítette a pápának azt a kérését, hogy a herceg nevelését átvegye. A herceg a magyar király udvarába került, hamarosan megnyerte Lajos rokonszenvét (aki nem lelkesedett családja durazzói ágáért), s 1371-ben Dalmácia és Horvátország kormányzását kapta meg hercegi címmel. Az akkor mindössze 17 éves fiatalembert munkájában Lajos kipróbált hívei, az ifj. Lackfi István, majd Szécsi Miklós támogatta. A herceg ezen a poszton is

megállta a helyét, híveket szerzett magának. Amikor Velencével kitört a végső harc, 1379-ben a herceg Nagy Lajos megbízottjaként állt a köztársasággal tárgyaló magyar küldöttség élén.

1380-ban váratlan fordulat következett be a nápolyi politikában. VI. Orbán pápa Johannát megfosztotta trónjától (ezt hűbérúrként megtehetette), alattvalóit pedig felmentette a királynőnek tett hűségesküjükről. Ez nagy horderejű lépés volt, de csak elvi, mert egyrészt a pápának nem állt katonai erő rendelkezésére döntésének végrehajtásához, másrészt Johanna nem a Rómában székelő VI. Orbánt ismerte el a katolikus egyház fejének, hanem az avignoni ellenpápát, VII. Kelement. Reális politikai tartalmat a pápa azzal kölcsönzött döntésének, hogy végrehajtásával Nagy Lajost bízta meg. Nagy Lajos ekkor meglepő lépésre szánta el magát: ünnepélyesen lemondott nápolyi örökségéről, pontosabban öröklési jogáról és azt Kis Károlyra ruházta át. Az eljárás mindenképpen rendkívüli volt, nemcsak azért, mert nem volt szokás, sőt a dinasztikus politika elveivel éles ellentétben állt az ilyen nagylelkű – ellenszolgáltatás nélküli – öröklött jogigényt feladni, hanem azért is, mert Lajos ifjabb éveiben mérhetetlenül sok pénzt és energiát ölt bele annak érvényesítésébe. Most, jogának átruházásával megszüntette a dinasztiaán belül évtizedek óta fennálló feszültséget.

Lajost más megfontolások is befolyásolhatták. Legidősebb lányát, Katalint 1374-ben (azaz négyéves korában) jegyezte el a francia király kisebbik fiával, Lajos orléans-i herceggel. Ezzel megint a dinasztikus politika kényszerének tett eleget, mert a családi esemény mögött az a terv húzódott meg, hogy a leendő ifjú pár örökölje majd Johanna halála után a nápolyi trónt. Lajos tehát apja 1333. évi szerződésének koncepcióját utánozta, amikor házassággal próbálta meg elérni azt, amit néhány évtizeddel korábban sem fegyverrel, sem diplomáciával nem tudott. Katalin azonban gyermekként halt meg 1378-ban, s ez keresztülhúzta Lajos számításait, aki úgy látszik, most, 54 éves korában már nem tartotta olyan fontosnak az egész nápolyi örökséget.

Két lánya maradt, elég gondot okozott az ő öröklésük biztosítása. A fiatal herceg egyébként nemcsak jogigényt kapott

útravalóul, hanem kézzelfogható támogatást is; a már említett Horváti János bán parancsnoksága alatt Lajos sereget bocsátott rendelkezésére. Kis Károlyt 1381 nyarán a pápa Rómában nápolyi királlyá koronázta. Még azon a nyáron be is vonult Nápolyba, s a következő tavaszon megfojtatta Johanna királynőt. Lajos bosszúja – ha ugyan annak szánta – teljessé vált, halálakor Kis Károly még a Nápolyban helyenként megnyilvánuló ellenállás letörésén fáradozott.

Semmi nyomát sem találjuk annak, hogy Lajos halála megrendítette vagy gyászba borította volna Nápoly újszülött királyát. Felesége, Margit annak a durazzói Károly hercegnek (1322–1348) volt a lánya, akit Nagy Lajos 1348-ban öccse, András herceg gyilkosaként – nem egészen kifogástalan eljárással – lefejeztetett. Nem csoda, hogy a magyar királyt Margit aljas árulónak tekintette, s ellenszenvét minden alattvalójára kiterjesztette.

Az itt következő drámának Kis Károly az egyik főszereplője, a másik a megözvegyülése idején 43 éves Erzsébet királyné, aki Kotromanić István bosnyák fejedelem lányaként látta meg a napvilágot. Kotromanić, a bosnyák fejedelemség megalkotója jó viszonyt tartott fenn Nagy Lajos apjával, I. Károllyal; Károly tanácsára katolizált 1340-ben. Kapcsolatuknak köszönhetette lengyel származású feleségét, Kázmér kujáviai herceg leányát, akit ugyancsak Erzsébetnek hívtak és I. Károly feleségének, a lengyel uralkodóházból való Erzsébetnek rokona volt. A jó viszony Kotromanić és a magyar Anjouk között nem maradt tartós, 1345–46-ban Kotromanić látszólag Lajos oldalán harcolt Velence ellen, de titokban a köztársaság pártján állt. Élete végén mégis kibékült a magyar királlyal, személyesen látogatta meg Budán, itt ütötték nyélbe a házasságot. Lajos négyévi házaselet után ekkor már özvegy volt és gyermektelen, semmi sem állt útjába, hogy 1353 nyarán újra megházasodjon. Férj és feleség egyrészt az apáknak a lengyel uralkodóházzal kötött házasságai, másrészt Árpád-házi felmenő ágaik révén, egymásnak kétszeresen is távoli rokona volt. Uralkodóknál – éppen a dinasztikus politika miatt – az ilyesmi gyakran előfordult, a szükséges egyházi felmentés megszerzése

nem jelenthetett se gondot, sem akadályt. Ez nem változtatott azon a lényegen, hogy a házasság kicsit rangon alulinak minősült. A firenzei krónikás is szükségesnek tartotta feljegyezni, hogy a magyar király felesége „alattvaló főúranak lánya volt”, de azt sem hallgatta el, hogy a király szerelmes volt a minden bizonnyal csinos lányba.

A menyegzővel együtt járt a királyné megkoronázása, a szertartás során az imák fejezték ki az Egyház és az alattvalók, tehát az egész világ igényeit, összefoglalva mindazt, amit a frissen férjhez ment asszonytól és megkoronázandó királynétől elvártak. A leghosszabb ima a királynéavatás legfontosabb mozzanatához, a felszenteléshez kapcsolódott. Az ima bevezető mondatában az érsek arra kérte Istent, hogy „adjon a királyné uralkodásának és tanácsának tekintélyt, adja a bölcsesség, okosság és szellem nagyságát. De ami ezek után következett, az mégsem elsősorban ezt példázta. A további szövegben ui. felvonultak az Ótestamentum kiváló asszonyai; közülük Sára és Rebeka a termékenységért, Judit a bűnökkel szembeni ellenállást, Eszter a bölcs uralkodást volt hivatva a királynénak eszébe juttatni. Az ima valóságosan kifejezésre juttatta, hogy a királynénak legelső kötelessége utódokat a világra hozni, a királyi családot növelni. Ezt példázta Ábrahám nemzetségének két folytatója, Sára és Rebeka, Judit és Eszter csak utánuk következhetett. Eszter volt az a jelkép, amely a királyné kötelességeinek másik oldalára mutatott rá. Eszter a babilóniai fogság idején egyszerű zsidó árvalány volt, és Ahasvér király vette feleségül. Királynéként Eszter nagybátyja segítségével nemcsak az uralkodó ellen szőtt összeesküvést leplezte le, hanem megakadályozta a zsidók kiirtását és helyzetükön sokat segített. Eszter mindezt férjére, a királyra gyakorolt bölcs és tapintatos befolyásával valósíthatta meg. Ha az ima első felében a termékenység, a királyi ház fenntartása szerepelt, akkor a másodikban arra kérte Istent, hogy árásszon az új királynéra bölcsességet, amelynek segítségével hűséges társa lehet királyi urának, de ugyanakkor védelmezője és tanácsadója alattvalóinak is.” (Fügedi Erik: Uram, királyom... Bp. 1974. 78. l.)

Erzsébetnek sem az anyai, sem a hitvestársi szerepben nem

sikerült megállnia a helyét. A házasság első 16 esztendeje terméketlen maradt, s amikor végre a 17. esztendőben az akkor 31 éves Erzsébet anyai örömek elé nézett, nem a várva várt trónörökös jött a világra, hanem „csak” egy lány, Katalin. A gyerekek most már egymás után érkeztek, még két lány született, 1371-ben Mária – drámánk harmadik főszereplője – és 1373-ban Hedvig. Mária születését megelőzőleg az egész ország „csodálatos módon” – ahogyan azt egy későbbi lengyel krónika megjegyezte – fiút várt. 1372 elején az Erzsébettel szembeni társadalmi elvárás már szinte elviselhetetlen nyomássá fokozódott. A firenzei polgárok úgy tudták, hogy „a magyar király nem bírt fiúgyerekekre szert tenni nejétől, a királynétől, akihez nagy szeretettel viseltetett ..., s ő maga, s az ország is rossznak tartotta, hogy az idő eltelik anélkül, hogy ő utódot, királysága örökösét remélhetne. Maga az asszony is nagyon le volt sújtva, s a király iránt való szerelmében önmagát illetőleg kész volt mindenre, csak hogy ura örökösét nyerjen. De érezte, hogy oly állapotban van, hogy nem képes fiút szülni, s ez okból nyíltan beszéltek, hogy a király s a királyné Zarába jöttek, ott időztek néhány hónapig; szent (Simeon) tiszteletére egy nagy s előkelő monostort építettek, s amint beszéltek, a királynénak a szentegyház felmentvénye alapján apácaöltönyben s állapotban ide kellett volna vonulnia, a király pedig más nőt vehetett volna” – ez áll Villani Krónikájában. E firenzei elbeszélés megbízhatóságát nem tudjuk ellenőrizni, hitelességéhez mégsem férhet kétség, mert azt tartalmazta, amit a királyi udvarban és másutt is az egész országban, sőt ezek szerint külföldön is pletykáltak. A nyomás már akkorára nőtt, hogy Erzsébetre pszichológiailag rombolóan hatott („úgy érezte ..., hogy nem tud fiút szülni”). A pletyka még egy másik történetet is fenntartott, éppen a Zarában lévő Szent Simeon-creklyékkal kapcsolatban, s ez a történet szépen bizonyítja a nyomás iszonyú voltát. A látogatáskor – így szól a történet – Erzsébet ellopta a csodatévő hírében álló Szent Simeon creklyéjének kisujjcsontját abban a reményben, hogy a szent közbenjárására fia születik majd. A kegyesnek induló cselekedet azonban azonnal visszájára fordult, a királynét rosszul lét fogta el, ájulás környékezte, s csak akkor tért magához, amikor

a csontocskát visszatette a szent koporsójába. Ennek a történetnek megbízhatóságát sem tudjuk ellenőrizni, de abban alig kételkedhetünk, hogy a király és az ország egyaránt fiúörökösöt várt, és elmaradásáért – jó középkori módon – Erzsébetet tette felelőssé. Hogy Lajos még 1372-ben is bízott abban: fia születik, az a császárnak adott ígéretéből is kiderül. Csak 1375-ben, a harmadik lány megszületése után két esztendővel törődött bele, hogy trónjának nem lesz fiú örököse.

Az országnak a koronázási imában megfogalmazott másik igénye az, hogy az uralkodót felesége jó irányba befolyásolja – szintén nem valósult meg. Ez azonban nem Erzsébeten múlt, hanem anyósán, Nagy Lajosnak ugyancsak Erzsébet nevű anyján. Az anyakirálynő uralomra vágyott, már férje életében is igyekezett beleavatkozni a kormányzásba, a magyar monda őt tette felelőssé Zách Klára tragédiájáért. Befolyása csak nőtt, amikor fia 18 évesen átvette az ország kormányzását. Az uralomvágy ebben az esetben sajnos nem párosult sem politikai érzékkel, sem a koronázási imában emlegetett bölcsességgel. Azzal, hogy a pápai udvarnál keresztülvitte kisebbik fiának nápolyi trónigényét, ő maga idézte fel András herceg tragédiáját. Magatartását már Lajos is unhatta, mert amikor 1372-ben a lengyel trónt elfoglalta, anyját elküldte Krakóba kormányzónak. Logikus lépés volt, hiszen az anyakirálynő lengyel királynéként látta meg a napvilágot, de Erzsébet lengyelországi tevékenysége felért egy politikai csapással; az egyetlen előny abból állt, hogy messzire került Visegrádtól. Az, hogy ezzel végleg megszabaduljanak tőle, beteljesületlen álmom maradt, az öregasszony (70 felett járt már) 1376-ban visszatért Magyarországra, Dalmácia és Horvátország kormányzását vette át. Ezt újabb lengyelországi megbízás követte (1376), újabb sikertelenséggel. Csak 1378-ban sikerült Lajosnak anyját kikapcsolnia a politikai életből. Ettől fogva Erzsébet visszavonultan élt Óbudán, kedvenc klarisszarendi apácái mellett 1380 végén bekövetkezett haláláig.

Ilyen anyós mellett a fiatal királyné befolyása alig érvényesülhetett. Helyzete nyilván sokkal erősebb lett volna, ha férjét és az országot megajándékozta egy fiúval, de ez nem következett be. Magatartásában Lajos halálakor számolni kellett a fel-

gyülemlett csalódás és sikertelenség keserűségével. Ha gyászolta is férjét, a gyász érzésével az elfojtott és addig ki nem állható uralomvágy is keveredett; szándéka nyilvánvaló lehetett a felületes megfigyelők előtt is, 12 éves lánya helyett akart uralkodni. Nehéz, erejét és szellemi képességeit meghaladó feladatra vállalkozott.

Lajos király 1382. szeptember 11-ére virradó éjjel halt meg Nagyszombatban, középkori okleveleink általánosan használt fordulata szerint, „fiúutód vigasza nélkül”. A dinasztikus politika fentebb előadott követelményeinek megfelelően gondoskodnia kellett két koronájának, a magyarnak és a lengyelnek örökléséről, s ennek a feladatnak a megoldását tíz évvel korábban, 1372-ben kezdte meg. 1371-ben IV. Károly császár és a bajor hercegek között kitört a háború Brandenburg örgrófságának birtokáért. A császár annak az ősi Luxemburg-dinasztiának volt a tagja, amely romantikus apjának, Jánosnak személyében lépett a közép-európai színtérre. János a cseh nemzeti dinasztiaja, a Přemysl-ház utolsó tagjának leányát vette feleségül, s a lánnyal együtt szerezte meg a cseh trónt maga és utódai számára. A harcért lelkesedő apa púpos fia Károly a késő középkor egyik legmarkánsabb uralkodói egyénisége volt, kitűnő nevelést kapott, évekig tartózkodott a francia udvarban, és 1341-ben Csehországban trónra lépve hamarosan német-római császárrá választották, de – ahogyan ez a történészek megfogalmazták – „Csehországnak édesapja a birodalomnak mostohaapja” maradt. Természetesen mindezekelőtt dinasztiajának érdekeit tartotta szem előtt. Három fiú érte meg a felnőttkort, az 1368-ban Nürnbergben született Zsigmond volt közülük a második. A bajor hercegek Nagy Lajos szövetségesei voltak, s amikor a háború kitört, Lajos csapatait Morvaország pusztítására küldte. A már az év végén megkötött fegyverszüneti tárgyalásokon Nagy Lajost rokon: és nádora, László opuliai herceg képviselte Boroszlóban a császárral kötendő béke előkészítésében. Az opuliai herceg itt vetette fel azt a gondolatot, hogy a császár egyik fia vegye el Lajos király egyik lányát.

A dinasztikus politika keretében a császár szívesen fogadta a gondolatot, különös tekintettel arra, hogy Lajosnak ekkor csak két lánya volt, Katalin és Mária, az egyik két-, a másik egyéves. Szerencsés esetben – gondolhatta – Lajosnak nem születik több gyermeke, és akkor a Luxemburgoknak Kelet-Közép-Európában hatalmas összefüggő uralmi terület kiépítésére nyílnak alkalmuk. Lajos ekkor még azzal a reménnyel áltatta magát, hogy majd fia születik, lánya számára viszont a házasságot előnyösnek tartotta, bár ő maga a császárral sohasem rokonszenvezett. Elfogadta hát a még 1372 elején küldött leánykérő ajánlatot, és ebben az sem akadályozta meg, hogy a levél vételekor a szó szoros értelmében hadilábon állt Luxemburgi Károlyval, sőt a két uralkodó októberben lezajlott személyes találkozásán sem sikerült az ellentéteket kiküszöbölni. A kor szokása szerint abban állapodtak meg, hogy Máriát később a császári udvarba küldik, hogy még a házasságkötés előtt megismerje az ottani embereket, körülményeket, és megtanulja a nyelvet.

A politikai ellentétek nem akadályozták meg a feleket ahogy Károlyi Árpád írta – a „folytonos és meg nem szüntett, bár lassú és nyújtott tárgyalások” folytatásában. Végleges megegyezésre 1373-ban került sor. A határozat úgy szólt, hogy Zsigmond akkor veszi feleségül Máriát, amikor az eléri a házassági kort (12 év!), az eljegyzést viszont – a hatéves kislány és a kétéves kislány között – rögtön megtartják. Lajos nemcsak a döntést vállalta, hanem megkérte és 1374 végén meg is kapta a pápa felmentését a házassághoz, mert a házasulandók Zsigmond édesanyja révén egymásnak negyedfokú rokonai voltak.

Mire a pápai felmentés megérkezett a magyar udvarba, a politikai helyzet megváltozott. Lajos ugyanis 1374-ben tárgyalásokba kezdett a francia királlyal, s miután ez a terv is beleillett mindkét apa elképzelésébe, 1374 augusztusában megtörtént az eljegyzés Katalin és Lajos orléans-i herceg között. A politikai cél – mint már mondtam – a nápolyi örökség megszerzése volt a fiatalok számára. 1375 márciusában a magyar király az akkor kétéves Hedvignek is talált Vilmos osztrák herceg személyében vőlegényt. Ezek után természet-

tesnek látszik, hogy a császár sürgette az eljegyzést, s az 1375 áprilisában Brűnnben valóban meg is történt. A császárnak minden oka megvolt a sietségre. Először is azért – és ez nem lehetett titok Luxemburgi Károly előtt –, mert Lajos ekkorra már leszámolt a keserű ténnyel, hogy nem lesz fiúutóda, ez pedig teljesen megváltoztatta a politikai helyzetet. Eddig (1375 elejéig) csak arról volt szó, hogy a magyar király dinasztikus politikájának és méltóságának megfelelően adja férjhez lányait, most arról, hogy ki legyen utóda és örököse. Másként fogalmazva: ha Katalin és Lajos orléans-i herceg a nápolyi trónt öröklik, akkor Mária férje lesz majd Nagy Lajos örököse Magyar- és Lengyelországban. A forgalomban lévő híreket a császár úgy értékelte, hogy Lajos két országát együtt akarja tartani, Mária tehát mindkét királyságot öröklő majd. Olyan fényes kilátás volt ez, amelyről még egy IV. Károlynál kevésbé ambiciózus uralkodó sem mondhatott volna le. Most már nem arról volt szó, hogy Mária a császári udvarba kerüljön, hanem az ellenkezőjéről; Zsigmondnak kellett volna a magyar udvarba jönnie, hogy a magyar viszonyokkal, főpapokkal, főurakkal megismerkedjék, és megtanuljon magyarul. Megjegyzem, hogy a tárgyalásokon kiállított iratokban egy szó nem sok, annyi sem olvasható az öröklésről, azok kizárólag a két királyi csemete házasságának előkészítéséről szólnak. Két évvel később, 1377-ben Zsigmondot édesanyja hozta el Nagyszombatba és adta át Lajosnak.

Nevetségesen hangzik, hogy ennyi tárgyalás és levelezés, sőt Zsigmond személyes megjelenése és a magyar udvarban tartózkodása ellenére sem látták cseh részről teljesen véglegesnek és biztosítotttnak a házasságot, s amikor a császár 1378-ban meghalt, utóda és fia, IV. Vencel cseh király Zólyomban személyesen kereste fel Lajost, és megerősítette vele az eljegyzést.

Még most sem volt szó öröklésről, ezt a kérdést diszkrét hallgatással mellőzték, ami érthető. A leendő házasság jelenthette azt, hogy Mária uralkodik majd, és Zsigmondot a királynő férjének középkori gondolkodás szerint megtisztelő, de kétes értékű szerepére kárhozzátják, de azt is, hogy Zsigmond személyében Nagy Lajos vejeként idegen dinasztia tagja kerül

a trónra. Ezeket az elképzeléseket azonban el kellett fogadtatni az érdekelt országokkal, pontosabban azokkal a főpapokkal és főurakkal, akik magukat legalábbis az ország hivatott képviselőinek, ha ugyan nem egyenesen az országnak tekintették. Magyar részről csak egyszer merült fel ellenállás: 1372 augusztusában Nagy Lajos anyja, az idősebb Erzsébet hazalátogatott Lengyelországból és hevesen tiltakozott a Luxemburgokkal történt év eleji megegyezés ellen. Lajos nem vette figyelembe tiltakozását. Más, hasonló ellenkezésről nem tudunk. 1375-ben a brünni találkozón az eljegyzést a magyar főpapok és főurak garantálták, és ennek bizonyságául a kiállított oklevélre felfüggesztették pecsétjeiket. Mindössze hat pecsétet találunk ezen az oklevélen, közülük kettő lengyel, négy magyar, ez utóbbiak Telegdi Tamás esztergomi érsek, Demeter akkor erdélyi püspök, Lackfi István erdélyi vajda és Szepesi Jakab országbíró pecsétje. A névsor kissé különös, a létszám is igen kicsi, de az oklevél szerint az urak megígérték, ugyanilyen dokumentumot állíttatnak ki még nyolcvan magyar és lengyel úrral. Ez már szép szám, különösen, ha arra gondolunk, hogy a hivatalban lévő magas rangú főpapok megvilági méltóság- és tisztségviselők együttes száma sem érte el a negyvenet.

Ila a magyar társadalom vezetői nem is támasztottak akadályokat Mária és Zsigmond eljegyzése elé, annál több baja volt a királynak a lengyelekkel. Az 1355-ben megkötött örökösödési szerződés csak a magyar Anjouk fiágának biztosította a lengyel trónt, a lányoknak nem. Nagy Lajos Lengyelországot másodrendű országaként kezelte, keveset tartózkodott ott, inkább a lengyel vezetőket rendelte Magyarországra, anyja helytartósága pedig csak rontott a helyzeten. Így történt, hogy 1373 októberében, amikor – három hónappal az eljegyzés perpektuálása után – először vetette fel a nőági örökösödés kérdését, a lengyelek határozottan elutasították. Lajos azonban olyan fontosnak érezte ezt a kérdést, hogy engedményekre is hajlandó volt. 1374. szeptember 17-én Kassán egy újabb tárgyalás alkalmával kibocsátotta az úgynevezett kassai privilégiumot. Ez az intézkedés erősen hasonlított a 23 évvel korábban hozott 1351. évi magyar törvényre, többek között abban is,

hogy Lengyelországban is kimondotta az „egy és ugyanazon nemesség” elvét, s a későbbiekben a lengyel nemesség ezt az oklevelet ugyanúgy az alkotmány alapkövének tekintette, mint a magyar az ősiséget kimondó 1351. évit. Az engedményekért a lengyelek most már hajlandóak voltak az Anjou-ház leányági öröklési jogát elismerni. Azt akkor még nem határozták meg, hogy Lajosnak melyik lánya öröklí majd a lengyel trónt. Csak jóval később, 1379 nyarán jutottak el a tárgyalások oda, hogy – ismét Kassán – a lengyelek Máriát ismerték el a trón jog szerinti örökösének. A befejező lépésre aztán 1382. július 25-én Zólyomban került sor, amikor a Lajos király által odarendelt lengyel főpapok és főurak bemutatták hódolatukat Máriának és Zsigmondnak. Az uralkodó számításába csak egy hiba csúszott: a lengyelek azzal a követeléssel álltak elő, hogy leendő uralkodójuk Lengyelországban lakjon, de Lajos hajlandó volt ezt a kívánságot is teljesíteni, az akkor 15 éves leendő vejét magyar sereggel és lengyel kísérettel Lengyelország kormányzására küldte.

A király innen Nagyszombatba ment, ahol a magyar főpapoknak és főuraknak kellett volna hódolatukat bemutatniok Hedvignek és Vilmosnak, ezt azonban a király váratlan halála megakadályozta.

A két királylány itt előadott története bizony zavarosan hat, de a zavar okát ezúttal nem annyira forrásaink töredékes voltában, az elbeszélő források, krónikák, levelek hiányában kell keresni, mint inkább Nagy Lajos egyéniségében. Az elmondottakból remélem, elég világos, hogy az egész folyamatban két szakaszt kell megkülönböztetnünk, az 1375 előtti, amikor az öröklés kérdése nem került napirendre, mert Lajos abban reménykedett, hogy lesz még fiúutóda, akire országait hagyhatja; és az 1375 utáni, amikor már belátta, hogy fiúörökösre nem számíthat, és így az örökség kérdése került a tárgyalások előterébe.

Már az első szakaszban is akad érthetetlen gesztus elég. Forrásaink egybehangzó tanúsága szerint Lajos nem kedvelte IV. Károlyt, az eljegyzést célzó első tárgyalások idején is nyílt, ha nem is mélyreható ellenségeskedésben állt vele, mégis igen gyorsan döntött a császár javára. Az a gondolat,

hogy nem születik fia, úgy látszik, ekkoriban még fel sem merült benne, vagy legalábbis nem volt hajlandó ezt a tényt és főképpen annak következményeit mérlegelni, amikor a császár kérésének elfogadásáról döntött. A tárgyalásoknak már ebben a szakaszában nehéz megszabadulni attól a benyomástól, hogy a két fél nem egy és ugyanarról a dologról beszélt, hanem két különbözőről; a császár az örökségről, Nagy Lajos az öröklés kérdéséről függetlenül egyik lányának kiházásításáról.

Az 1375 utáni szakaszban is sok a tisztázatlan kérdés. Biztosra vehető, hogy ebben az időben már Lajost is az öröklés kérdése foglalkoztatta. Leszámolt a trónörökös ábrándjával, könnyiben a realitásokhoz tartotta magát. De az is biztos, hogy a megkezdett útról nem akart letérni; hiszen a változott körülményekre való tekintettel könnyen felbonthatta volna az eljegyzést, és más férjet kereshetett volna Mária számára. De ha már 1375-ben úgy tudták, hogy Lajos mindkét koronáját Máriára akarja hagyni, akkor azt kell kérdezni, hogyan? Ugy, hogy Mária legyen az uralkodó, és Zsigmond elégedjen meg a másodhegedűs szerepével – vagy úgy, hogy Zsigmond legyen mindkét ország királya, Mária Zsigmond felesége. Ez utóbbi megoldásban – az apa szemével nézve – csak az a megnyugtató, hogy Kelet-Közép-Európa egy tekintélyes részén Zsigmond és Mária gyermekei uralkodhatnak, még ha a Luxemburg-dinasztia fiatalabb ágát (secondogenituráját) alkotják is.

A Zólyom várában lejátszódó események sem elég világosak. Lajosnak tudnia kellett, hogy a lengyelek nincsenek megelégedve sem a helytartóság intézményével, sem azzal, hogy uralkodójuk nem vagy csak ritkán tartózkodik közöttük, követelésük tehát nem érhette Lajost teljesen váratlanul. Az sem világos, hogy mi volt a célja a zólyomi hódolat-bemutatással. Mindkét országban Máriát és Zsigmondot (vagy Zsigmondot és Máriát) akarta örököséül elismertetni? Csak a lengyelek követelése indította arra, hogy a két koronát elválassza egymástól? Abból, hogy Zsigmondot küldte Lengyelországba, úgy tűnik, hogy őt akarta megtenni lengyel királynak. Valószínűnek látszik az is, hogy Hedvig és Vilmos magyarországi főcímének elismertetését a zólyomi lengyel követelés, illetve

annak teljesítése miatt határozta el. Egyik megállapítás sem biztos.

A rengeteg kérdőjel önkéntelenül is a firenzei Villani Máté Krónikáját juttatja az ember eszébe, a szerző ebben külön rövid fejezetet szentelt Nagy Lajos jellemének a Velence elleni 1356. évi hadjárat kapcsán. „Ez a magyar király, amennyiben az igazságot megtudhattuk felőle, személyére nézve derekas és merész, nagy vállalatok sikerében nagyon lelkes, szigorú és büszke, báróival szemben igen félelmes tud lenni, s köteles szolgálataikban megkívánja a készséget; mindenre vállalkozik kellő előrelátás nélkül; fegyver dolgában népére jobban rá van utalva, s merészebb, mint előrelátó azon túlságos bizalomnál fogva, mellyel ő irántuk, azok pedig iránta viseltetnek, mivel-hogy nagyon udvarias és jó modorú mindenkivel szemben. Nagy dolgokban gyakran adja hirtelen, s könnyelmű elhatározás példáit, s jobban ért a kedvezőtlen vállalatok abbahagyásához, mert félbeszakítja azokat, mint az erényes kitartáshoz.”

A kortárs Villani jellemzése Nagy Lajosnak örökségével kapcsolatos magatartására is illik. Valóban hiányzott belőle a „kellő előrelátás”, s mintha Zólyomban is a „hirtelen és könnyelmű elhatározás” játszotta volna a főszerepet az „erényes kitartás” helyett. Lajos az egyetlen uralkodónk, akit az utókor a „nagy” jelzővel tisztelt meg, de ez a magyarra nagy-nak fordított jelző semmi esetre sem azonos mondjuk Nagy Károly császárával. A magyar nyelv ugyanis ezen a ponton szegényebb, mint a nyugat-európaiak. Latinul Nagy Károlyt *magnus*-nak nevezték (franciául is *Charle-magne*-nak), amivel politikai nagyságát kívánták kifejezésre juttatni. Lajost viszont *grandis*-nak hívták, ami jellemének még Villaninál is megtalálható nagyságára, de főképpen a vallási és lovagi követelmények teljesítésében tanúsított nagyságára utal. Ezt látszik bizonyítani ellenfele, Velence kancellárjának és a nagy háborút befejező békekötésnél tárgyaló partnerének jellemzése is: „nincs a világnak még egy ilyen királya, aki annyit tett volna birodalma becsületére és alattvalói javára, mint Lajos, s aki mindamellett nem fuvalkodott fel, nem vált nagyravágyóvá, sőt mentől inkább felemelte Isten, annál alázatosabb és kegye-

sebb lett". Az öröksége főlőli intézkedései megerősítik a jelző latin formájában megnyilvánuló finom különbségtételt.

Kevés középkori királyunk végső betegségét ismerjük, Lajos ezen a téren kivétel. A külföldi híradások szerint leprában halt meg, s a híradásokat elemezve Győry Tibor orvostörténész úgy értelmezte azokat, hogy a középkorban lepra néven nemcsak az orvostudomány által ma is ennek nevezett betegséget nevezték, hanem mindazokat a bőr-, sőt nemi bajokat is, amelyeket az igazi (mai értelemben vett) leprától nem tudtak megkülönböztetni. Nagy Lajos késői, a 20. század fordulóján működő történésze, Pór Antal úgy gondolta, hogy a hosszan tartó betegség következménye „szellemi bágyadtság, lehangoltság, határozatlanság, erélytelenség, kapkodás, rendszertelenség” volt. Ha most Villani jóval korábbi jellemzését idézzük fel, akkor ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a betegség során a király jellemének credendő hibái megerősödtek. Ez részben kétségtelenül megmagyarázza Lajos eljárását öröksége ügyében, hiszen akkor olyan emberrel állunk szemben, aki már nem tud rendszeresen dolgozni, csak időnként – betegsége egy-egy jobb periódusában – képes magát összeszedni és cselekedni.

Pór Antal nem tette fel azt a mi szempontunkból fontos kérdést, mikortól kezdve kell Lajos király betegségének káros következményeivel számolni. Ha pontosan nem is, de valamennyire ma már ennek a kérdésnek a megoldását is megkísérrelhetjük. Lajos 1375-ben Lajkó, havasalföldi vajda és 1377-ben a litvánok ellen személyesen szállt hadba, sőt ő maga vezette a hadműveleteket, ekkor tehát még nem lehetett komoly baja. 1378-ban kitört a háború Velencével, de ebben a király már nem vett személyesen részt, a magyar seregnek, mely a várost a szárazföld felől támadta, Horváti János, macsói bán volt a parancsnoka. Ezek az adatok valószínűvé teszik, hogy Lajos betegsége 1378-ban jutott el a Pór Antal által vázolt jelenségekkel együtt járó súlyosabb stádiumba. 1378 lehetett az az időpont, amikor a király visszavonult a politikai élettől, már amennyire ezt egy középkori uralkodó megengedhette magának. Mind a mai napig az volt a történészek véleménye, hogy Lajos „élete végén” a vallásos elmélkedésben kereste

a vigaszt és a kormányzást részben kiengedte kezéből; szerintem élete utolsó három esztendeje volt az a kritikus időszak, amikor még kedvenc hobbiját, a vadászatot is abbahagyta, vagy abba kellett hagynia.

Akárhogyan is áll Lajos betegségének és visszavonulásának kérdése, az öröklés terén tanúsított magatartása tisztázatlan, olyan rejtélyt jelent, amelyet nem tudunk megoldani. Ha Lajos országait nem vejének vagy vejeinek, hanem lányának vagy lányainak szánta, akkor nem vonta le a legkézenfekvőbb tanulságot saját intézkedéseinek hatásáról. A középkorban a nőket nem tekintették a férfiakkal egyenrangú embernek, s ha ebben a tekintetben bizonyos különbség nyilvánul meg az egyes társadalmak között, akkor – ezt bátran állíthatom – a magyar volt közülük a leginkább szélsőséges, a leginkább nőellenes. Ez a felfogás alkotta a nemesség jogrendszerének alapját. Minden nemes gyermeke örökölte apja nemesi státusát és – ha volt – presztízsét, teljesen függetlenül attól, hogy ki volt az anyja. Az anyának csak az utód létrehozásában volt szerepe, de semmi több. A nőket el kellett viselni, mert másként nem lehetett utódhoz jutni, de igyekezni kellett tőlük olyan gyorsan megszabadulni, ahogyan csak lehetett. Az özvegyeket hitbérrel, a lányokat a birtok negyedrészenek alacsonyán megállapított értékével fizették ki, ha pedig férjet találtak számukra, akkor a lányt gyorsan átadták vőlegénye családjának, s ezzel az egész kérdést lezárták. Sok főpapunkról tudjuk, hogy Bolognában kánonjogi doktorátust szereztek, de ők mintha sohasem hallottak volna az egyház által már a 12. században hangoztatott elvről, amely a lányok kisemmizését erkölcstelen és jogtalan eljárásnak tekintette, s ennek nem is adtak itthon hangot kiemelkedő erkölcsi védelem alatt álló pozíciójukban.

A nagypolitikában sem volt ez másképpen. Amikor III. Andrással kihalt az Árpád-ház, az ország nagyjai az Árpádok leányági leszármazói közül kerestek maguknak királyt, gyakorlatilag megmaradtak őseik felfogása mellett, hogy az asszonyoknak a reprodukcióban, de csakis ott, mégis van szerepük. Az, hogy asszony kormányozzon egy országot, természetesen szóba sem jöhetett. Az Anjouk nézetei ezen a téren egy fokkal

meghaladták a magyar társadalomét. Láttuk, hogy Róbert király örökösévé és Nápoly uralkodójává lányunokáját tette meg. Nagy Lajosnak ez ellen nem az volt a kifogása, hogy Johanna nem férfi, és nem is az, hogy az Anjou-ház tarantói és durazzói ágából való felnőtt férfiakat mellőzték, hanem annak a szerződésnek megszegését kérte számon, amelyet apja 1333-ban kötött. András herceg meggyilkolása után Lajos sok rosszat mondott Johannáról, de azt sohasem állította, hogy azért nem uralkodhat, mert nő.

I. Károly politikai célokot követve, szabályosan kihívta maga ellen a magyar nemesi közvéleményt 1332-ben. Ebben az esztendőben olyan oklevelet adott ki, amelyben egy lányról kijelentette, hogy apja birtokainak fiúörököse. Az oklevél bevezetésében a király elmondta, hogy a lány apja, anyja és testvérei az ő szolgálatában vesztették életüket, és ő, hogy a családnak a Korona iránti állhatatos hűségét megjutalmazza, és megakadályozza, hogy a király hűségén és szolgálatában elpusztultak öröksége ellenséges kézre kerüljön, főpapjainak és főurainak beleegyezésével, „különös kegyként, királyi hatalmának teljességéből és fejedelmi nagyságánál fogva” a lányt apja birtokainak „valóságos örökösévé” tette. A király azt is állította, hogy ezek a birtokok a lánynak a „természetes jog” szerint járnának, s a magyar jogszokás, mely ezzel ellentétes felfogást vall, mert csak fiút ismer el örökösnek, nem állhat meg a király rendelkezésével szemben. Ez az első fiúsítás olyan jogi aktus, amely egész Európában egyedülálló, magyar különlegesség volt. De az sem kétséges, hogy a középkori magyar szokásjogot ez az intézkedés lábbal tiporta. A konkrét esetben a lánynak élt másodfokú unokatestvére, akire a birtokoknak szállnia kellett volna. De meg a józan ésszel is ellenkezett, hogy valakiből, aki lánynak született, fiút csináljanak, még ha uralkodó tette is.

Az első fiúsítás az adott politikai viszonyok között mégsem vert fel nagyobb port, Károly meg elég bölcs volt ahhoz, hogy a kihívást ne ismételve meg. Amikor aztán Nagy Lajos az 1360-as években szélesebb körben kezdte a fiúsítást alkalmazni, és fűnek-fának osztogatta ezt a kegyet, óriási felháborodást váltott ki. Az arisztokrácia tagjai pánikba esve sorra olyan okleve-

let eszközöltek ki az uralkodótól, amelyben megígérte, hogy az ő családjukban soha senkit sem fiúsít. A köznemesség tagjai egymás után indították a pereket a fiúsítások ellen, s mindig ugyanazt a nótát fújták: az ország „rég és sértetlenül megörözt szokásjoga” szerint lány ősi birtokot mindaddig nem örökölhet, amíg apai férfirokonok – bármilyen távoliak is legyenek – életben vannak. Végül is az uralkodónak engednie kellett. Elvi döntésként mondta ki, hogy csak akkor fiúsít, ha negyedfokon belüli, tehát – mai nyelvünk szerint – sem másodfokú unokatestvér, sem annál közelebbi férfirokon nincs életben. A nemesség még ezzel sem volt megelégedve, később (1397-ben) keresztülvitte, hogy a törvény a tilalmat még egy fokkal kiterjesztette.

Lányainak öröklési kérdésénél – ezért kellett mindezt elmondani – Nagy Lajosnak nagyon is tisztában kellett lennie azzal, hogy az ország még a nemesi birtok esetében sem hajlandó lányt törvényes örökösnek elfogadni, s ha egy lány nem lehetett nemesi birtok tulajdonosa, hogyan lehetett volna egy egész országé? A valóságban a király még közeli rokon hiányában is csak törvényellenesen fiúsíthatott, hogyan gondolta, hogy a fiúsítást az egész országra kiterjeszti?

Az ország közvéleményének ragaszkodása az „ősi” joghoz, amelynek érvényességét éppen Nagy Lajos ismerte el az 1351. évi törvénnyel, még egy veszedelemmel járt. Ha az örökség fiágon száll nemzedékről nemzedékre, egy családon belül, akkor figyelembe kellett venni azt is, hogy az Anjou-dinasztia nem halt ki Lajossal. Kis Károly életben volt, más szóval létezett a királynak olyan atyafia, aki birodalmát örökölhette volna. Ráadásul az új nápolyi király közismert volt Magyarországon, főképpen a Délvidéken, sőt közkedvelt is. Érthetően, miért kellett vele szemben a fiúsítást erőltetni.

Az örökösödési intézkedésekkel szembeni ellenállás és zűrzavar könnyen elkerülhető lett volna, ha Lajos nem az „aprólépések” politikáját követi, hanem elvi alapokon álló átfogó és következetes rendezésre szánta volna el magát. Mintáért nem is kellett volna messzire mennie, IV. Károly ebben az időben fektette le a szinte minden részletre kiterjedő cseh örökösödési szabályokat. Ehhez hasonló örökösödési rendszer Magyaror-

szágon korábban ismeretlen, de éppen egy itáliai földről származó dinasztia tagjától volt elvárható, hogy gyakorlati foltozgatás helyett teljesen világos irányelveket fektessen le és gyakorlatban alkalmazható szabályokat dolgozzon ki. Lajosnak a kultúrával szembeni érzéketlenségét kell látnunk az átfogó rendezés hiányában?

Itt még egy kérdéssel kell szembenéznünk. Egy Bernhart von Nieheim nevű, ebben az időben az avignoni pápai udvarban dolgozó hivatalnok később megírta a nagy nyugati egyházszakadás történetét, s ebben azt az értesülését közölte, hogy Nagy Lajos megeskettette Kis Károlyt, nem fog lányai örökségére törni. Nieheim ezt az értesülést, úgy látszik, maga sem fogadta el hitelesnek, mert az „ahogyan azt mondják” formulát alkalmazta elbeszélésében. Azt már nem írta le, kitől hallotta, sajnos azt sem, hogy hol, csak feltételezhetjük, hogy Avignonban a pápai udvarban. Az ellenpróbát több egykorú író műve jelenti, köztük a legfontosabb egy jó hírű humanista, Giovanni da Ravennáé. Ez a Giovanni 1343-ban Budán született, ahol apja a magyar király orvosaként működött; személyesen ismerte Nagy Lajost, s azt is feljegyezték róla, hogy magyar nevelője „chis” (= kis) Giovanninak hívta. Giovanni da Ravenna élete során sokfelé hányódott, afféle „értelmiségi vandormadár” volt, 1378 után sokat tartózkodott Páduában és a magyar király hűbérurasága alá tartozó Ragusában. Az utóbbiban éppen azokban az években töltötte be a városállam kancellári tisztségét, amikor Kis Károly visszatért Magyarországra. Ha valakinek, Giovanninak tudnia kellett volna a Nieheim által feljegyzett szóbeszédről, s ha hallott volna róla, bizonyára fel is használta volna értesülését könyvírás közben. Emlékirata mit is várhatnánk mást egy humanistától – egy ókori morálizáló műfaj aktualizálása; az erények megtestesítőiről és az erényekkel szemben leginkább vétkezőkről szedett össze egy csokorra valót. A hálátlanság klasszikus esetét Kis Károlyon mutatta be. Szerinte Károly hálátlan volt, először is Johannával szemben. Giovanni nem tudott, vagy talán nem akart tudni arról, hogy Károly apja Johanna börtönében halt meg. Másodszor hálátlan volt Károly VI. Orbán pápával és végül Nagy Lajossal szemben is. Esküről azonban ez az író sem tud.

Az itt következő eseményeket versben megörökítő velen: cei költő, Monaci Lőrinc értesüléseit magától Mária királynőtől szerezte, de ő sem hallott – és ezek szerint a legközelebbről érintett személy, Mária sem tudott – semmiféle kötelező ígéretéről. Mindez arra mutat, hogy Lajos nem kért ilyen ígéretet Károlytól, ami megint csak azt bizonyítja, hogy nem vett tudomást alattvalóinak gondolkodásáról, vagy azt nem értékelte komoly akadályként az örökösödés kérdésében.

Akárhogyan is állt az örökösödés kérdése ezen a szeptemberi éjszakán, a halott királyt el kellett temetni a magyar királyok ősi nyugalóhelyén, Fehérvárott a bazilikában, ott is a csak nem sokkal korábban elkészült családi temetőkápolnában, ami szeptember 16-án a szokásos külsőségek között meg is történt. Meglepő sietséggel a következő napon, szeptember 17-én ugyanabban a bazilikában a halott uralkodó 12 éves lányát, Máriát Magyarország királyává koronázták. Az ugyancsak szokásos fényes szertartást Demeter esztergomi érsek pontifikálta, s Mária később erről az eseményről szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy őt „a magyar királyság prelátusainak, báróinak és valamennyi nemese csapatának egybehangzó véleménye és egyező akarata mellett, mindenféle ellenvélemény hiányában koronázták meg és kenték fel”. Azt bátran elhihetjük, hogy a jelenlévők a koronázáshoz hozzájárultak, más kérdés, hogy kik voltak jelen. Feltűnő lehetett a sietség; a temetés másnapján még akkor sem volt szokás királyválasztást tartani, ha az öröklés olyan határozott, szabályozott és önműködő volt, mint Franciaországban, ahol éppen ezért jöhetett később létre a szertartásnak az a fordulata, hogy az új királyt a régi temetésén éltették először. Bennünket azonban nem is ez érdekel a legjobban, hanem az eljárás politikai jellege, mert ahhoz nem férhet kétség, hogy „befejezett tény” volt a javából.

Ha eddig nehezen vagy sehogyan sem sikerült megérteni Lajos szándékát a trón öröklését illetően, most tudomásul kell venni, hogy akármilyen is volt a szándék, az már a múlté, mert Magyarországnak – majd négyszáz év után először – nő lett az uralkodója. Az oknyomozó történetírás ősi szabálya szerint – mert más értesülésünk nincs – a hirtelen koronázás értelmi

szerzőjét Erzsébetben kell keresnünk, hiszen a befejezett tény leginkább az ő látszólagos érdekeit szolgálta.

Újra felmerül hát a kérdés: milyen koncepció megvalósítása érdekében történt meg a koronázás? Erzsébet magatartására vonatkozólag ezzel az esettel kapcsolatban nem rendelkezünk forrásokkal, de logikával sem jutunk messzire. Azt nagy valószínűséggel kizárhatjuk, hogy Nagy Lajosnak élete utolsó óráiban kifejezett akarata lett volna a koronázás. Ilyen kívánság éles ellentétben állt volna mindazzal, amit előzőleg tett, ekkora következetlenség – még Lajos jellemét ismerve is – lehetetlennek látszik. A lengyelekkel történt megegyezés alkalmával, Zsigmond útbaindításával Lengyelországba, világosan kifejezte azt az óhaját, hogy veje uralkodjon, Nagy-zombatra pedig azért ment, hogy ott a magyar főpapok és főurak Vilmos hercegnek és Hedvignek mutassák be hódolatlukat, fogadják el őket uralkodójuknak.

A zavar persze gyorsan eltűnik, vagy legalábbis nagymértékben csökken, ha a gyors koronázást Erzsébet művének tartjuk. Az érem másik oldalát nézve azt is meg kell ugyancsak állapítani, hogy Lajos intézkedései, főképpen a zólyomi hódolat és az elmaradt nagyszombati, Erzsébetet nehéz helyzetbe hozta volna, pontosabban kifejezve: csak annyit biztosított számára, amennyi a középkori gondolkodás értelmében járt neki. A királyné addig királyné, addig fejtheti ki a királynéavatáskor elmondott ima szerinti jótekonny hatását, amíg a férje a király. Ha a király meghalt, felesége szerepének is vége szakadt, hacsak... És itt kell keresni Erzsébet sietségének okát. Az özvegy királyné – erre anyósa szolgáltatta a legszebb példát – hosszú ideig befolyásolhatta fiát. Esélyei természetesen eleve kisebbek voltak, ha nem a fia kerül trónra, hanem a lánya, hiszen általában nem a lányt tekintették uralkodónak, hanem a férjét. Lajosnak is ez volt az elképzelése, amikor Zsigmondot útnak indította Lengyelországba, amit úgy is megfogalmazhatunk, hogy Lajos abban a pillanatban akarta kisemmisíteni Erzsébetet, amikor végre hatalomhoz juthatott volna. A király intézkedését Erzsébet már csak azért is igazságtalannak érezhette, mert forrásaink nem hagynak kétséget afelől, hogy Erzsébet utálta, vagy talán gyűlölte is Zsigmondot. Az

ilyen érzelmek általában nem szoktak egyoldalúak lenni, így – ha józanul mérte fel saját helyzetét – tisztában kellett lennie vele, hogy esélyei a Nagy Lajos által kijelölt úton a nullával egyenlőek, Mária megkoronázása esetén viszont erősen emelkedő irányzatot mutatnak.

Nem jelentett volna Erzsébet számára jobb megoldást az sem, ha Hedviget választja, mert vőlegénye az ismeretlen és kiszámíthatatlan tényező szerepét játszotta: Vilmos herceg kiskorú volt, az pedig valószínűnek látszott, hogy a gyámságba apja beleszólást kér majd, ami korlátozta volna Erzsébet lehetőségeit.

Mária koronázása Erzsébet előtt megnyitotta az utat a hatalomhoz, de ezzel együtt egy sor problémát vetett fel, mindekelőtt romba döntötte Lajosnak amúgy sem szilárd alapon nyugvó tervét. Elsősorban azt a nehéz, hosszú tárgyalásokkal elért egyezményt veszélyeztette, amiben a lengyel főurak hozzájárultak a lányági örökléshez. Bajok és nehézségek forrása lett, de semmiképpen sem érintette Zsigmond jogát; aki változatlanul Mária vőlegénye és ebben a minőségében a lengyel trón deiznált örököse volt. Ismerve Erzsébet Zsigmond iránt táplált érzelmeit, fel kell tételeznünk, hogy a királyné már ekkor eldöntötte: megszabadul tőle, s ehhez a koronázással tette meg az első lépéseket.

Máriát Erzsébet Magyarország királyává koronáztatta, a szertartás során gondosan ügyelve a részletekre. Nemcsak a Szent Koronával – és nyilván a királykoronázás mozzanatainak pontos betartásával – avatták királlyá; hanem a 12 éves, a leírások szerint magas, szőke lány lovaggá is ütötte azokat, akiket anyja erre a célra kiválasztott, s akik életük végéig aransarkantyút hordhattak. A résztvevőkön kívül ez a tény azoknak is feltűnt, akik csak távolról szemlélték az eseményeket. Monaci költeményében ezt a fordulatot találhatjuk: „királynak tekinti valamennyi országlakos, neme rejtőzve a király nevezetben”. Egy zárai patrícus kortárs ennél szárazabban csak azt jegyezte meg az 1382. szeptember 17-i dátum mellé: „Máriát, a mondott király lányát királlyá koronázták”; később krónikájában Thuróczy „nőnemű király”-t (*rex femineus*) emlegetett, nem túlságosan elegánsan.

A mai magyar nyelvben világos különbséget teszünk a királynő – azaz a királyként uralkodó nő – és a királyné – azaz az uralkodó király felesége – között. A középkori latin nyelv azonban ezen a téren szegényebb volt a mai magyar nyelvénél, mindkét fogalomra a „királyné” kifejezést (*regina*) alkalmazta. A korabeli magyar nyelv sem ismerte a két fogalom közötti különbségtételt, csak királynéről tudott. Thuróczyból kiindulva még az is elképzelhető, hogy Máriát királynak hívták magyarul, azaz olyan kifejezéssel illették, amely tartalmánál fogva logikailag csak férfiakra volt alkalmazható. A latin nyelvű hivatalos iratokban Mária természetesen királyné volt, *regina*, ezt olvashatjuk megmaradt pénzein és pecsétein is.

A kifejezés nem pusztán játék a szavakkal, nem is csak logikai szórakozás, jogi tartalmánál fogva nagyon is komoly valóság. Ha az országnak van királya, akkor az uralom kérdése teljesen tisztázott, ha a feleség a király, a férj nem lehet az. Az adott esetben Mária a király, Zsigmond nem az, nem is lehet az, s ebben a megvilágításban a koronázás még inkább „kész tény”-nek minősítendő.

A megfelelő propaganda kifejtését Erzsébet kötelességének érezte. Minden uralkodótól elvárták, hogy trónra lépése után az elődei által adott kiváltságokat megerősítse, nem volt ez másképpen Mária esetében sem. A koronázás és a felségpecsét elkészülte után megindult az ünnepélyes oklevelek kiadása. Meglepő módon – egy fél éven át – ugyanaz a formula jelentkezik az oklevelekben: „miután a dicsőséges és tiszteletreméltó emlékü fejedelem, Lajos király úr, kedves apánk Isten akaratából fiúutód nélkül távozott az élők sorából, mi az örökösödés jogán és születésünk rendje szerint szerencsésen apánk uralkodói trónjára emeltettünk”. Kisebbségi változtatásokkal természetesen találkozunk, amikor az utolsó szavak helyén ez áll: „Magyarország trónját, koronáját és apánk uralmának csúcsát Krisztus legfelsőbb kegyelmének segítségével elértük.” Az ilyen változások szép stilisztikai gyakorlatot jelentettek a kancellária jegyzői számára, de nem érintették a lényegét, amelyet a szövegben „az öröklés joga” és a „születés rendje” fejezett ki. Ha tudomásul vesszük, hogy ez a két szópár Mária minden korai kiváltságlevelének szövegében megtalálható, akkor

nyilvánvaló jelentősége is. Lajosnak nem volt fia – ez a gondolatmenet –, ebbe mint Isten akaratába bele kell nyugodni, öröksége jog szerint a házasságból született lányokat illette, mégpedig a születési rend szerint az idősebbet, ennél fogva ő Magyarország szuverén uralkodója, ugyanolyan szuverénje, mint amilyen Lajos volt. Nagy szerepet ebből a gondolatmenetből Zsigmond számára aligha lehetett kiolvasni.

Erzsébet eljárásának még két jellemzőjét kell kiemelni. Az első az, hogy a női örökösödés kérdésében ugyanúgy nem törődött az ország közvéleményével, mint ahogyan Nagy Lajos, pedig a fiúsításokkal kapcsolatban kialakult hangulatot neki is ismernie kellett. A másik az ősi latin közmondás: „Ha ketten teszik ugyanazt, az nem ugyanaz.” Amit Lajos még megengedhetett magának, azt Erzsébet már nem tehetette, nem hagyhatta figyelmen kívül a főpapok és főurak elképzeléseit és politikai helyzetét. Az utóbbi Lajos uralma alatt nagymértékben megváltozott, a főurak, akiknek hatalma, katonai ereje a király rovására megnőtt, már több mint két nemzedék óta hozzá voltak szokva, hogy határozott helyük és szerepük a királyi tanácsban biztosítja a kormányzásban való részvételüket. Erzsébetnek egyelőre sikerült hozzájárulásukat a koronázáshoz megszerezni, de ezzel a ténnyel – ezt források hiányában is merem állítani – egy részüket biztosan ellenzékbe kergette. Főképpen Nagy Lajos személyes hívei közül azokat, akik a halott uralkodó akaratát többre becsülték, mint özvegye hirtelen – majdnem puccsszerű – irányváltztatását, hiszen ezt az irányváltztatást – ismerve a nők gyengeségéről vallott középkori felfogást – csak hisztérikus kapkodásnak minősíthették.

A koronázás fényes szertartása nem tette Máriát nagykorúvá, így Erzsébet mint lányának természetes gyámja vette át az uralmat. A királyi tanács ettől kezdve Erzsébet elnöklete alatt ült össze, Mária okleveleiből pedig ritkán hiányzott a formula, hogy oklevelét „szeretett anyja” hozzájárulásával állította ki. Mária kiadványai forma szerint a királyi oklevelek minden külső és belső ismertetőjelét tartalmazták, de az senki előtt sem volt titok, hogy a hatalom Erzsébet kezében összpontosul.

A tényleges hatalmi viszonyok nem maradhattak rejtve az ország határán kívül sem. Velencét akkoriban egy kis létszámú tanács kormányozta, amely fontosabb döntéseiről gondos jegyzőkönyvet vezetett, ebből ismerjük az Erzsébethez küldött követség történetét. Lajos haláláról értesülve a tanács azonnal kondoleáló levelet küldött Erzsébetnek, ezzel azonban csak kötelességének a felét teljesítette, mert ekkoriban már a nemzetközi udvariasság megkövetelte, hogy a köztársaság külön követe útján fejezze ki jókívánságait az új uralkodónak, ebben az esetben Máriának. A követség tagjainak kijelölése sok időt vett igénybe, 1382. december 3-án kezdtek erről tárgyalni, de február 4-ig tartott, amíg végre megtalálták az alkalmas személyt, és részére megszerkesztették az utasítást. Eszerint a követnek el kellett mondania, Velence mennyire örült „a felséges királynők méltóságra emelésének és koronázásának”, mennyire kívánja, hogy a „Teremtő, akitől minden jó ered, a felséges királynők személyét jó egészségben és békében hosszú időn át megtartsa a maga dicsőségére, a mi és barátaink vigaszára”.

Velence követi utasítása gondosan szerkesztett dokumentum, amely a kor udvariassági szabályainak teljes mértékben eleget tett, mai gondolkodásunk szerint mégis súlyos hibát

követett el megfogalmazójuk, amikor a „királynők” koronázását és kormányzatát emlegette, hiszen a tanács tagjai pontosan tisztában voltak azzal, hogy Magyarországon Máriát koronázták meg és nem Erzsébetet, még kevésbé mindkettőjüket. A látszólagos fogalmazási hiba mégis jól fejezte ki a magyar politikai helyzet látszatát, sőt még tulajdonképpen udvarias is maradt, amikor két királynőt emlegetett és nem egyedül Erzsébetnek gratulált.

A valóság sokkal egyszerűbb volt, mert igaz, hogy csak egy királynőt koronáztak meg, de az is igaz, hogy egy másik uralkodott nevében és helyette. Dalmácia legnagyobb és legfontosabb városa, Zára is pontosan felismerte ezt a helyzetet, amikor 1383. február 2-án a város vezetősége és nemesei „a felséges királynőknak és úrasszonyainknak, Erzsébetnek Isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország, Dalmácia és Mária úrnőnek ugyanazon kegyelemből Magyarország, Horvátország és Dalmácia királynőjének” tett hűségesküt, nem pedig fordított sorrendben, ahogyan ez dukált volna. Maga Erzsébet sem nagyon próbálta meg leplezni a tényleges helyzetet. Egyik oklevelében úgy nyilatkozott, hogy a pozsonyiak javát „királynéi felségünk uralkodói kötelességétől és a kegyesség velünk született jóságától vezettetve” kívánja előmozdítani; máskor azt emelte ki, hogy uralkodói kötelessége és erénye indítja arra, hogy hálásnak mutakozzon hozzá hűséges alattvalóival szemben. Olyan rendelkezését is ismerjük, amellyel „hatalma teljességéből kifolyólag” adott vámot Szobon – a Dunán és a szárazon – a nosztrai pálosoknak. Ezek a fordulatok korábban csak a királyi oklevelekben fordultak elő, így forma szerint is, értelemszerűen is Erzsébet vad hatalomvágyát bizonyítják.

A hatalom gyakorlásának mechanizmusát még valamikor régen Szent István alapozta meg, aztán sok átalakulás után I. Károly alatt vált olyanná, amilyen egészen Lajos haláláig maradt. A legfontosabb szerv a királyi tanács volt, ennek főbb tagjai viszont az ország főpapjai és a hivatalt viselő főurai voltak: a nádor, aki a legnagyobb tekintélynek örvendett, a tényleges politikai és katonai hatalommal rendelkező erdélyi vajda, a (szlavón, horvát-dalmát, macsói) bánok, az országbíró és



mm. Incepta é ista Cron
gestis hungarorum ann

I Nagy Lajos és Erzsébet királyné Alexandriai Szt. Katalin, legidősebb leányuk védőszentje előtt. Hertulafia Meggyesi Miklós miniatúrája Kálti Márk Képes Krónikájából



2. Erzsébet királyné nagy felségpecsétjének előlapja 1383-ból



1 Mária királynő kettős felségpecsétjének előlapja 1383-ból



4. Erzsébet királyné három leányával, Katalinnal, Máriával és Hedviggel felajánlja az ezüst ereklyetartó koporsót Szt. Simconnak. Francesco da Milano ezüst domborműve a zárai Szt. Simeon-templomból

a tárnokmester, továbbá az udvari tisztségviselők. Ezek a gyűjtőnévvel báróknak titulált – személyek befolyásolták az uralkodót és fontos politikai döntéseit, a magyar középkor kutatásában nagy érdemeket szerzett egyik történészünk egyenesen „kormány”-nak nevezte őket. A bárók Nagy Lajos uralma alatt általában az arisztokrácia legfelsőbb és az uralkodóhoz legközelebb álló, belső köréből kerültek ki, a legtöbbjének apja is már magas méltóságot-tisztséget töltött be. Láttuk, hogy 1376-ban a török hadjárat következtében bizonyos átrendezés következett be, amely azonban csak néhány új embert emelt fel a leghatalmasabbak közé.

Erzsébet is tudta, hogy a hatalmukban megnövekedett bárókat nem lehet csoportosan elküldeni, ezért meghagyta hivatalukban Lajos király embereit, mindössze négyet cserélt ki, a fenti hasonlatnál maradva csak átalakította kormányát. Az elbocsátott négy férfi közül is csak egy tartozott Lajos király belső köréhez, Czudar György pohárnokmester, a többi három Lajos uralma végén került posztjára, ezt is csak néhány évig töltötte be, családjuk is csak az utolsó években jutott ehhez a megtiszteltetéshez.

A belső körhöz tartozott és immár nagy múltra tekinthetett vissza a helyén megmaradt nádor, Garai Miklós. Valószínűleg 1325 körül született, amikor nagybátyja az I. Károlynak tett szolgálattal megalapozta a család befolyását. A nagybácsi előbb macsói bán, aztán haláláig évtizedeken át az idősebb Erzsébet királyné udvarbírája és tárnokmestere lett. A nagybácsi kisebbik fia, János egyházi pályára lépett, veszprémi püspök volt és titkos kancellár, Nagy Lajos ügyes és hűséges diplomatájaként szerzett érdemeket. A szóban forgó Miklóst a király 1359-ben nevezte ki macsói bánnak. Garai megfelelt a bizalomnak. Amikor 1369-ben a lázadó Lajk havasalföldi vajda szétverte Lackfi Miklós vajda ellene küldött seregét, Garai kapott megbízást a hadjárat folytatására, és fényes győzelmet aratott. Nádori méltóságát is annak köszönhette, hogy 1375-ben a török elleni hadjáratban ismét katonai sikert mutatott fel. A királyné most megerősítette nádorságában, s Garai hamarosan a legbefolyásosabb emberré vált Magyarországon. Ebben rokonsága is támogatta. Távoli unokatestvére, Kórogyi

István előbb az ajtónállómesteri tisztséget, majd az 1382. évi új elosztásban a macsói bánságot kapta meg Erzsébettől, a nádor közelebbi rokona, Alsáni Bálint pécsi püspök, Erzsébet főkan-cellárja lett.

Megmaradt a helyén az ugyancsak 1376-ban kinevezett Losonczi László, erdélyi vajda, Lendvai István, szlavón és Bebek Imre, horvát-dalmát bán, meg Szécsi Miklós országbíró, az udvari tisztségeket azonban teljesen új emberek nyerték el. Az ünnepélyes királyi oklevelekben szokásos felsorolásban az első helyre közülük Forgách Balázs pohárnokmester került, aki Lajos király haláláig a királyné udvari lovagjaként szerepelt, s Máriának egy 1383 januárjában kelt adománylevele szerint már Nagy Lajosnak is hűségesen és eredményesen szolgált, Mária megkoronázásakor pedig különös, de sajnos nem részletezett érdemeket szerzett. Az új ajtónállómesterről, Telegdi Miklósról semmi közelebbit nem tudunk, jól ismerjük azonban az új asztalnokmester, Vezsenyi László sikeres pályafutásának rugóit. Apja Erzsébet udvarmestere volt, de az apa feleségének, a fiú meg anyjának köszönhette emelkedését, aki Mária dajkája volt. Ez a három ember nem tartozott a belső körhöz, még a szó szoros értelmében vett arisztokráciához sem. Ez nyilván súlyosan esett latba olyan társadalomban, amely hierarchikusan gondolkozott és a hierarchia rendjére igen érzékeny volt.

Az elbocsátottak között találjuk Czudar Györgyöt. A család tagjai 1352-ben még egyszerű királyi apródként szolgáltak, de gyorsan bekerültek a király munkatársainak legbelsőbb, legszűkebb körébe. A legidősebb testvér, Péter volt pohárnokmester, országbíró és szlavón bán; 1380-tól „orosz” vajda, ami a későbbi Galícia kormányzását jelentette; járt Franciaországban (az 1374-i követség családi vállalkozásnak tűnhetett fel), még feleségét is a király szerezte, a fiúsított Fónyi Annát adta hozzá, persze apai birtokaival együtt. Péternek hét öccse érte el a felnőttkort, Mihály és István átmenetileg az ajtónállómester tisztségét töltötték be, György Nagy Lajos uralmának utolsó kilenc évében pohárnokmesterként szolgált a királyt. Az uralkodóval a testvérek olyan szoros kapcsolatban voltak, hogy Péteren kívül még két testvérnek, Simonnak és István-

nak is Nagy Lajos gondoskodott házastársról, megfelelő vagyonnal rendelkező fiúsított lányról. A család pályafutásának tetőpontját 1378-ban érte el, Péter ekkor szlavón bánként, György pohárnok-, István ajtónállómesterként működött. A két kisebb testvér egyházi pályára lépett, fényes karrier jutott osztályrészül a legkisebbnek, Imrének. Fehérvári prépostként ő is tagja volt annak a követségnek, amelyet bátyja, Péter vezetett 1374-ben, s amely Franciaországban Lajos orléans-i herceg és Katalin között az eljegyzést létrehozta. Hazafelé a követség, úgy látszik, útba ejtette az avignoni pápai udvart is, Imre itt szükségesnek látta, hogy jövőjét egyengetse. Még 1374-ben történt, hogy a pápa elutasította Lajos király jelöltjét, és helyette a király megkérdezése nélkül Czudar Imrét nevezte ki váradi püspöknek. Lajos felháborodásában két évig nem engedte meg, hogy Imre elfoglalja egyházmegyéjét. Az uralkodó dühe mégis elsősorban a pápa ellen irányult, Czudar Imrével megbékült, sőt 1378-ban a sokkal nagyobb jövedelmű egri püspökségbe helyezte át. Összességében véve magasra emelkedő, a legbelső körhöz tartozó, Nagy Lajost a diplomáciában, a kormányzatban és a harctéren egyforma buzgósággal szolgáló család képe bontakozik ki ebből a rövid családtörténetből.

A zavartalan karrieren az első törést 1382 őszén György felmentése jelentette a pohárnokmesterség alól, ami annál bánatóbb lehetett, mert a posztra a jelentéktelen, de nyilvánvalóan favorizált Forgách Balázs került. Egy ideig úgy tűnhetett, hogy a felmentés csak Györgyöt érinti; nem tartott soká, amíg kiderült, hogy Erzsébet nem annyira Czudar Györgyöt akarta eltávolítani, mint inkább az egész familiát. Következő lépése 1382 őszén, még biztosan november eleje előtt, Czudar Péter ellen irányult. Felmentette orosz vajdai méltósága alól, lecsukkatta és vasra verette.

Długosz kanonok, egy kereken száz évvel később élt lengyel történetíró az esettel kapcsolatban azt állította, hogy Péter öccsével, Imrével együtt pénzért várakat adott át a litvánoknak, tehát az ellenségnek. Ez az értesülés sehogyan sem valószínű. A kor közlekedési viszonyai között a rendelkezésre álló idő túlságosan rövid. Lajos halálának híre szeptember köze-

pe előtt nem juthatott el Galíciába, az ellenséggel az érintkezés felvétele, az „árulással” járó összeg kialkudása, a várak átadása mind időbe került, s ha Péter utóda, Kaplai János már november 7-én hivatalban volt, akkor erre az egész akcióra mindössze szoros öt, esetleg hat hét állt rendelkezésre. Sokkal valószínűbb, hogy Czudar György felmentése (ez sem következhetett be szeptember 17. előtt!) megrontotta Péter és Erzsébet viszonyát, a királyné balkezes lengyel politikájával Péter ellentétbe került, és Erzsébet úgy döntött, példát statuál; megmutatja országnak-világnak, hogy most más szelek fújnak, Lajosnak még oly kedves és még oly érdemes hívét is le lehet csukadni és vasra lehet veretni, még a birtokaira vonatkozó okleveleket is el lehet tőle vetetni, ha nem hajlandó parírozni.

Erzsébet nem állt meg ezen a ponton, két évvel később, 1384-ben Czudar Imrének is távoznia kellett, egy jelentéktelen kis itáliai püspökségbe helyezte át a pápa. A királyné őt is hűtlennek nyilvánította, pedig 1383 februárjában a lengyel főpapok és főurak vislicai gyűlésén még Czudar Imre volt egyik képviselője. A lóláb itt is kilóg. Egy püspököt nem lehetett súlyos – és nemzetközi bonyodalmakhoz vezető – következmények nélkül börtönbe csukadni, de Erzsébet most bebizonyította, hogy ő még egy főpapot is tetszése szerint eltávolít az országból.

A Czudar családdal szembeni fellépésnek ezzel még mindig nincs vége. 1383. január 15-én Mária királynő neve alatt olyan oklevél maradt fenn, amelyben a királynő egy Czudar István által megnyert birtokper ítéletét indoklás nélkül megváltoztatta és annak az alperesnek adott igazat, aki a pert elvesztette. Elgondolkodtató, hogy ezt az oklevelet a kancellária Garai Miklós által közvetített parancsra állította ki. Czudar István ekkoriban nem viselt tisztséget, az orosz vajdasághoz semmi köze nem volt, Erzsébet haragja mégis utolérte. A főurak, akik az ítélet meghozatalában részt vettek, ezt nem minősíthették másnak, mint önkényes zsarnokságnak.

A Czudar Péter és Imre elleni eljárás ezzel be is fejeződött, birtokaik eladományozását Erzsébet megkezdte. Konkrét vádról sehol sincs szó, az indoklás csupán annyi, hogy Czudar Péter „nyilvánvalóan hűtlen”. De ha valóban olyan nyilván-

való volt hűtlensége, akkor miért nem ítélték el annak rendje-módja szerint fej- és jószágvesztésre? Az Anjouk ezen a téren nem voltak kényesek, Zách Felicián ellen csak a vérbosszú végrehajtása után állítottak ki ítéletlevelet. A Czudar-ügy ide-jén azonban Erzsébet sokkal kisebb hatalommal rendelkezett, mint I. Károly a Zách-féle merénylet időpontjában. A főurak a Zách-nemzetség elleni ítélethez engedelmesen hozzájárul-tak, arról viszont nincs tudomásunk, hogy a Czudarokkal szemben Erzsébet a főurak többségére támaszkodott vagy támaszkodhatott volna. A szabályos per és ítélet elmaradása ennek inkább az ellenkezőjére mutat. Talán ez volt az első eset, amely a főurakban Erzsébet uralmával szemben kétséget és megütközést keltett, esetleg csak korábbi kétségeiket igazolta. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a nőuralom Magyarországon sohasem találkozott megértéssel, gyorsan készen állt az ítélet, hogy a királyné hisztériája nyilvánult meg a Czudarokkal szembeni eljárásban.

Erzsébet más szempontból is kényes helyzetben volt, ami-
kor Czudar Pétert lecsukatta. El akarta távolítani Zsigmondot,
rendeznie kellett a lengyel öröklés kérdését, amelyet Mária
megkoronázásával elrontott, a Délvidéken is egyre zavaró-
sabbá vált a politikai helyzet, más szóval főpapjainak és főurai-
nak egyetértésére jobban szüksége volt, mint férjének hosszú,
négy évtizedes uralma alatt bármikor. Ha helyes az a megállá-
pításunk, hogy politikája nem Nagy Lajosénak volt a folyta-
tása, sőt annak még a látszatát sem őrizte meg, akkor nem is
egyszerűen megértésre volt szüksége, hanem meg kellett nyer-
nie a főpapok és főurak támogatását az új politikai vonalveze-
téshez. Erre sok eszköz volt alkalmas, a Czudarok elleni akció
a legkevésbé.

Czudar Péter bukása a főurakat, Imre püspök áthelyezése
a főpapokat kellett hogy megijessze. A főpapi kar tagjainak
jelentős része, élükön Demeter bíborossal, Nagy Lajos szemé-
lyes hívei közé tartozott, sokan maguk is arisztokraták fiaként
látták meg a napvilágot, s ez ismét csak Lajoshoz kötötte őket.
Ha Czudar Imre áthelyezése megütközést keltett körükben,
akkor az elkövetkezendő időben Erzsébet a főpapi karban
előbb lappangó, majd nyílt ellentétek magját vetette el.

A magyar királynék kancellárja ősi idők óta a veszprémi püspök volt, ebben az időben Himfi Benedek, akinek családja Nagy Lajos belső köréhez tartozott. Erzsébet vagy nem tartotta Himfit alkalmasnak a tényleges kormányzásban való szereplésre, vagy egyszerűen csak jobban kedvelte a másikat, mert legkésőbb 1383 végén a pécsi püspököt, Alsáni Bálintot – mellékesen, mint már mondtam, Garai rokonát – nevezte ki főkancellárjának. Ezzel a lépéssel szembeszegült a hagyománnyal, csorbította a veszprémi püspök szerzett jogait, aki most a rangsorban a második helyre szorult, ráadásul Alsáni kinevezésével a főpapi karon belül is ellenérzést váltott ki. Alsáni 1374-76 között alkancellárként vezette a legfontosabb kormányzati szervet, a királyi kancelláriát. Amikor Lajos király 1376-ban ezt az intézményt megreformálta, vezetését ismét a főkancellárra, ekkor Demeter püspökre, a későbbi bíborosra bízta, Alsánit pedig felmentette. Ettől még nem lett kegyvesztett, az elkövetkezendő években az uralkodó diplomáciai téren foglalkoztatta, 1381-ben ő kötött békét Velencével. Felmentése az alkancellári tisztség alól és Demeter előnyben részesítése mégis bosszúságot váltott ki Alsániból, mert Demeter minden jel szerint alacsony származású volt. Ha nem ez, akkor a két főpap között valamilyen más ellentét volt az oka, hogy Alsáni 1382-ben kétségbe vonta Demeternek – ekkor már esztergomi érseknek – előjogát, és papjait nem engedte el a Demeter által meghirdetett zsinatra. Erzsébet is tiszttában volt a rivalizálással. Demetertől nem vehette el a királyi főkancellári méltóságot, úgy segített hát magán, hogy 1384 végén mindkét főpapnak megszerezte a bíborosi kalapot, ezzel azt is kifejezte, hogy Alsánnak legalább akkora megtiszteltetés jár, mint Demeter érseknek. Feszült lehetett Alsáni viszonya Horváti Pál zágrábi püspökkel is, aki jobb szellemi képességekkel rendelkezett, mégsem jutott szóhoz a királynénál, bíboros sem lett belőle.

A főurak egy része – talán a Czudar-eset hatása alatt – egyelőre várakozó álláspontot foglalt el. Elsősorban a Horvátiakra vonatkozott ez, akik közül most Pál püspök kivételével senki sem viselt hivalt. Az nem lehetett titok Erzsébet előtt, hogy Kis Károlyt, de legalábbis mindenképpen férfit kívánnak az

ország élére állítani, mozgolódásuk azonban 1383 végén még nem tűnt veszélyesnek.

Amilyen mértékben nőttek Erzsébet ellentétei a főpapokkal és főurakkal, olyan mértékben növekedett Garai Miklós nádor befolyása a királynéra. A rokonszenvnek már korábban meg kellett lennie, az is nyilvánvaló, hogy Mária koronázása nem történhetett volna meg Garai támogatása nélkül. Nincs mit csodálkozni azon, hogy amikor Garai egyik lányát apácának adta, fogadalomtételén, 1383. február 15-én a királynő és anyja is megjelent az óbudai klarisszák templomában, s legalizálta az apa birtokadományát lánya részére, amire azért volt szükség, mert a szerzetesek nem voltak birtokképesek, nem lehetett ingatlanuk. Mária és Erzsébet oklevelein egyre többször jelent meg a feljegyzés, hogy azt a „Miklós nádor úr által közvetített parancsra” állították ki. Ha ehhez még hozzáteszem, hogy az oklevelek másik részén a pécsi püspök közvetítő szerepe is megnőtt, akkor világos, hogy Erzsébet az ügyeket elsősorban velük beszélte meg, 1383 végére – azaz egy esztendő leforgása alatt – Garai és rokonsága mindenható lett Magyarországon.

A nádor és rokonsága – vagy talán már inkább pártja – előtérbe nyomulásának következtében a főurak másik része is szervezkedni kezdett, de mert nem Erzsébet támogatása, hanem politikájának megváltoztatása volt céljuk, egyelőre várakozó álláspontot foglaltak el. A királynő egyre inkább Garaira volt utalva, más szóval általános politikájával és talán még inkább egyre jobban megnyilvánuló despotizmusával sikerült Nagy Lajos híveit magától eltávolítania, már nem is nagyon akadt más szövetségese, mint Garai Miklós és pártja.

Egy esztendő Erzsébetnek arra is elég volt, hogy az Anjouknak, ha nem is akadálytalan, de nagyjából simán működő kormányzati apparátusát szétzüllessze. A királyi tanács határozatait a méltóság- és tisztségviselőkhöz, a megyékhez és városokhoz intézett parancsokban öltötték testet, ezeket a kancellária vagy az uralkodó személyi irodája állította ki. A kancellária Visegrádon működött, ugyanott tartották üléseiket az ország nagybírói (nádor, országbíró, tárnokmester). Miután az ülése-

ket általában Vízkereszt, Szent György és Szent Mihály napja után egy héttel kezdték meg, olyan sok vidéki nemes jött a városba, hogy még a megyékben végrehajtott tanúvallatást is meg lehetett tartani a Visegrádra gyűlt nemesek között. A kancellária és a bíróságok összevonása Visegrádra még akkor is célszerű megoldásnak bizonyult, amikor Nagy Lajos élete végén egyre kevesebbet tartózkodott székhelyén, mert egy hírnökkel valamennyi központi szervet el tudott érni. Nem tudjuk miért, de Erzsébet a kancelláriát áthelyeztette Budára, így a közvetlen kapcsolat a legfontosabb végrehajtó szerv és a bíróságok között megszakadt.

Már ez a lépés is a királyi székhely feladása felé mutatott, még inkább ezt eredményezte Erzsébet nyugtalan vándorlása az országban. A koronázás után az ország északi része felé indult útnak, szeptember végét és október első napjait Semp-tén töltötte, utána kereken egy hónapig Nyitrán tartózkodott, ahonnan csak november 5-e körül fordult vissza. 1383 májusában Hatvanon és Eger várán át Kassára ment, ahová május 19-én érkezett meg. Május utolsó napján Diósgyőrben találjuk, ahol legalább augusztus 8-ig maradt, hogy aztán október 3-án már Zarában legyen az Adriai-tenger partján, ahonnan november végén érkezett meg Zágrábba, az év végén pedig a szlavóniai Körösre. Az utazás ebben a korban egy asszony számára lovaglást, vagy a legjobb esetben kocsizást jelentett, a királynő esetében nagy kíséretet, hosszú szekérsort, amin a szükséges holmikat szállították, egyszóval izgalmaikkal járó, fárasztó sportot. Még zavaróbb lehetett, hogy mindenkinek, akinek a döntést hozó királynéval dolga akadt, a külföldi követ-től a kisebb magyar tisztségviselőig, folyton tudnia kellett, hol találja meg őt.

Erzsébet gyámsága és befolyása, pontosabban kormányzása névleg uralkodó lánya helyett nem volt újkeletű esemény Magyarországon. Lajos király is fiatalon (15 éves korában) lépett trónra, gyakorlatilag az első esztendőiben helyette is anyja tartotta kezében a gyeplőt. Negyven évvel korábban az idősebb Erzsébet sem volt jobb politikus menyénél, de tartotta magát a formákhoz, az ország ügyeiben a parancsok és más szükséges írások mindig fia nevében keltek, távoli vidéken

nyilván nem is nagyon voltak tisztában a királyi udvar tényleges hatalmi viszonyaival.

Kotromanić Erzsébetnek azonban minden jel szerint hiába mondták el a koronázáskor a bibliai Eszter példáját, a leckét nem tanulta meg, és nem tudott a háttérben maradni. Kancelláriája nyakra-főre küldte szét a parancsokat olyan ügyekben, amelyek az uralkodóra tartoztak, s ez nyilván megütközést keltett. Magyarország ebben az időben majd egy százada a legitimitás jegyében élt, ennek megvoltak a maga játékszabályai. Az igazgatás és bíraskodás terén a végrehajtást a király által kijelölt megyei nemesek foganasították a legközelebbi káptalan vagy konvent (gyűjtőnévvel hiteleshelyek) emberével együtt, a jelentést aztán a hiteleshely fogalmazta meg és küldte el a királynak vagy a királyi kúriának. A birtokba iktatásnak, a birtok határa megjárásának vagy az idézésnek és az ítélet végrehajtásának ez volt a szabályos módja. Ha egy nemes egy másik nemes birtokán hatalmaskodott – ma úgy mondanánk: magánlaksértést vagy birtokháborítást követett el –, a megye is bekapcsolódott, mert az uralkodó parancsára meg kellett állapítania, hogy az eset valóban úgy zajlott le, ahogyan azt a sértett fél előadta. Mindezek a szervek most egymás után kapták a parancsokat Erzsébettől, nemcsak a lényeg tekintve, hanem forma szerint is, mert a parancsleveleket az ő nevében fogalmazták, az ő nevével és címével kezdték, és az ő vörös viaszba nyomott gyűrűpecsétjével látták el, nem pedig Mária neve alatt és nem is Mária pecsétjével. Ez az eljárás gyakran zavarba hozta a hiteleshelyeket és a megyéket. Úgy tudták – és ez iránt nem is lehetett kétségük –, hogy Magyarország uralkodója Lajos király lánya, Mária, a parancsokat mégis az elhalt király özvegye, Erzsébet osztogatta. A zavart az is növelhette, hogy mindketten a királyné címet viselték a hivatalos latin dokumentumokban. A politikai ellenkezés formái az emberi fantázia függvényei, ennél fogva igen változatosak, s őseinknek sem volt kevés fantáziája, így ezen a téren is gyorsan megtalálták a megfelelő formát. Ha egy hiteleshely vagy megye Erzsébettől parancsot kapott, annak végrehajtását nem tagadta meg, de a jelentést annak küldte, akitől a parancsot szívesebben kapta volna, s akit az ügyben illetékes-

nek tartott, azaz Máriának. Ez a megoldás annál kellemetlenebb volt, mert a parancsot a kor szokása szerint belemásolták a jelentésbe, így a jelentés „a felséges fejedelemnek, Máriának, Isten kegyelméből Magyar-, Horvátország stb. királynéjának” szólt, és bevezetésként elmondta, hogy a „felséges Erzsébet-től, Isten kegyelméből Magyar-, Horvát- és Lengyelország királynéjától” kapott alábbi parancsot így meg így hajtotta végre. Amennyire a felületes áttekintés alapján megállapítható, a hiteleshelyek többsége, élükön az egész ország területére illetékes fehérvári káptalantól kezdve a kicsi és jelentéktelen zobori konventig ezt a megoldást választotta. Úgy látszik, a megyék sem akartak lemaradni; Arany János óta a magyar lovagkor kedvenc hőse, Toldi Miklós ugyanígy járt el szabolcsi alispánként. A pálmát kétségtelenül a szepesi káptalan vitte el. 1382. december 20-án Erzsébet parancsára küldött jelentését így kezdte el: „Felséges urának... Isten kegyelméből Magyarország királyának”, és kívül is így címezte meg: „A király úrnak”. Több mint három hónappal Lajos király halála után Szepeshelyen is tudni kellett, hogy Magyarország uralkodója Mária, ha másból nem, hát abból, hogy a miséken érte is imádkoztak. Az hozta zavarba a jelentés íróját, hogy Mária „király” volt, vagy a közeli Lengyelországból úgy tudta, hogy Zsigmond lesz a király? A jelentés annyira mindennapi rutinmunkát jelentett, hogy szinte el sem tudjuk képzelni a balfogás indítóokát, az Erzsébet neve alatt kiadott parancs biztosan hozzájárult.

Az ilyen parancsokkal Erzsébet átlépte hatáskörét, s ezen a téren nem állt meg az igazgatási és bírósági gyakorlat mindennapos kérdéseinél. Egy Herbortyai János nevű jó módú nemest latorság miatt szabályos eljárás során fej- és jószágvesztésre ítélték. Erzsébet nemcsak megkegyelmezett neki Garai Miklós nádor és Alsáni Bálint püspök közbenjárására, hanem utasítást adott a birtokok lefoglalójának, hogy a birtokokat adják vissza. Korábban, úgy látszik, más álláspontot foglalt el, mert külön hangsúlyozta, hogy parancsát hajtsák végre „tekintet nélkül szeretett lányunknak, Máriának, Isten kegyelméből Magyarország királynőjének vagy a mi saját, bárkinék, bármilyen formában és szöveggel kiadott okleveleinkre”. Nem való-

színű, hogy ez a mondat csak a rend kedvéért került a szövegbe, sokkal hihetőbb, hogy Erzsébet is és – ami még nagyobb súllyal esik a latba – Mária is intézkedett az ügyel kapcsolatban, ezeket az intézkedéseket kellett most érvényteleníteni. De ha érvényteleníteni kellett, akkor ezt Erzsébet nem, egyedül és kizárólag csak Mária tehette meg. Az ország „természetes uraként” – ahogyan ma mondanánk: szuverén uralkodójaként – ítélet és kegyelem osztogatása egyedül az ő joga volt, amelyet tetszése szerint gyakorolhatott.

Erzsébet kevésbé zavartatta magát, mert adományokat is tett. Saját birtokaiból természetesen annak és annyit juttathatott, amennyi tetszett. De Erzsébet királyi birtokokat, sőt a Koronára háramló birtokot is adományozott, s az megint csak az uralkodó joga volt, hogy híveit a királyi birtokokból jutalmazza. Mindezt nem egyedül a jog szerint kell megítélnünk, hanem társadalmi hatásában, hiszen a hierarchiára érzékeny társadalomról van szó, ezt a jelentések szépen bizonyították. Mindennek tetejébe olyan társadalmat kell elképzelnünk magunknak, amely ragaszkodott a királyság intézményéhez, mert benne látta a béke és a társadalmi rend fennmaradásának biztosítékát. De amennyire ragaszkodott az intézményhez, annyira nem ragaszkodott az uralkodó személyéhez.

A külpolitika legégetőbb kérdése ebben az időben a lengyel trónöröklés volt. Láttuk, Lajos súlyos engedmények árán és hosszú tárgyalásokkal jutott el odáig, hogy a lengyel rendek 1382 nyarán bemutassák hódolatukat Máriának és Zsigmondnak, elismerjék a dinasztia nőági öröklését. Az is nyilvánvaló, hogy Lajos gondolkodása szerint az elért eredményt gyorsan értékesíteni kellett, ezért küldte leendő vejét azonnal Lengyelországba. Ott érte Zsigmondot 1382. szeptember végén Lajos halálának híre, mire – teljesen logikusan és érthetően – felvette a „Lengyelország ura” címet. Erre a lépésre egyedül a zólyomi hódolat jogosította fel, mert az eltelt két hónap alatt sikereivel aligha dicsekedhetett, a lengyel főpapok megnyerésével még kevésbé. Nem tudjuk biztosan, inkább csak kikövetkeztethetjük, hogy leendő apósának haláláról még Nagyszombatból kapott értesítést, azt tehát Zsigmond ekkor még nem tudhatta, hogy Erzsébet kirántotta lába alól a talajt, amikor Máriát

magyar királlyá koronáztatta a temetés másnapján. Zsigmond csak azon a címen tarthatott igényt a lengyel terület feletti uralomra, hogy Mária vőlegénye és hamarosan Mária férje lesz. Zsigmond uralmának másik feltételeként a lengyelek kikötötték – és Lajos ennek a követelésnek jogosságát elismerte –, hogy királyuk Lengyelországba költözik, udvarát ott tartja. Ha azonban Mária Magyarország uralkodója lett, akkor kevésbé tűnhetett valószínűnek, hogy a két ország közös királyként a korábbi szokásokkal ellentétben Krakkóban tartja székhelyét. Így a zólyomi egyezség felborult, Zsigmond két szék között a pad alá esett.

Helyzete az elkövetkezendő két hónap alatt sem javult meg, a lengyel főpapok és főurak 1382. november 25-én Radomban tartott gyűlésükön régi – és elfogadott – követelésük megismétlésének hangoztatásával foglaltak állást Zsigmond leendő uralkodásával szemben. Követséget menesztettek Erzsébethez, amely hangsúlyozta, hogy Nagy Lajos egyik lányát készségesen elfogadják királyuknak, de csak azt, amelyik hajlandó állandóan Krakkóban lakni, és Erzsébet válaszát a december 6-ára Vislicában összehívandó gyűlésükre kérték. A bonyolulttan megfogalmazott álláspont magyarul annyit jelentett, hogy Máriát és Zsigmondot nem fogadják el. Megjegyzem, a határozat nem volt egyhangú, Zsigmondnak néhány híve a zólyomi hűségesküre hivatkozva ellenállást fejtett ki, de kisebbségben maradt. A lengyel követség Erzsébet kezébe tette le a döntést, de Erzsébet nem tudta magát elhatározni. A december 6-i vislicai gyűlésen a két magyar főpaptól (az egyik a már ismert Czudar Imre egri püspök volt) és a két főúrból álló követség halogató választ hozott. A válaszból csak az volt világos, hogy Erzsébetnek esze ágában sincs Zsigmondot támogatni, minden egyéb bizonytalan volt. Zsigmondnak ez a lehető legrosszabb pillanatban jött, de korát meghazudtolva (15 éves volt ekkor), levonta a következtetést, elhagyta Lengyelországot. Mályusz Elemér szavai szerint „megszégyenülten távozott, de megszégyenültek hívei is, akikre a magyar érdekek eddig Nagy-Lengyelországban támaszkodtak”.

Mire Budára érkezett, Erzsébet már meghozta a döntését, mert Lipót osztrák herceg 1383. január végén úgy tudta, hogy

fiát, Vilmost és Hedviget húsvét után két héttel (április 5.) koronázzák meg Krakkóban. Más szóval Erzsébet visszatért bizonyos mértékben Nagy Lajos koncepciójához, de a két lány szerepét megcserélve, Hedviget kívánta a lengyel trónra juttatni. Közben azonban a lengyelek átértékelték a helyzetet, 1383 februárjában újra azt kérték Erzsébettől, küldje Máriát – esetleg Zsigmonddal együtt – Lengyelországba. Látva Erzsébet határozatlanságát, úgy akartak hasznot húzni Mária elhamarkodott koronázásából, hogy a fennmaradó perszonalunió központja Magyarországból Krakkóba helyeződjön át.

Márciusban a lengyel főpapok és főurak belső harca új fejzetéhez érkezett. Az egyik párt ekkorra megunt Erzsébet halogató politikáját, és a Piast-házból való Ziemovit herceget akarta királynak megválasztani, amit csak László, opuliai herceg erélyes fellépése akadályozott meg annak a kompromisszumnak elfogadtatásával, hogy királyválasztásra csak akkor kerüljön sor, ha Hedvig pünkösdig (május 10.) nem érkezik meg. Erzsébet követe – ezúttal Himfi Benedek veszprémi püspök – útján arra kérte a lengyeleket, hogy „se másnak, se Zsigmond örgrófnak ne vessék alá magukat, ne esküdjének hűséget, amíg két lányáról nem rendelkezik”. Ez a válasz mindenképpen meglepő volt. Egyrészt – és ezt a lengyelek is tudták – Mária megkoronázásával kész helyzetet teremtetett, tehát Erzsébetnek a legjobb esetben is csak egyik lányának sorsáról kellett rendelkeznie. Másrészt üzenete azt jelentette, hogy korábbi ígéreteit semmisnek kell tekinteni, nemcsak a Lipót, osztrák hercegnek adottat, hanem érvénytelennek a Zsigmondnak Zólyomban és később lengyel híveinek Lengyelországban tett hűségesküjét is.

Mondani sem kell, hogy Hedvig pünkösdkor nem jelent meg Krakkóban. Az Erzsébettel tárgyaló lengyel követség azt jelentette a pünkösdi gyűlésnek, hogy a királyné lányával Kaszáig jutott (május második felében valóban a városban tartózkodott), de onnan az árvizek miatt nem folytathatta útját. A lengyelek ezt a jóindulat jeleként értékelték és egy újabb egyezkedés során Hedvig megérkezésének határidejét november 11-ére tűzték ki. Augusztusra Erzsébet politikájának eredményeként Ziemovitot a türelmetlenebb párt királynak kiál-

totta ki, Erzsébet pedig fegyverrel akart rendet teremteni Lengyelországban. Zsigmond és Demeter bíboros vezetésével 12 000 főnyi sereget küldött a lengyelekre, azzal az utasítással, hogy ott Ziemovitot törjék meg, és Zsigmondot – akit nem sokkal korábban megtagadott – „Lengyelország kormányzója”-nak nevezte ki. Finoman megfogalmazott válasz volt ez a Zsigmond által felvett „Lengyelország ura” címre, mert világosan kiolvasható volt belőle, hogy Zsigmondnak lehet szerepe Lengyelországban, de csak a magyar király (értsd Erzsébet) megbízásából, annak kormányzójaként.

A magyar sereghez a kislengyelek is csatlakoztak, és Zsigmond a hadjáratot Ziemovit elleni expedíciónak tüntette fel, amikor Mazóviának csak Ziemovithoz húzó részét pusztította az ekkor először megnyilvánuló, később már megszokottá vált kegyetlenségével. Ősszel már Brest alatt állt, amikor László, opuliai herceg fegyverszünetet hozott létre, Zsigmond pedig seregével együtt hazatért Magyarországra.

Az Anjou-párti lengyelek megpróbálták újabb tárgyalással előbbre jutni. Az egyik leghatalmasabb főúr, Szandzivoj vezetésével fényes küldöttséget menesztettek Magyarországra, ahol a királynékat az ország túlsó végén, Zárában találták meg. A követségnek sok fiatal lengyel főúr volt tagja, akiknek a túszeropét szánták. A követség ugyanis azt javasolta, küldje Erzsébet Hedviget Lengyelországba, hogy ott megkoronázzák, s ezzel a trón betöltöttségé miatt folyó belső harcokat megszüntethessék. Tekintettel Hedvig korára (tízéves volt ekkor), a koronázás után visszaküldték volna egy időre anyjához. A krakkói távollét alatt a főúri csemeték játszották volna a túszok szerepét a magyar udvarban. Erzsébet a javaslatra ismét kitérő választ adott, egyben azt is bebizonyította, mennyire veszélyes és kiszámíthatatlan, ha nyeregben érzi magát. Szandzivoj a királyné válaszával nem volt megelégedve, haza akart menni, mire Erzsébet el akarta fogatni. Szandzivojnak sikerült megszöknie és hazajutnia, Erzsébet helyette a fiatalurakon állt bosszút, őket vetette börtönbe.

Ezt a lépését ugyanaz a zsarnoki hajlam jellemezte, mint a Czudarokkal szembeni eljárását. Sajátjától eltérő véleményyt – a mostani esetben Szandzivojét – nem volt hajlandó megtár-

gyalni, de még meghallgatni sem. A fiatal főnemesek elfogásával azt a jóindulatot sértette meg és törte össze, amivel a lengyel követség a tárgyalásokat meg akarta könnyíteni. Magatartása mélységesen megsértette a lengyel urakat, akik nélkül Lengyelországban éppen úgy nem kormányozhatott, mint ahogyan a Czudarokhoz hasonlóknak nélkül Magyarországon sem. Végeredményben éppen annak a célnak elérését hiúsította meg, amit kitűzött maga elé: a két királyság perszonáluniójának fenntartását Mária névleges és saját maga tényleges uralma alatt.

A helyzet reménytelenül kiéleződött, egy újabb radomigi gyűlésről, 1384. március 2-án a lengyelek ultimátumot intéztek a királynéhez: ha nem küldi el Hedviget az ország védőszentjének, Szent Szaniszlónak ünnepére (május 8.) Krakóba, felmentve érzik magukat minden eddigi kötelezettségük alól és új királyt választanak. Szavuknak több eszközzel is nyomtatékot adtak. Megtiltották, hogy Erzsébettel bárki érintkezzen, követnek pedig a főurak második garnitúrájából egy egyszerű lovagot választottak, aki ekkor semmiféle magasabb méltóságot nem töltött be, amivel a követ szerepét az egyszerű közlésre korlátozták, tárgyalási joggal nem ruházták fel. A követ Budán találta Erzsébetet és elmondta: a lengyel prelátusok és bárók nem tűrik többé, hogy a királyné csúfot üzzön belőlük; nem is küldenek több követséget hozzá. Nem tudjuk, felismerte-e Erzsébet lengyel politikájának teljes csődjét, de azt tudjuk, hogy megint Zsigmondot vette elő, aki Lublóban Szandzivojjal tárgyalt, és elérte az ultimátum lejártának pünkösdig (május 29.) történő meghosszabbítását.

Erzsébetnek már nem volt választása, Demeter bíboros vezetésével fényes kísérettel és még fényesebb stafírunggal Krakóba küldte Hedviget. „Lengyelország prelátusai és bárói – írta Długosz krónikájában – már lemondtak jöveteléről, most fellelkesedve siettek eléje és nagy vidámsággal vezették Krakóba, útközben az egyháziak és valamennyi rend ünnepélyes felvonulásokat tartott. Lengyelország prelátusai és bárói olyan vonzalmat, olyan nagy szeretetet mutattak iránta, hogy megfeledkezve férfiúi mivoltukról, nem tartották dicstelennek, hogy ennek a kiváló és erényes nőnek enged-

meskedjenek. Ettől a vonzalomtól és szeretettől legyőzve, anélkül, hogy jegyesről gondoskodtak volna vagy jegyese lett volna, mintha bizony ő egymaga férj nélkül is elegendő lenne a lengyel királyság kormányzására... lengyel királynővé... koronázták.” A lengyel kanonok sem volt megértőbb magyar kollégáinál, ha a nőuralomról volt szó, nem is mondott egészen igazat, amikor azt állította, hogy Hedvignek nem gondoskodtak férjről, mert a Vilmos osztrák herceggel kötött házasság változatlanul érvénytelen volt. Azon aztán már nem is csodálkozhatunk, hogy egyházi ember létére nem helyezett súlyt annak elmondására, hogy Hedvig a kortársak szerint nagyon szép volt, ami nyilván elősegítette a lengyel főpapok és főurak, vagy ha úgy tetszik, férfiak „vonzalmát és szeretetét”.

Ha Erzsébet későbbi magatartását megfigyeljük, aligha marad kétségünk afelől, hogy Hedvig 1384. október 15-i koronázását súlyos politikai vereségnek tekintette. Amikor nem sokkal később a litvánok pogány fejedelme megkérte Hedvig kezét, a lengyelek kikérték Erzsébet véleményét. Az anya most új oldaláról mutatkozott be: a döntést a lengyel főpapokra és főurakra bízta, amit ma úgy mondanánk, hogy teljes érdektelenséget jelentett be, mintha nem is saját lányáról lett volna szó.

Nem szeretném megszakítani a gondolatmenetet, mégis fel kell hívnom a figyelmet arra a hibára, amelyet Erzsébet elkövetett, amikor Hedvig és a litván fejedelem házassága előtt szabad utat nyitott. Erzsébet szemszögéből nézve Kelet-Közép-Európának ezen a részén a 14. század folyamán a Luxemburg-dinasztia hatalma nagymértékben megnőtt. Ha a cseh trónon és a német királyságban apját, IV. Károlyt követő Vencel nem is bizonyult apjához méltó fényes intellektusnak, s nem is volt olyan aktív, azzal Erzsébetnek mindenképpen számolnia kellett volna, hogy fellép majd öccse, Zsigmond érdekében, s hogy ezt a fellépését esetleg már a német-római császárság morális tekintélye is megnöveli. Tehát mindenki, aki a térségben némi súllyal rendelkezett, természetes szövetségesnek kínálkozott, elsősorban a Magyar- és Csehországgal szomszédos osztrák herceg. 1383 elejétől kezdve a bécsi és a magyar udvar között a viszony valóban igen jónak minősíthető, de ezt

Lipót hercegnek az a reménye alapozta meg, hogy hamarosan Lengyelországban is a Habsburg-dinasztia egyik ága kerül a trónra. Amikor Erzsébet 1384 májusában Hedviget Krakóba küldte, a jó viszony talán még meg is erősödött a remény közelgő beteljesülése miatt, de a koronázással már elhidegült, s amikor Erzsébet nem jelentett be ellenvéleményt leendő vejének személyével kapcsolatban, egyszerűen megszűnt.

Igaz, ekkoriban a lengyel ügyekbe már nem szólhatott bele. 1384. karácsony másnapján Budán a leghatalmasabb lengyel főúr, László opuliai herceg és a leghatalmasabb magyar, Garai Miklós nádor szerződést kötött egymással a két királynénak (Erzsébet és Mária) és Hedvignek, „Isten kegyelméből Lengyelország királynőjének” engedélyével. Ezért megszüntették a közöttük keletkezett ellenségeskedést, gyűlöletet és torzsalakodást, és elhatározták, hogy (1) a királynék ellenére cselekedőkkel szemben a királynék parancsait hajtják végre; (2) azok ellenségeivel szemben is közösen lépnek fel. A középkori udvariassági szabályok szerinti szerződés mögött a két főúr politikai egyezsége húzódik meg, akik szabályosan felosztották egymás között Nagy Lajos örökségét, Magyarországot Garai, Lengyelországot László herceg befolyási övezetének nyilvánították.

Ha Erzsébet csódnak érezte lengyel politikáját, saját magán kívül senkit sem okolhatott érte. Mária elsietett koronázása, a lengyel rendekkel szembeni határozatlan és folytonosan változó politikája az ő műve volt. Valamennyire racionális koncepciót lépései mögött aligha lehet felfedezni, talán csak az az indulat lehetett állandó, hogy utálta Zsigmondot. Sikerült őt elűzni a lengyel koronától, megszégyeníteni és megalázni. Bosszantó lehetett Erzsébet számára, hogy ez a fiatalember ennek ellenére visszatért Budára, és változatlan szívóssággal tartott igényt a férj szerepére. A Garai és László opuliai herceg közötti szerződés értelmében ezen csak Garaival együtt segíthetett.

Zsigmond végleges eltávolítása legcélszerűbben a hagyományos eszközök igénybevételével látszott megoldhatónak: Máriának új vőlegényt kellett keresni, megszerezni a szükséges egyházi felmentést és Zsigmondot hazaküldeni kedves

bátyjához, vagy Brandenburgba, vagy akárhová. Az eljárás egyszerűnek, szinte mondhatnám hétköznapi ügynek látszott, csak az volt a kérdés, sikerül-e az akcióhoz megnyerni a magyar főpapok és főurak beleegyezését és támogatását, másrészt elhárítani a cseh király részéről valószínűleg felmerülő ellenálást. Ezt a két politikai tényezőt – minden jel szerint – Erzsébet és vele együtt hűséges támogatója, Garai Miklós – nem ítélte meg a megfelelő gondossággal.

1383 végén felújították Nagy Lajosnak éppen tíz évvel korábban felmerült gondolatát, a francia királyi ház valamelyik férfitagjával kötendő házasság tervét. 1374-ben azonban Lajos király teljesen más helyzettel állt szemben, mint tíz év múlva özvegye. Akkor a nápolyi királyság Johanna királynő uralma alatt volt, s ha megszerzéséről forma szerint már sokkal korábban le is mondott az Anjouk magyar ága, a Katalin hercegnő és Lajos orléans-i herceg közötti házasság terve a dinasztikus politika szabályai szerint közvetett úton mégiscsak a nápolyi királyság megszerzését célozta. Ez nemcsak I. Károly és Lajos kedvenc törekvésének előmozdítását jelentette, hanem azt is, hogy Lajos a terv kivitelében a legtermészetesebb szövetségest, a Nápolyra ugyancsak szemet vető francia uralkodóházat találta meg. Később azonban, úgy tűnik, már nem érdekelte igazán a magyar királyt ez a terv, mert Katalinnak 1378-ban bekövetkezett halála után meg sem próbálta Mária vagy Hedvig férjhez adásával tovább folytatni. Erre, azt hiszem, más nyomós indoka is volt.

Sajnos nem ismerjük pontosan Katalin halálának időpontját, csak az évet, de ebben az esztendőben két fontos esemény súlyos válságba döntötte a keresztény Európa legfontosabb hatalmi, morális és kulturális központját, a Szentszéket. 1367-ben V. Orbán pápa Avignonból visszatért a pápaság ősi székhelyére, Rómába, de egész Itália nagy keserűségére nem maradt ott hosszú ideig. Utóda, XI. Gergely aztán 1377-ben ismét Rómát részesítette előnyben, ott is halt meg alig egy évvel később. Halála után, 1378. április 8-án a bíborosok VI. Orbán néven egy olasz embert – egyébként pápai kancellárt – választottak meg. Ez a viszonylag alacsony posztról a pápai trónra került érsek azonban kormányzása során a kúria bíboro-

salval és más méltóságviselőivel szemben megvető és durva magatartást tanúsított, mire a bíborosok egy része 1378. szeptember 20-án VI. Orbánt letette és helyette francia bíborost választott meg; VII. Kelement, aki Avignonban ütötte fel székhelyét. A merész lépés sikere attól függött, mennyire sikerül egyrészt VI. Orbánt lemondásra bírni, vagy hatalmától megfosztani, másrészt mennyire sikerül megnyerni az országot egyre jobban szervező, egyre nagyobb hatalommal rendelkező világi uralkodók támogatását. VI. Orbán nem mondott le, elegendő híve maradt, hogy Rómában tartani tudja magát. A francia udvar – és vele együtt az angol király – rövid habozás után az avignoni pápa mellé állt, IV. Károly császár

és vele együtt Nagy Lajos – megmaradt a római pápa hűségén. Európa egyetlen átfogó egységét sikerült a francia bíborosok akciójával felrobbantani, ezzel kezdetét vette a kereken negyven évig tartó nagy nyugati egyházszakadás.

Iha nem is tudom bizonyítani, úgy hiszem, ez a nagy horderejű esemény vette el Nagy Lajos kedvét attól, hogy a francia házasság tervét tovább szője. A király konzervatív hajlamú ember volt és talán éppen vallási vonalon a leginkább az. A bíborosok 1378. szeptemberi választását nem is tekinthette másnak, mint nagyúri lázadásnak, a törvényes uralkodó megdöntésére irányuló kísérletnek, ebből pedig nem kért. Már 1378 végén abban egyezett meg IV. Károllyal, hogy továbbra is minden erejükkel a római pápát támogatják.

Amikor 1383-ban felmelegítették a magyar–francia házasság gondolatát, a felmerülő politikai kérdések közül a legkényesebb és legfontosabb az egyházszakadás okozta eltérés volt. Feltéve, hogy a házasságkötés után nem Mária marad Magyarország királya, hanem Lajos orléans-i herceg veszi át ezt a szerepet, akkor számolni kellett azzal is, hogy Magyarország az avignoni pápa fennhatóságát ismeri majd el. A Rómához hű német, cseh és lengyel szomszédságban ez újabb bonyodalmakat okozhatott volna.

Ugyanilyen gyökeres változás következett be a Nagy Lajos által tervezett magyar–francia házasság másik indítékában, a nápolyi királyságban. Amikor Lajos király 1380-ban eltemette fiatalkori nápolyi álmait és Károly hercegre ruházta

a csak pusztá címet jelentő, de soha meg nem valósítható trónigényét, majd magyar sereggel Nápolyba küldte, az új nápolyi és magyar udvar között megszűntek az ellentétek, a régi harcias hangulatot kiegyensúlyozott jó viszony váltotta fel. Nagy Lajos halálakor Károly részvétét fejezte ki, s azt a követet, aki „örömünkre nemrégén a felséges Erzsébet, Magyarország királynéjának az ő lánya és a mi kedves hugunk, Mária megkoronázását bejelentő levelét” hozta, a kor szokása szerint nem engedte el üres kézzel. Ebben az időben semmi nyoma sincs annak, hogy Károly be akart volna a magyar ügyekbe avatkozni, ellentét sehol sem fedezhető fel Buda és Nápoly között. Sőt még 1383 elején is újabb magyar csapatok indultak Horváti János bán és a magyarországi johannita főnök, Palisnai János vránai perjel parancsnoksága alatt Zárából Nápolyba. Károlyt nemcsak a rokoni szeretet vezette, még harcolnia kellett Nápoly birtokáért és az ott működő francia párt ellen, akik egy frissen jelentkező trónkövetelőt támogattak; Lajos orléans-i herceget, azt, ki korábban Nagy Lajos lányának volt vőlegénye. Az orléans-i herceg minden erővel és minden rendelkezésére álló eszközzel expedíciós hadsereg felállítására gyűjtötte a pénzt. Ezt annál könnyebben megtehetette, mert V. Károly francia király halála után (1380) kiskorú és gyengeelméjű fiának, VI. Károlynak gyámja lett. Az orléans-i herceg ekkor már semmiképpen sem jelenthette Kis Károly számára Mária rokonát, mert a „meghalt a gyerek, oda a komaság” gyakorlata alapján és a dinasztikus politika gyorsan változó kaleidoszkópjában a magyar és a francia uralkodóház között nem állt fenn politikailag értékesíthető rokonság. A házasság gondolatának felújítását Kis Károly mégsem tekinthette barátságos lépésnek Erzsébet királyné részéről; erről az oldalról is bonyodalmakkal kellett számolni.

Francia szempontból a terv kilátásai egészen másképpen festettek. Ha az ifjabb Lajosnak (aki a Valois grófja címet viselte) sikerül Magyarország trónjára jutni, a párizsi udvar befolyása Kelet-Közép-Európa egyik jelentős országára is kiterjeszthető, azt át lehet vinni az avignoni pápa táborába, s talán még Nápolyból is sikerül Kis Károlyt kiűzni. A házasság terve

tehát fényes kilátásokkal kecsegtetett, egy pillanatig sem lehet csodálkozni, hogy Erzsébet és Garai 1383-as év végi tapogatódzását örömmel fogadták és gyorsan döntöttek. A 14. század nagy francia krónikása, Froissart szerint a magyar követség bejelentette, hogy „Magyarország királynéja idősebbik lányát Valois Lajos grófnak szánja. Az ajánlatot a király, nagybátyjai és a franciaországi bárók csábítónak és nagyon megtisztelőnek találták, csak az az egy dolog aggasztotta őket, hogy Valois grófja így nagyon messze kerül országától és a nemes francia királyságtól. Mindent összevetve mégis lehetetlen volt nem óriási jelentőségű dolgot és Valois grófjának nagy szerencséjét látni abban, hogy Magyarország királya lehet, a világ egyik nagy keresztény birodalmáé. Ezért igen nagy tisztességgel fogadták a királyné és az ország küldötte magyarokat, elhalmozták őket gyönyörű ajándékokkal”. Ezek közé tartozhatott az is, hogy VI. Károly király 1384. március 7-én „tekintetbe véve azt a derekasságot, okosságot, megbízhatóságot és más érdemeket, amelyek a nemes és nagyságos Miklóst, a magyar királyság nádorát ékesítik”, a francia királyi tanács tagjává nevezte ki Garait.

A politikai viszonyokban még ebben az évben változás állt be. 1384 nyarán Lajos orléans-i herceg megindult seregével Nápoly elfoglalására, de seregében járvány ütötte fel a fejét, a harcok megkezdése előtt súlyos veszteségeket szenvedett, szeptember 20-án pedig maga a herceg is áldozatul esett a háborút hűségesen követő betegségnek. Ez némileg enyhítette, ha nem is vette el teljesen a magyar–francia házasságnak Kis Károly ellen irányuló életét.

Mária újabb eljegyzése nem maradhatott titok, különösképpen nem a cseh király előtt, aki rokoni kapcsolatai alapján meg a birodalom ügyeinek ezer szálán állandó érintkezésben állt a francia udvarral, s akit gyakran keresett fel francia követség, hogy eltántorítsa Rómától és megnyerje Avignon számára. Froissart ezt így adja elő: „Való igazság, hogy Magyarország királynéja, az ifjú trónörökösnő anyja... követek útján eljegyezte lányát Franciaországi Lajossal, Valois grófjával. A feleséges asszony igen kedvelte a gróft és előkelő házasságot kívánt lányának. Nem akart senki mást sem vőül, sem

Magyarország királyának, csak az ifjú grófot. Ezért elküldte Basseres püspökét számos lovaggal, hogy minél gyorsabban haladjon az ügy. Ámde miközben a követség útban volt Franciaország felé, a német király, aki római császárnak is nevezte magát, s kinek volt egy Zsigmond nevű öccse, a brandenburgi őrgróf, megneszelte a magyarok tárgyalásait, s hogy unokaöccse, a francia király fivére fogja feleségül venni a magyar trónörökösöt, s hogy követek útján már el is jegyezte. Tudott Basseres püspöke meg a magyarországi lovagok útjáról is. A német király, ki jobban szíven viselte öccse szerencsését, mint franciaországi unokaöccsét, elhatározta, hogy cselekedni fog, azaz már régóta készen volt tervével. Olyan ügyesen intézett mindent, hogy sikerült a legnagyobb titokban tartani a dolgot; a titoktartását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a magyar anyakirályné nem tett semmit ellene, pedig könnyen tehetett volna, ha tudomást szerez a dolgok állásáról.”

Erzsébet és Garai valóban nagyon nyeregben érezhették magukat, mert a várható cseh diplomáciai, esetleg katonai intervenció ellen semmit sem tettek; a házasságkötés előkészítését úgy folytatták, mintha valamiféle elszigetelt térben élnének. Úgy látszik, a gyengeség jelének fogták fel, hogy Zsigmond 1385 februárjában elhagyta a magyar udvart és bátyjához ment Prágába. 1385 májusában Jean La Personne vezetésével fényes küldöttség érkezett a francia királytól, az eljegyzést képviselő útján megtartották, sőt Losonczi László erdélyi vajda, Frangepán János és Korbávi György vezetésével hasonlóan fényes követséget menesztettek Franciaországba, amely nagy sebtiben per procura megkötötte a házasságot is, Valois grófja pedig – Froissart szerint – „jó ideig így írta alá a nevét: Franciaországi Lajos, Magyarország királya”. Froissart értesülésében nincs okunk kételkedni, de Erzsébet vagy nem akarta tudomásul venni, vagy egyszerűen nem hitte el, hogy uralma tovább folytatásának esélyei az újonnan szerzett vőnél sem jobbak, mint Zsigmondnál.

Teljesen érthető, hogy nem volt sem ideje, sem energiája ezzel az „aprósággal” törődni, mert mire a francia követség májusban Magyarországra ért, Erzsébet feje felett összecsaptak a hullámok.

A királynő bukása

Erzsébet két évig tartó uralkodása teljes kudarcnak bizonyult. A külpolitika terén a lengyel koronát kénytelen volt kiengedni kezéből, s ha a francia házasság tervét elvileg sikerült is tető alá hozni, ez is felért egy vereséggel. A terv következményei az egyházszakadás szempontjából ugyanolyan súlyosaknak tűnhettek az arisztokraták gondolkodásában, mint Erzsébet primitív despotizmusa, úton-útfélen megnyilvánuló hisztériája. Az ország kormányzati mechanizmusát két év alatt Erzsébet folytonos beavatkozása szétszüllesztette; az arisztokratákat a Czudarokkal szembeni eljárás bizonytalanná tette, Garai egyre fokozódó befolyása a királynéra és növekvő hatalma kihívta ellenszenvüket, sőt ellenállásukat. Többször elmondtam, hogy a két Anjou uralkodó nemcsak lehetőséget adott az arisztokrácia politikailag aktív részének az ország kormányzásában való részvételre, hanem olyan határozott kereteket hozott létre, amelyeken belül az érintettek joggal érezhették magukat hivatottnak arra, hogy „tettel és tanáccsal” támogassák uralkodójuk politikáját. Érthetően tevékenységüket előjognak tekintették, arról nem voltak hajlandók lemondani. A vég kezdetét Erzsébet részére a belpolitikai kudarc, azon belül is az arisztokrácia támogatásának majdnem teljes elvesztése jelentette.

Az első lázadás 1383 tavaszán tört ki, a felkelőt, a magyarországi johannita lovagok rendfőnökét, a szlavón köznemesi származású Palisnai Jánost a királynék híveinek 1383. október végén szabályszerűen ostrom alá kellett venniük Vrána városában. Palisnainak sikerült elmenekülnie, a feltételezések szerint a boszniai király, Tvartko udvarában húzta meg magát. Az egész eset nem lett volna jelentős, ha nem az ország legérzékenyebb pontján, a horvát–dalmát bánság területén játszódott volna le.

Dalmácia negyven évvel korábban még Velence fennhatósága alatt állt, Nagy Lajos – a korábbi sikertelen erőfeszítések-től eltekintve – 1356–57 folyamán meglehetősen nagy áldozatokkal szerezte vissza. Velence 1358-ban a békeszerződésben lemondott ugyan a dalmát városokról, de elemi politikai érdekei olyan parancsolólag kívánták meg ennek a területnek a megszerzését, hogy lemondását nem lehetett komolyan venni, fel kellett tételezni, hogy ugyanolyan makacsul ragaszkodik Dalmáciára vonatkozó igényeihez, mint korábban Nagy Lajos tette. Az Adria királynője egyelőre azonban nem látta tanácsosnak, hogy Magyarországgal ujjat húzzon, kedvező alkalomra várva igyekezett a jó viszonyt a királynéval fenntartani.

Ezen a tengerparton nem egyedül Velencével kellett szembenézni. A szárazföld felől Erzsébet unokatestvére, Tvartko bosnyák király szeretne volna elődei nyomán Bosznia területét szomszédai rovására kiterjeszteni, ennek pedig legfőbb feltétele az volt, hogy a tengerhez kijusson. Nem csoda, hogy Zarába már nem sokkal Mária koronázása után külön királynéi megbízottat kellett küldeni. Az sem csoda, hogy Erzsébet személyesen is meg akart győződni az ottani állapotokról, s a Délvidékre indult. 1383. október 3-án érkezett Zarába, ahonnan másfél hónappal később utazott Zágrábba, majd az év végén a szlavón bánok székhelyére, Körösre. Még a következő év elején is a Délvidéken maradt, Verőcén, Pozsegavárott és Szentdemeterben tartózkodott.

Erzsébetnek e térség iránti megkülönböztetett figyelmét az indokolja, hogy éppen a dalmát–horvát bánság volt az, amelyet Kis Károly még herceggként kormányozott 1371-től kezdve öt éven keresztül; személyes hívei éltek ezen a tájon. Legbuzgóbb hívét, Horváti János volt macsói bánt a királyné – talán nem is alaptalanul – gyanús személyként, sőt potenciális lázadóként kezelte, ezért amikor Horváti (valamikor 1383-ban) nápolyi feladata végeztével hazajött, őt a messze északon, Trencsén megyében bízta meg az úgynevezett beszercei kerület kormányozásával. Megbízatásának célja – ezt a vak is láthatta – az volt, hogy birtokaitól, rokonaitól (elsősorban testvérétől, Pál zágrábi püspöktől) és követőitől minél messzebb

kerüljön, de az sem ártott, ha ott a távoli hegyek között gyakorta hivataloskodása alatt az ország közvéleménye nápolyi sikereit is elfelejti. A megbízatás egyébként nem tartott sokáig, 1385 elején már a Losoncziakat találjuk ezen a poszton. A beszercei kerület nem lehetett vonzó Horváti János részére, nyilván ő is átlátott a szitán, s úgy segített magán, ahogyan azt minden korabeli főúr tette volna: helyetteseire hagyta a nem túlságosan jelentős teendők elvégzését, ő maga változatlanul ösi birtokán, a Bács megyei Horvátin tartózkodott, pontosan ott, ahol Erzsébet legkevésbé sem kívánta.

1383. június 15-én Erzsébet felmentette Bebeck Imrét a horvát–dalmát báni méltóság alól, amelyre még Lajos király nevezte ki 1380-ban. Erzsébet intézkedésének okát nem ismerjük. A Bebekek karrierje Nagy Lajos alatt indult meg, Imre apja, György Erzsébetnek tárnokmestere, azaz kamarása volt, és azok közé tartozott, akik a királynét tűzön-vízen át követték. Apa és fia nemcsak egyetértettek a francia házasság tervével, hanem azt szívvel-lélekkel támogatták. Bebek Imre hűségében ezért nem kételkedhetünk, inkább abban kereshetjük az okot, hogy ezen a kényes poszton nem felelt meg a vele szemben támasztott követelményeknek. Helyére Erzsébet Csáktornyai Lackfi Istvánt nevezte ki a horvát–dalmát bánság élére. Már elmondtam, hogy a Lackfiak I. Károly óta az ország leghatalmasabb főurai közé tartoztak, most ezt azzal kell megtoldanom, hogy ez a második nemzedékhez tartozó István 1367-ben székely ispánként kezdte meg pályafutását, majd horvát–dalmát bánként szolgált Kis Károly mellett két esztendeig. 1372–76 között pedig az erdélyi vajda méltóságát töltötte be; a szerencsétlen 1375-i hadjárat után lemondott és a Szentföldre zarándokolt. Hivatali posztot hazatérte után sem töltött be. Megjegyzem, az ő esetében kénytelen vagyok előnevet (Csáktornyai) is használni, mert unokaöccse – Simontornyai Lackfi István – 1372-től kezdve előbb Nagy Lajos, majd Mária lovászmestere volt.

Csáktornyai Lackfi István 1383. augusztus 1-jén érkezett meg Zarába, nem is egyszerűen nagyúri kísérettel, hanem sereggel, 1383 őszén pedig ő vette be Vránát és vetett véget Palisnai felkelésének. Ekkor Erzsébet kíséretében jelent meg

Zárában, Alsáni Bálint püspökkel és Lendvai István szlavón bánnal együtt. Látszólag teljesítette feladatát, és Erzsébet meg volt vele elégedve, de ez sem tartott sokáig.

Csáktornyai Lackfi István Lajos király arisztokráciájának legbelső köréhez tartozott, itt az ideje, hogy közelebbről bemutassam azokat a főurakat is, akiket Erzsébet sorozatos balfogásai megsértettek, s akiknek végső fokon bukását köszönhetette.

Amikor 1382. október 3-án Zára városának tanácsa a két királynőhöz hűsége bemutatására küldött képviselői számára kiállította megbízólevelét, akkor még tíz levelet íratott, amelyekben kegyelmébe ajánlotta követeit Zsigmondnak, László opuliai hercegnek, Demeter esztergomi érseknek, Garai Miklós nádornak, Alsáni Bálint pécsi, Horváti Pál zágrábi püspöknek, Szécsi Miklós országbírónak, Bebek György királynéi tárnokmesternek, Czudar Péternek és Csáktornyai Lackfi Istvánnak. Ez a lista a záraiak által elképzelt protokollnak felelt meg, a valóságban túlhaladott helyzetet tükrözött. László opuliai herceg ekkor már Lengyelországban volt, Czudar Péter Erzsébet börtönében ült, Zsigmond Lengyelországban próbálta meg igényeit érvényesíteni. A többiek az ország leghatalmasabb és legmagasabb rangú főpapjai és főurai voltak, de Erzsébet valószínűleg már ekkor Garai nádorra, Alsáni püspökre és Bebek Györgyre hallgatott, velük tárgyalta meg az ügyeket. A többiek csak asszisztáltak a kormányzásban, már amennyire Erzsébet mellett ez egyáltalán lehetséges volt. Pedig akár Demeter érseket, akár Horváti zágrábi püspököt, Szécsi Miklós országbíró vagy Csáktornyai Lackfi Istvánt vesszük, mindnyájan alkalmasak voltak politikai, katonai vagy diplomáciai feladatok megoldására, valamennyien hosszabb ideje részt vettek az ország vezetésében, és változatlanul tagjai maradtak – legalábbis elvileg – a királyi tanácsnak.

Tennivaló bőven akadt volna számukra, már csak azért is, mert folytonosan háborúkról hallunk. 1383 nyarán – mint már említettem – a Lengyelország elleni hadjáratra, 1384 nyarán pedig az országon belüli lázadók ellen kellett hadba hívni a nemességet, nem is szólva az olyan kisebb csapatmozdula-

tokról, mint amilyen Csáktornyai Lackfié volt, amikor horvát-dalmát bánként Vránát ostromolta.

A királyné bizalma először Csáktornyai Lackfi Istvánban ingott meg. 1384 májusában felmentette, és helyére Szentgyörgyi Tamást nevezte ki horvát-dalmát bánná. Az indokot valószínűleg a Zarában felfedezett összeesküvés szolgáltatta, amelyet Szentgyörgyi drákói szigorral nyomott el. Nagy jelentőséget mégsem tulajdoníthatunk ennek az összeesküvésnek, és – ami még súlyosabban esett a latba – más módot is lehetett volna találni Lackfi megrendszabályozására. Azt mégsem állíthatom, hogy Erzsébet gyanúja teljesen alaptalan lett volna. Lackfit minden jel szerint a francia házasság terve tántorította el a királyné hűségéről, s nem is csak egyedül őt.

Mellékesen Szentgyörgyi esetét is tipikusnak kell tekinteni. Nagy Lajos halálakor már háromévi tárnokmesteri működésre tekinthetett vissza, erre a posztra mindenképpen a legalkalmasabb volt. Birtokai Pozsony környékén feküdtek, családja – s ez kivételes a magyar arisztokrácia történetében – megtartotta eredeti német nyelvét (még latin okleveleink is német formában, Temlinnek írják Szentgyörgyi keresztnévét) és a hazai németiség szokásait. Ez pedig a német városi polgárság bírói fórumát vezető tárnokmester esetében nyilván előnyt jelentett. Erzsébet ennek ellenére felmentette 1382-ben, amikor új kormányát összeállította. Más megbízatást sem adott neki, csak a horvát-dalmát bánság körül kitört válság idején vette elő. Ez az eljárás nem nagyon lehetett hízelgő vagy megnyerő.

Folytatva ezt a gondolatmenetet, a francia házasság terve meggyorsította a főúri pártalakulások folyamatát. Ha ugyanis feladták a Mária és Zsigmond közötti házasság gondolatát, akkor teljesen új helyzet állt elő, mindent előről lehetett vagy kellett kezdeni, és erre az esetre mindegyik pártnak más jelöltje volt. Garaiék a francia vőlegény mellett foglaltak állást, Garai rokonságán kívül ide tartozott a két Bebek és Losonczi László erdélyi vajda. A már régóta működő konzervatív főurak, akiknek élén az öreg Szécsi Miklós országbíró és Csáktornyai Lackfi István állt, Lajos király koncepciójának megfelelően kitartottak Zsigmond mellett, őt tekintették jövődő uralkodójuknak. A Horvátiak az ország nemesi közvélemé-

nyének adtak kifejezést, amikor Kis Károlyt szerették volna a trónon látni. Mindegyik elképzelésnek megvolt a maga hátránya: a francia házasságnak a várható bonyodalmak a cseh királlyal és egyházpolitikai téren; a konzervatívoknak Zsigmond leplezetlen, ellenszenvet keltő léhasága, ebből következő népszerűtlensége; a Horvátiakénak pedig, hogy Kis Károly ekkor már nős és három gyermek apja volt, őt nem lehetett Máriával összeházasítani. Erzsébet szempontjából mindhárom megoldás uralmának végét jelentette, a legrosszabb ötlet számára mégis Horvátié volt, mert akár Lajos, Valois grófja, akár Zsigmond brandenburgi örgróf veszi el lányát, valami halvány reménye maradhatott arra, hogy vejét Márián keresztül befolyásolni tudja.

A főúri pártalakulásokkal kapcsolatban nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy egyik párt sem tudott fölébe kerekedni a másik kettőnek, ezt az erőviszonyok nem tették lehetővé. Ez a tény nemcsak a katonai megoldást zárta ki a lehetőségek sorából, hanem a politikait is, mert mindegyik párt mereven ragaszkodott elképzeléseikhez. Így aztán mindegyik valamilyen kerülő úton próbálta meg elképzelését valóra váltani.

A folyamatról sajnos kevés forrással rendelkezünk, de feltételezhetjük, hogy a helyzet egyre jobban kiéleződött. 1384. május elején mentette fel a királynő Csáktornyai Lackfit a báni méltóság alól, augusztus 14-én pedig újabb, súlyos következményekkel járó lépésre határozta el magát. Temesvárról (ahol ekkoriban tartózkodott) Zágráb polgárainak küldött parancsában elmondotta: „Sok nemes és polgár hívünk jelentéséből teljes bizonyossággal tudjuk, hogy [Horváti] Pál zágrábi püspök, [Csáktornyai Lackfi] István volt vajda, Szécsi Miklós, rokonai és követőik csalárdságtól megrontott lázadóként mind leveleikkel és küldönceik útján, mind személyesen körüljárva hűséges alattvalóinkat hamis sugalmazással saját pártjukra és javukra csábítják el felségünket megsértve”, s ezért elrendelte, levelét hirdessék ki, hogy „se nemes, se nemtelen vagy más rendű, rangú és állású ember közületek hűtlenség terhe mellett ne merjen a gonosz lázadók mellé állni, vagy nekik kedvezni, őket tanáccsal, szolgálattal vagy bármilyen más támogatással gonosz lázadásuk állhatatos fenntartásában segíteni”. Azt is

elrendelte, hogy ha a lázadók, párthívek vagy szolgáik köztük megjelennek, fogják el őket, és további intézkedésig tartsák börtönben. Ugyanaznap a Zágrábtól messze eső Szabolcsban parancsot küldött Erzsébet, a szabolcsi nemesség jómódú hangadójához és Csáktornyai Lackfi István vezető familiárisához, Kállay Ubulhoz, hogy ne érintkezzen rebellis urával.

Még egy parancsot kell itt megemlítenünk, amely ismét a zágrábi polgárokhoz szólt. A királyné 1384. szeptember 29-én Kassáról közölte velük, hogy püspökük az apostoli Szent-
szék Pensaurai János nevű adószedőjét saját vagyonában és a rábízott szentszéki javakban megkárosította. A titokzatosan (vagy csak felületesen és sietve) megfogalmazott szövegből nem derül ki, hogy mi és hogyan is történt tulajdonképpen, de a levél folytatása olyan indulatról tesz tanúságot, hogy a tényállás már nem is bír különös jelentőséggel. „Jelen levélünk – így folytatódik az utasítás – elolvasás után menjetek annak a püspöknek kúriájához és pincéjéhez a zágrábi káptalani urakkal együtt [Pensaurai] János tájékoztatása szerint és az összes ott található javakat prédáljátok fel és tartsátok fenn számomra, és ha a vikáriushoz tartozó embereket és familiárisokat meg tudjátok fogni, vasra verve őrizzétek meg számunkra őket; másként a fentiekben ne járjatok el, ha legsúlyosabb nehéztelésünktől félték.” A parancsnak ez a fogalmazása enyhén kifejezve érthetetlen. Ha valamit felpredálnak, akkor nem nagyon marad bármi is, amit a királynő számára félretehetnek és megőrizhetnek, ha meg kell őrizni, akkor értelmetlen a felpredálás (*in predam convertere*) kifejezés. Ezt a parancsot a vak dűh diktálta.

A kérdőjeleknek ezzel még távolról sincs vége. Erzsébet parancsából nyilvánvaló, hogy Pál püspök szeptember végén nem tartózkodott székhelyén, vagy legalábbis a királyné úgy tudta, hogy nem tartózkodik ott. Az valószínűtlennek látszik, hogy a püspök ellopta – vagy ellopatta – volna a pápai adót. De akár megtette, akár nem, az ügy semmiképpen sem tartozott a világiakra, még a királynéra sem, ha csak a pápa erre fel nem kérte, amiről semmi hírünk sincs. A pápai kúria ebben az időben a világ legmagasabb színvonalú jogszolgáltatási rendszerével dicsekedhetett; nem jelentett nehézséget egy magáról meg-

feledkezett püspök ráncba szedése. De még ha fel is kérte volna Erzsébetet a pápa a közbelépésre, akkor is csak a zágrábi püspök vagyonát foglaltathatta volna le. A vagyon lefoglalása szabályos bírói eljárás volt, a felprédálás az útonállók szokása. Erzsébet azt sem gondolhatta végig, hogy ha a polgárokat egyházi feljebbvalójuk ellen uszítja, az elfogadott erkölcsi és társadalmi renden üt rést, pontosan azon, amelynek fenntartása és állandó erősítése a legegységesebb uralkodói kötelességek közé tartozott. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a főpapoknak kijáró címzést (Krisztusban atyánk) sem adta meg a püspöknek, akkor nyugodtan levonható a következtetés, hogy hat hét alatt Erzsébet ellenszenve hihetetlen módon fokozódott, talán nem is egyedül a püspökkel szemben.

Az idézett három parancslevél együttesen meglehetősen rejtélyessé válik, ha más adatokkal hasonlítjuk össze őket. Már az első két parancsból világos, hogy a királyné a három szereplőt lázadónak tekintette, s ha 1384. augusztus 24-én egy per tárgyalását „országunk néhány nyilvánvaló vetélytársa elleni mostani hadbavonulásunk” címén halasztotta el, akkor joggal várnánk el valamiféle büntető expedíciót a három bűnös ellen. Ilyenről azonban semmiféle értesülésünk nincs, csak ellenkező értelmű adatok állnak rendelkezésünkre. Szécsi Miklóst – hosszú bárói szolgálat után – 1381-ben tette meg Nagy Lajos országbírónak. Erzsébet Mária koronázása után megtartotta ebben a fontos pozícióban, sőt 1383-ban előbb egy budai telket, majd még ugyanabban az esztendőben, augusztus 7-én Szécsi „hűséges szolgálataira” való tekintettel két Zala megyei birtokot kapott Máriától. Az első adománylevél kiállítására a parancsot Zámbo Miklós tárnokmester közvetítette a kancelláriának, a másodikát – amelyben Erzsébet hozzájárulását külön nyomatékkal hangsúlyozták – Alsáni Bálint. A viszony tehát rövid egy év alatt romlott meg a királyné és Szécsi között. Ha Szécsi fellázadt, ahogyan azt Erzsébet „teljes bizonyossággal” tudta, azonnal fel kellett volna mentenie országbírói méltósága alól. Ennek azonban nincs nyoma, még a Szent Mihály nyolcadán (október 6.) kezdődő tárgyalási időszakban is Szécsi nevében adták ki az okleveleket Visegrádon, csak 1385 januárjában értesülünk arról, hogy az országbírói hivatal megürese-

dett. Lehetséges persze, sőt valószínű, hogy 1384. október elején Szécsi nem tartózkodott Visegrádon, az okleveleket az ő nevében ítélmestere, Sörneyi Mihály állította ki. Ha ez így volt, akkor a helyzet még furább. Sörneyi, egy Somogy megyei köznemes, Szécsi familiárisa volt, urának hűséget esküdött, vele együtt került az országbírói ítélmesteri posztra, vele együtt kellett volna onnan távoznia. Folyamatos működése így azt bizonyítja, hogy Erzsébet ugyan lázadónak bélyegezte az országbírót, de nem mentette fel vagy – ami még rosszabb – eltűrte, hogy Sörneyi ura nevében tovább hivataloskodjék, vezesse az ország egyik legfontosabb bírói fórumát.

1384 augusztusában a királyné – parancsából ítélve – azt hitte, hogy a három lázadó együtt található Zágrábban, és ez a levél legfontosabb adata. Sem Csáktornyai Lackfi, sem Szécsi nem tartoztak a Horvátiak pártjához, mindketten a konzervatívok vezetői voltak. Ha Lackfi a bánág alól történt felmentés után is Zágrábban maradt, Szécsi pedig odament, akkor ennek csak egy oka lehetett: tárgyalni akartak Horváti Pál zágrábi püspökkel, mint a másik párt fejével és szellemi vezetőjével. A tárgyalások nem sok sikerrel kecsegtettek, a felek legfeljebb két pontban egyeztek meg: (1) abban, hogy Erzsébet kormányzása már elviselhetetlen, romlásba dönti az országot; (2) hogy az ország élére valódi királyt, azaz férfit kell állítani, és Erzsébet uralmának véget kell vetni. Ez a második pont azt is tartalmazta, hogy Garai mindenható voltát is meg kell szüntetni, ebben az értelemben – ha valóban így zajlott le a tárgyalás, és nem mentem túl messzire a következtetések levonásában – a két főúri párt közeledett egymáshoz.

A rendelkezésre álló adatok a helyzetnek még egy fontos jellemzőjét helyezik éles megvilágításba. Erzsébet – láttuk – augusztusban már lázadónak tekintette Szécsit, de még október elején sem mentette fel, majd a később, 1385 januárjában üresedésben lévőnek tekintett posztot csak március elején töltötte be Szentgyörgyi Tamással, és pedig úgy, hogy ezzel a lépéssel a legfontosabb méltóság, a horvát – dalmát báni üresedett meg. Ez a tény leginkább úgy értelmezhető, hogy a királyné már nem talált az arisztokraták soraiban megfelelő személyt. Teljesen mindegy, hogyan fogalmazzuk meg az okot;

ügy, hogy már csak nagyon kevés főúrban bízott meg, vagy úgy, hogy már egyre kevesebben voltak hajlandók „kompromittált” kormányában részt venni. Ez persze azt is jelentette, hogy most, a francia házasság nyélbeütése után csak Garaira és pártjára támaszkodhatott, nyersebben megfogalmazva: már 1384 tavaszán teljes függőségbe került Garaitól.

Az események alakulását követve bizonyos hiányérzet keletkezik a megfigyelőben. A magyar püspökök – a két, pártpolitikában közlelő érdekelte főpaptól, Alsánitól és Horvátitól eltekintve – teljes passzivitásba húzódtak vissza. Nem támogatták a királynékat olyan módon, mint ahogyan azt Nagy Lajossal elődeik, illetve – például Demeter bíboros esetében – korábban ők maguk is tették. A királynéi okleveleken is csak nagyon ritkán jelenik meg egy-egy püspöknek mint az oklevél kiállítására vonatkozó parancs közvetítőjének a neve. A típust a legjobban éppen a püspöki kar feje, Demeter érsek testesíti meg, aki végrehajtotta az utasításokat (például a lengyel hadjáratban való részvételt), de ha ilyet nem kapott, Esztergomban maradt, vagy éppen a Székelyföldön tartózkodott. A püspökök később sem próbálták meg főpapi méltóságuk erkölcsi tekintélyét békeltetésre vagy megegyezés létrehozására felhasználni. Ez a megállapítás nemcsak Demeter bíborosra vonatkozik, aki ekkor már bizony öreg lehetett, hanem az Erzsébet által kineveztetett, fiatal és ügyes Kanizsai János egri püspökre is.

A cseh udvar 1384 derekán úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Zsigmond jogait csak fegyveres fellépéssel lehet érvényesíteni, Vencel király el is határozta a hadjárat megindítását, de Erzsébet nagy szerencséjére a birodalom ügyei arra kényszerítették, hogy magyarországi intervencióját elhalassza.

A felsorolt parancsokból nem nehéz levonni a tanulságot, hogy az országban politikai bomlás indult meg. A királyné ezt meg is értette, és Mária nevében 1384 nyarán Budára országgyűlést hívott össze. Az országgyűlésen hozott törvény hűen tükrözi Erzsébetnek azt a törekvését, hogy a vele szembekevert, csak néhány héttel korábban lázadónak minősített főúri pártokkal szemben szövetségeseket szerezzen. Két jobb módú, de nem különösen nagy presztízzsel rendelkező köznemest

választottak ki, az egyiket Pozsega, a másikat Somogy megyéből (tehát mindkettőt a Délvidékről), akik – a törvény bevezetése szerint – Nagy Lajos híres, 1351. évi törvényének megerősítését kérték „a bárók, az előkelők és a nemesek, az országgyűlekezete és egyeteme” nevében Máriától. Mária ezt meg is tette, mert – mint mondta – „a királyi felség trónusa annál sikeresebben szilárdul meg, minél jobban tartja meg az alattvalókat a fejedelmi hatalom a hőn óhajtott békében”.

A körülmények ebben az esetben sem ismereteseek, de bárki javasolta is ezt a lépést a királynőnek, nagyfokú naivitást árult el. Magyarországon a két Anjou király a hatalmat a főpapokkal és főurakkal együtt gyakorolta. A főpapok és főurak ültek a királyi tanácsban, a legfontosabb ponton, a királyi sereg színe-javát a főurak bandériumai alkották, a köznemesség a politikai döntésekbe még testületileg sem szólhatott bele. Az 1351. évi törvény a köznemesség vívmánya volt, az idézett formulából az is kiderül, hogy a főpapok nem is jelentek meg Budán, de az is lehet, hogy csak a törvény megerősítését nem támogatták. Nem is volt rá okuk, mert a törvény az egyházi bírászkodás korlátozását elrendelő cikkelyt is tartalmazott. Ettől eltekintve a köznemesség egy tekintélyes része a főurakat szolgálta, ahogyan azt fentebb Sörnyei Mihály példája mutatta. Olyan politikai erőt várni tőlük, amely a királyné javára döntheti el a főúri pártok küzdelmét, vagy akár komoly tényezőzt jelentett volna a küzdelemben, óriási naivitás volt.

A politikai bomlás tagadhatatlan jelét mutatja egy jelentéktelen kis eset. 1384. október 13-án a magát meg nem nevező „egész Szlavónia bánja” arra kérte Trau városának polgárait, továbbítsák levelét Kis Károlyhoz Nápolyba. Lendvai István – így hívták a bánt – Erzsébet megbízható hívének számított, már ötödik éve kormányozta Szlavóniát. Érthetetlen, hogy most, az egyre élesedő helyzetben miért kellett a Horváti-párt jelöltjét levéllel megkeresnie. Megingott hűsége, vagy egyszerűen csak szükségét érezte annak, hogy Kis Károlyhoz is közeledjen?

A nyílt ellenségeskedés még nem tört ki, amikor Erzsébet huszárvágásra határozta el magát. 1385 januárjában Budáról elindulva délnek vette útját, január végén Szekszárdon talál-

juk, február 19-én pedig már felütötte főhadiszállását Pozsega várában. Bármennyire meglepően hangzik – szokásos türelmetlenségét és despotizmusát mellőzve –, a vele szemben álló főúri pártok vezetőivel tárgyalásokat kezdett. Merész lépésének eredményét néhány fennmaradt oklevélből ismerjük.

Mielőtt azonban erre rátérnék, azt is el kell mondanom, hogy nemcsak a királynék hagyták el Budát, hanem Garai nádor és Zsigmond is. Garai szintén dél felé vette útját, Tvartko székhelyére igyekezett. 1385. március 28-án Tvartko és a nádor ünnepélyes szerződést kötöttek, amelyben Tvartko kötelezte magát, hogy „kedves barátját és komáját”, Garai Miklóst hűségében részesíti, és ellenfeleivel szemben minden esetben megvédi, kivéve Erzsébet, Mária és Hedvig királyné (ebben a sorrendben!) ellen. E szerződés megint nagyon udvarias formája volt a pusztai politikai érdekeket szem előtt tartó megegyezésnek: Tvartko nem használja ki Erzsébet egyre nehezebbé váló helyzetét, nem támogatja a lázadókat. Azt, hogy mit kap ezért ellenszolgáltatásként, már nem foglalták írásba, de ez is hamarosan kiderült.

Májusban már Zsigmond sem volt Budán, hanem Csehországban, ahol hosszas tárgyalásokat folytatott, megpróbálkozott a középkori uralkodók politikai művészetének rutinggyakorlatával, hogy pénz nélkül katonát szerezzen, sereget állítson fel. Nem lehetett sok kétsége afelől, hogy Magyarországon a rend felfordult, a francia követség megérkezése pedig arról is meggyőzhette, hogy Erzsébet újra kijátszotta, jogigényének érvényesítésére már csak egy mód nyílik, az *ultima ratio*, a fegyver. Részben bátyjával, Vencel cseh királlyal, részben nagybátyjaival, Prokop és Jodok morva őrgrófokkal tárgyalt, s amikor azok – a dinasztikus politika jegyében – nagy árat kértek a katonai támogatásért, Zsigmond még Brandenbegről is hajlandó volt lemondani. El volt szánva arra, hogy lengyelországi sikertelen fellépését nem ismétli meg.

A pozsegavári tárgyalásokról két oklevél maradt fenn, s az első olyan fontos, hogy kénytelen vagyok szó szerint idézni.

„Mi, Garai Miklós Magyarország nádora és a kunok bírása adjuk tudtára mindenkinek, hogy amikor egy részről közöttünk, másrészt a Krisztusban tisztelendő atya, Pál zágrábi

püspök úr, továbbá a nagyságos férfiak, Szécsi Miklós volt országbíró, István vajda, néhai Dénes vajda fia: István, János azelőtt macsói bán és testvérei: István és László, Zámbo Miklós volt tárnokmester, néhai Micsk bán fiai, István fia: István és Ákos mesterek, Gorbonoki László és Bessenyő János urak, valamint valamennyi atyafiaik, rokonaik, barátaik, társaik, követőik, híveik és familiárisaik között meghasonlás és egyenetlenség keletkezett és felséges úrnőink, Erzsébet és Mária Magyarország királynéi felismerték, hogy a fenti meghasonlásból és egyenetlenségből számukra és országaik számára botrányozás eredhet és őfelségeik az ilyen meghasonlást nem akarták állandóvá tenni, az egész fenti meghasonlást és egyenetlenséget közöttünk lecsendesítették és hatályos okleveleik segítségével megszüntették. Ezért mi királyné asszonyaink, az ország prelátsai, bárói és nemesei kompromisszumának, rendelkezésének és rendelkezésének mindenben engedelmeskedve szoros eskü alatt és teljes hitünkre ígérjük, hogy az említett királynéi oklevélben velünk kapcsolatban kifejezett minden és mindennemű cikkelynek alávetjük magunkat, a megválasztandó döntőbírók előtt a fenti királynéi oklevélben említett helyen és időben személyesen, halogatás nélkül megjelenve feloldozhatatlanul és minden változtatást, cselet, csalást és álnokságot félretéve megtartjuk annak terhe alatt, hogy a bárki által ellenünk elkövetett jogtalanság és kár jóvátételéről és megtérítéséről lemondunk. Kelt Pozsegavárott Urunk mennybemenetelének ünnepe utáni kedden, az Úr 1385. esztendejében.”

A magyar történettudományban általános és sokszor megismétlődő helyzettel állunk szemben, amikor első pillanatra világos, hogy az események és a fejlődés megértéséhez a Mária és Erzsébet neve alatt kiadott oklevél adhatná a legbővebb felvilágosítást, ez azonban elveszett, meg kell hát elégednünk azzal, amit a nádoré elárul.

Az események szereplőinek megállapítása a legkönnyebb feladat. A nádorral szemben álló táborban a következő urakat találjuk: Horváti Pál zágrábi püspök, testvére, János és testvéreik, Csáktornyai és Simontornyai Lackfi István, Szécsi Miklós, Zámbo Miklós, továbbá négy, az arisztokrácia második

vonalába tartozó férfi, Micsk bán fia, István fiai: István és Ákos, Gorbonoki László és Bessenyő János. A Garaival szembenállók többségét így a már ismert két főúri párt vezetői alkotják: (1) a Horvátiak pártjái (Pál püspök és rokonsága); (2) a konzervatív párté (Szécsi, a két Lackfi és Zámbo). Az előbbi felsorolásban a négy legutoljára említett arisztokrátáról nem tudjuk pontosan, hova tartoztak: a Délvidéken voltak birtokosok, ami arra mutatna, hogy a Horvátiakhoz csatlakoztak, de közülük Bessenyő János és Micsk bán unokái Nagy Lajos alatt különböző tisztségeket viseltek, ennél fogva a konzervatívok soraiban sem elképzelhetők. Megjegyzem, Bessenyő volt az, akit két és fél évvel korábban Erzsébet Zarába küldött, hogy a város hűségét biztosítsa. Ha eddig nem tudtuk volna is, most rá kellene döbbernünk, hogy a királyné politikája azokat is hűtlenségbe sorolta, akik Mária koronázása után kitartottak mellette. Gorbonokiról sajnos semmit sem tudunk. Hogy itt azonban valóban pártvezérekről van szó, azt a nádor oklevelének „barátaik, társaik, követőik, híveik” kitétele bizonyítja.

Talán nem is érdemes túlságosan nagy erőfeszítéseket tenni mindegyik szereplő pontos hovatartozásának megállapítása érdekében, mert ugyanazon a napon, ugyanott kelt, Pozsony városához intézett levél írói magukat így nevezik meg: „[Horváti] Pál zágrábi püspök, [Csáktornyai Lackfi] István volt vajda, Szécsi Miklós volt országbíró, [Horváti] János volt macsói bán, Zámbo Miklós volt tárnokmester, [Simontornyai Lackfi] István és a ligánkhöz tartozó többi báró, atyafi, rokon, barát, társ és követő”. A felsoroltak tehát egy szövetségnek, a kor nyelvén ligának a legfontosabb tagjai és vezetői, de korábban két külön pártot alkottak, fentebb így is csoportosítottam őket. Az 1384. augusztusi királynéi parancsok alapján már tudjuk, hogy a két párt vezetői Zágrábban tárgyalásokat folytattak egymással, a második oklevél azt bizonyítja, hogy a két párt egymással szövetségre is lépett. Ez új helyzetet teremtett, mert most már csak két csoport maradt a politika porondján: a Garai vezetése alatt álló kormány és az „ellenzék”. Ezt a tényt az a körülmény is jelzi, hogy a bárói címek többsége előtt a „volt” szócska szerepel. Tudjuk, hogy Csáktornyai Lackfit és Szécsit Erzsébet mentette fel tisztségéből,

de azt már sajnos nem ismerjük, hogyan vált meg méltóságától Zámbó Miklós, aki Erzsébet uralmának kezdete óta tárnokmester volt, s azok közé tartozott, akik korábban is Erzsébet szolgálatában álltak (az óbudai királynéi vár várnagyaként működött 1381-ben). Róla csak az derült ki, hogy 1384. október végén váltotta le Erzsébet, vagy mondhatott le hivataláról. Simontornyai Lackfíról még annyi sem állapítható meg, hogy a levél keltének időpontjában Mária lovászmestere volt-e vagy sem. A politikai helyzet változására és Erzsébet uralmára azonban még így is jellemző, hogy tizenkét főnyi kormányának öt tagjától kellett megválnia, vagy ennyi hívét kergette ellenzékbe. Az állandóságot ebben a kormányban Erzsébet kegyencei, Garai nádor és rokonai, Losonczi vajda és az udvari tisztségviselők (Forgách, Vezsenyi, Telegdi) képviselték.

Mindez még nem jelentette azt, hogy az ellenzék olyan túlsúlyra tett szert, amelynek segítségével elsöpörhette volna az ország kormányát, de az mégsem vonható kétségbe, hogy ellenükre nem lehetett hatásos politikát folytatni. Ezért szánta rá magát Erzsébet a hosszú útra és a minden jel szerint elnyúlónak ígérkező tárgyalásokra.

Az események úgy foglalhatók össze, hogy Erzsébet és Mária – nyilván megfelelő garancia mellett – Pozsegavárra rendelték az ellenzék vezetőit, és mindenekelőtt visszafogadták őket kegyelmükbe. Csak így érthető, hogy Horváti Pál már nem „az a püspök”, hanem „Krisztusban tisztelendő atya”, Szécsi Miklós pedig nem „nyilvánvaló lázadó”, hanem „nagyságos báró” a nádor számára. Az ellenzék vezetői nyilván előadták kifogásaikat a kor szokásának megfelelő formában, s mivel a középkori általános felfogás szerint a hibákat nem az uralkodóban, hanem gonosz tanácsadóiban kell keresni, valószínűleg most sem Erzsébet – és még kevésbé Mária –, hanem Garai nádor politikája ellen szólaltak fel. Azt sajnos már nem tudjuk, hogy konkrétan milyen panaszokat soroltak fel, de valószínűleg ugyanazokat, amiket Monaci Lőrinc is megemlít költeményében, amelyet az események után Máriával folytatott beszélgetések alapján szerzett.

Visszatekintve Mária az első és legfőbb bajkozónak a nádort, Garai Miklóst találta.

*„Tudta, miképpen kell ügyesen szolgálni, miképpen
kell a királynét megközelíteni család kegyelettel.
Abogy a gyöngye, biszékeny nőt a maga részire vonta,
Rablott joggal a kormányt zsarnokilag vezeté s így
átviszi a maga elleni gyűlöletet, haragot mind
Erzsébetre; a főurak önkényről gyanúsítják
és hitüket szegvén maguk is mind zsarnokok immár”*

A viszályt másodsorban a főurak magatartása okozta, ezt Pozsegavárott nyilván Erzsébet is hangsúlyozta. Monaci szerint:

*„Nőfejedelmét így tagadá meg most a nemesség,
mely a fölényt gyűlölte; viszályba keverte hazáját;
vad döllyfével; emennek legfőbb vágya a vezérség, –
az grófságot, amaz bánságot akar; magasabbra
tör valamennyi kitúrva a többit; sárga írigység
fogja el őket; gyűlölik egymást; pártra szakadnak
féltekben s maga a nép is pártokra szakad szét”*

(Fordította: Márki Sándor)

Megjegyzem, más helyen Monaci azokról beszél, akiket Lajos király „a porból emelt fel”, de az ellenzékre nem az alacsony származás volt a jellemző. Ha végigtekintünk névsorán, alig találunk mást, mint olyan arisztokrata családok tagjait, akik már a második, esetleg harmadik nemzedékben töltöttek be bárói méltóságot-tisztséget. Még a fentebb második garnitúrába sorolt Micsk-unokák is idetartoztak, nagyapjuk I. Károly rendíthetetlen híve volt, hosszú évekig kormányozta Szlavóniát, fiai és unokái aztán ismeretlen okból rekedtek meg a megyésispánok között. Legfeljebb köznemeseket lehetett az ellenzék soraiban találni – ilyen volt Zámbo, Horváti és Besenyo –, de valamennyien, az utolsót kivéve, régi úri nemzetségekből származtak, és mindegyikük mögött hosszú és eredményes szolgálat állt.

Az ellentét harmadik okát Monaci – Máriára való tekintettel – nagyon burkoltan és finoman fejezi ki, a pozsegavári tárgyalásokon ezt nyíltan Garai számlájára írták.

*„Mert a szokatlanul enyhe, szelíd kormány az uraknak
bűnre, gonosz harcokra, keresve, találtak ürügyet.”*

Az „enyhe, szelíd kormány” alatt nem valami asszonyi gyengédséget kell érteni, hanem sorozatos sikertelenségekkel járó külpolitikát, a pártok kiegyensúlyozása helyett Garai favorizálását, a kormányzás mechanizmusának tönkretételét és a hatalmas főurak elvadítását.

Az általános panaszokon kívül nyilván konkrét kérdések is szóba kerültek, elsősorban a francia házasság, amellyel az ellenzék nem érthetett egyet. A tárgyalás tulajdonképpeni eredményéről csak annyit tudunk, amennyit a nádor fentebb teljes terjedelmében idézett oklevele elárul. Ezek szerint a Garai és az ellenzék közötti „egyenetlenség” egyes kérdéseit valamilyen bíróság elé szándékoztak vinni, s a nádor eskü alatt nemcsak arra kötelezte magát, hogy a megadott helyen és időpontban megjelenik, hanem arra is, hogy annak döntését eleve elfogadja és végrehajtja. Bíróság alatt nyilván olyan döntőbírárságot kell értenünk, amely a magyar nemesség mindennapos gyakorlatához tartozott és szinte valamennyi ügyben (becsületstéptéstől az örökösödésen át a gyilkosságig) szokásos volt. Ilyenkor a felek a bíróság tagjait egyenlő arányban maguk választották – fogott bírónak hívták őket magyarul –, ami ugyan eleve megnehezítette az eljárást és kizárta a szavazásos ítélethozatalt, de talán éppen ezért a kor emberének gondolkodásában pártatlanságot biztosított. Persze az sincs kizárva, hogy ebben a különleges esetben a bíróság tagjait nem választották, hanem Erzsébet jelölte ki őket. Az eljárás csínja-bínja nem lehetett ismeretlen a nádor előtt, nyilván sokszor vett részt a felek, vagy az egyik fél felkérésére ilyen tárgyaláson, ha pedig valóban Erzsébet jelölte ki a testületet, még kevesebb oka volt a félelemre.

Nem tudunk róla, hogy ez a bíróság valaha is összeült volna, talán már nem is állt elegendő idő rendelkezésére ahhoz, hogy az egész eljárást lebonyolítsák. A meglepő mégsem a fogott vagy választott bíróság kérdése, hanem az egyezmény teljesen formális volta. Ha a nádor és az ellenzék között akkora „egyenetlenség és meghasonlás” keletkezett, hogy az ország egy

része vagy egésze kormányozhatatlanná vált, akkor annak legfontosabb oka a fő politikai kérdésekben vallott eltérő álláspontjuk volt, a megegyezésnek ebben az esetben ugyancsak konkrét politikai kérdésekben kellett volna létrejönnie. Ehelyett az teljesen formálisnak tekinthető. Mai gondolkodásunk szerint Erzsébet cserbenhagyta Garait – ne firtassuk, hogy szívből vagy csak színből –, és ezzel olyan látszatot keltett, mintha a bajok forrása a nádor (mint a kormány feje) és az ellenzék között kipattant „egyenetlenségek” lettek volna. Ez a politikai fogás még arra is jó volt, hogy úgy tüntesse fel magát, mint aki a pártok felett áll, s egyedül illetékes arra, hogy vitájukat megszüntesse.

Még talán el is hinnénk Erzsébetnek, hogy időközben, sikertelenségeinek nyomasztó hatása alatt jobb belátásra tért, rájött, hogy sem a főpapokat, sem a főurakat nem lehet a hatalomból teljesen kirekeszteni, ha a formai megegyezésnek nem lenne még egy hátulütője. Nem tudjuk ugyan, hogy mikorra tűzték ki a fogott bírák tárgyalását, de az ilyen határidők a középkorban bizony jó hosszúak voltak, már csak az áthidalandó távolságok és a közlekedés lassúsága miatt is (napi 30 kilométernél többet csak kivételesen tettek meg). Ha például a legközelebbi nagyobb ünnepek valamelyikét, Szent Jakab apostol (július 26.) vagy Szent István király (augusztus 20.) napját választották, akkor a királyné két-három hónapot és ezzel életet nyerhetett. Ezalatt szerencsés esetben – amennyire a francia tervek ismerjük – Lajos, Valois grófja megérkezhetett volna Magyarországra, s ez teljesen új tények elé állította volna az ellenzékét. A nádor kötelezvényét olvasva nehéz megszabadulni attól a benyomástól, hogy a pozsegavári tárgyalások a „nesze semmi, fogd meg jól” alapján jöttek létre.

Erzsébet eljárása teljesen érthető, húzni akarta az időt. Zsigmond csehországi útjáról neki is tudomással kellett bírnia, a francia vő megérkezését is kiszámíthatta hozzávetőleg, Garai látszólagos cserbenhagyását talán a nádorral együtt eszelte ki. De mi kényszerítette az ellenzékét arra, hogy ezt az egyezményt elfogadja? A válasz abból a bizonyos Pozsony városához intézett levélből, vagy talán még inkább a városnak a levélre adott jelentéséből olvasható ki. A Pozsegavárról 1385.

május 16-án kelt levélben az ellenzék vezetői elmondták, hogy a köztük és Garai nádor között keletkezett ellentéteket a királyné elsimította, ezért a polgárok maradjanak meg a királynék hűségén, a levél tartalmát pedig tegyék közhírré városukban. Az embernek az a gondolata támad, hogy az ellenzékiek szükségesnek tartották a határszéli várost arról értesíteni, hogy a pozsegavári tárgyalásokkal a politikai helyzetben új fordulat állt be, a város vezetőinek nem kell aggódniuk, esetleges felfordulástól félniük. Pozsony meglepő gyorsasággal válaszolt. Június 1-jén, tehát két hét múlva Erzsébetnek jelentette, hogy értesülése szerint két nap múlva egy 600 „lándzsásból” (azaz nehéz páncélos lovasból) és 4000 gyalogosból álló sereg tör be Magyarországra, a Kis-Kárpátokban lévő Éleskő várát elfoglalva tartó Niedersperger János pedig már most 400 lándzsást tart az országban készenlétben. Utasítást kért arra vonatkozólag, mit tegyen, hogyan őrizze meg a királyné iránti hűségét.

Zsigmond tárgyalásaival viszonylag rövid időn belül, egy hónap alatt célt ért, sikerült – egy vas nélkül – tekintélyes sereget toboroznia, s seregének politikai súlyát az is növelte, hogy nagybátyjai, a morva örgrófok személyesen vettek benne részt. Az ellenzék Pozsegavárott tartózkodó tagjainak erről tudniuk kellett, különben nem írtak volna levelet Pozsony polgárainak. Láttuk, hogy a konzervatív pártnak – még ha nem is támogatta – nem volt különösebb kifogása Zsigmond ellen. De a magyarországi örökösödése ügyében Garai és Erzsébet ellen vívott küzdelmét és az ország megtámadását „cseh” sereggel semmiképpen sem voltak hajlandók azonos elbírálás alá vonni, ebben a második esetben Zsigmondot szabályszerű ellenségnek tekintették. A középkori ember, bár az egyes nemzetiségek közötti különbségnek nagyon is tudatában volt, a nemzeti-ségi hovatartozásnak a maihoz hasonló eszméje helyett csak a politikai nemzet fogalmát ismerte. A magyar és cseh királyság fogalmával is tisztában volt, azt is megszokta, hogy az uralkodóházakat a rokonság ezer szála fűzi egymáshoz; de abban egy pillanatig sem kételkedett, hogy a cseh király vagy annak alattvalói nem támadhatják meg Magyarországot, illetve amennyiben erre sor kerül, akkor az szabályos nemzetközi bo-

nyodalmat, háborút jelent. És mert ez a háború a jelen esetben küszöbön állt, az ország védelmét fontosabbnak ítélte meg, mint a belső „egyenetlenség” minden baját.

Erzsébet komoly politikai győzelmet aratott azzal, hogy megrendezte a pozsegavári tanácskozást, ott nagy ügyesen előnyös kiinduló helyzetet biztosított magának és végül formális ígérettel – és talán az ország északnyugati részén hamarosan meginduló hadműveletek fenyegetésének hírére kihasználva – az ellenzékét tétlenségre kárhoztatta. Egy pillanatig sem csodálkozhatunk azon, hogy régebben a történészek – akik nem ismerték a nádor fentebb idézett kötelezvényét – a királynék „délvidéki útját” hatalmas sikerként könyvelték el. Erzsébet levegőhöz jutott, és még Garait sem kellett elbocsátania. A győzelmet mégsem minősíthetjük másnak, mint látszat-eredménynek. A döntő fontosságú királynéi oklevelet ugyan nem ismerjük, de nyilvánvaló, hogy a kompromisszum feltételekhez volt kötve, amelyeket Erzsébetnek rövid határidőn belül teljesítenie kellett volna. Az első ilyen feltétellel feltehetően a Garaival szemben elrendelt bírósági eljárás gyors lefolytatása lehetett. Ilyen eljárás azonban meg sem indult, vagy legalábbis nincs tudomásunk róla, sőt a jelek ennek ellenkezőjére mutatnak. Lehetséges (bár kevésbé valószínű), hogy a tárgyalás időpontját nagyon távolra tűzték ki, de azt a gondolatot sem lehet kizárni, hogy az eljárás megindítását soha, egy pillanatig sem vették komolyan. Erzsébet és Garai ezt korábban meg is engedhette volna magának, de csak addig, amíg az itt „ellenzéknek” nevezett politikai formáció nem jött létre a két párt szövetkezésével. Ha Garai és Erzsébet csak az egyik párttal állt volna szemben, még megpróbálhatta volna látszatengedményekkel az erőviszonyokat kiegyensúlyozni, de a két párt együttes ereje ellen ennek a megoldásnak hatástalannak kellett maradnia.

A Pozsegavárott létrehozott kompromisszum sem tette feleslegessé a fő politikai kérdések közös (a kormány és az ellenzék együttes részvételével történő) megvizsgálását. Ha Erzsébetnek sikerült meggyőznie az ellenzékét a francia házasság előnyös voltáról, esetleg úgy, hogy kötelezte magát a római pápa iránti engedelmesség megváltoztathatatlan fenntartá-

sára, akkor Zsigmond várható betörésével szemben lépéseket kellett volna tennie. Erre azonban nem került sor, pedig mivel Erzsébet a csehországi tárgyalások elhúzódása miatt még egy kis időt is nyert – mai szóval –, a mozgósítást még elrendelhetette volna, sőt valószínűleg végre is hajtathatta volna. Csak-hogy ez volt az a pont, ahol asszonyi mivoltának minden hátrányával számot kellett vetnie. A magyar sereg a magyar király serege volt, az alatt a királyi zászló alatt harcolt, amely még a jogi formulákba is belekerült. Nem volt ugyan szükséges, hogy az uralkodó személyesen vállalja a főparancsnok tisztét – seregének vezetésével mást is megbízhatott, mint ahogyan azt még a lovagi harc bűvöletében élő Nagy Lajos is többször megtette –, de azon nem lehetett vitatkozni, hogy a hadsereg vezére csak férfi lehetett, asszony soha. Erzsébetnek valakit ki kellett szemelnie erre a feladatra és ezen a téren áthidalhatatlan nehézségekkel találta magát szemközt. Garait nem bízhatta meg, mert ellene – hogy úgy mondjam – eljárás megindítását rendelte el, másrészt az egyre élesedő helyzetben még rövid időre sem nélkülözhetette; de a legnagyobb presztízzsel rendelkező főurakat sem állíthatta serege élére, mert azok az ellenzékhez tartoztak, az ő megbízásuk azzal a veszedelemmel járhatott volna, hogy a sereget a végén nem is a „csehek”, hanem Erzsébet ellen vezetik. Így aztán végül minden maradt a régi-ben.

Ha a pozsegapári egyezményben lefektetett feltételek teljesítésére nem is került sor, történt egy és más, ami a királyné számára nem volt kedvező. Folytatódott a francia házasság lebonyolítása. Erzsébet június derekán kedvelt híveinek, Losonczi László erdélyi vajdának, Frangepán Jánosnak és Korbáviai Károlynak vezetésével 150 válogatott lovagból álló követséget menesztett Franciaországba, hogy Lajost, Valois grófját Magyarországra hozzák. Frangepán és Korbáviai kijelölése nyelvi szempontból (olasz területen kellett átmenniök, hogy a francia királyhoz eljussanak) előnyösnek tűnhetett ugyan, de miután mindketten nagybirtokosok voltak, éppen a horvát–dalmát bánság területén, csökkentették a királyné rendelkezésére álló katonai erőt. Ez volt a kisebbik hiba, a nagyobbik az, hogy ezzel a királyné és a nádor nyíltan kimu-

tatták, hogy megkezdett politikájukat mindenáron folytatni kívánják. Az ellenzék tagjai elgondolkodhattak a pozsegravári kompromisszum tényleges értékén.

A megkezdett politika elszánt folytatására utaltak más jelek is. Tvardkót Erzsébet – nyilván a Garaival március végén kötött egyezmény titkos pontja alapján – úgy próbálta meg leszerelni, a lázadóktól elszigetelni és a maga pártjára vonni, hogy júniusban átengedte neki a magyar fennhatóság alatt álló Cattarót. Tvardko minden erőfeszítés nélkül birtokába jutott a már régóta hön óhajtott tengeri kikötőnek, nem is akármilyennek, mert a virágzó város a szárazföld – a bosnyák és szerb terület – áruját közvetítette a tengeri kereskedelem felé. Tvardko egyelőre visszavonult, de az eset Velence számára azt jelentette, hogy a magyar uralkodót megfelelő nyomással rá lehet kényszeríteni a dalmát tengerpart egyes részeinek átengedésére.

Hedvig 1384. október 15-i koronázása nem bontotta fel Vilmos osztrák herceggel történt eljegyzését, sőt Erzsébet továbbra is támogatta a házasság tervét. A lengyel ügyekbe ugyan László opuliai herceg és Garai Miklós nádor 1384 végén kötött szerződése óta nem volt beleszólása, de azon az alapon, hogy ez nem az ország, hanem a dinasztia ügye, 1385 júliusában mégis újra tárgyalta a Budára látogató Lipót osztrák és László opuliai herceggel. Lipót herceg érthetően nagy fontosságot, sőt Hedvig előző évi krakkói koronázása óta fokozott jelentőséget tulajdonított fia házassági tervének, mert az politikailag igen előnyösnek ígérkezett, hiszen a házasság révén a Habsburgok harapófogójába kerültek volna a Luxemburgok cseh tartományai. Erzsébet ezen a budai tárgyaláson is sikert könyvelhetett el. Július végén Erzsébet és Mária, Demeter bíboros és Alsáni Bálint, László opuliai herceg és Garai Miklós nádor közös oklevelükben eskü alatt jelentették ki, hogy Hedvig királyné és Vilmos herceg között a házasságot meg kell kötni, végrehajtásával László herceget bízzák meg. Erre aztán Lipót herceg is kötelezvényt állított ki, amelynek értelmében a korábbi megállapodásban kikötött kétszázezer aranyforintot megfizeti. Vilmost, hazaérve, útnak indította Krakkóba, hogy menyasszonyával az esküvőt megtartsa. Nem sokkal érkezése

után Vilmos kénytelen volt elmenekülni, mert a lengyel főpapok és főurak a budai egyezményt nem tekintették magukra nézve kötelezőnek, és már egy másik, számukra előnyösebb politikai házasság tervével foglalkoztak. A kor pletykái szerint a fiatalember távozása olyan sürgős volt, hogy maga Hedvig engedte le kötélhágcson a waweli vár falán. Ennyi a történeti alapja Jócai *Rozgonyi Cecília* című elbeszélésének.

Félretéve a romantikát, Erzsébet meglehetősen felelőtlenül járt el. A lengyel fejleményekkel nem lehetett tisztában, azokra befolyása sem volt, s néhány hónappal később a lengyel követségnek Hedvig és a litván fejedelem közötti házassági javaslatával kapcsolatban adott válasza azt bizonyítja, hogy alapján véve nem érdekelte kisebbik lányának sorsa.

A legnagyobb hiba és a későbbi súlyos bajok forrása mégis elsősorban az volt, hogy a pozsegavári tárgyalásokat és az ott elért eredményeket teljesen helytelenül értékelte. Úgy látszik, maga is elhitte, hogy teljes győzelmet aratott, és ezért gátlástalanul folytathatja addigi politikáját. Pedig az események nem ezt igazolták. Zsigmond nagybátyjával augusztus elején betört Magyarországra. Pozsony polgárainak június 1-jei értesülései – az időponttól eltekintve – teljes mértékben helytállónak bizonyultak. Ha nincs is részletes leírásunk erről a nem túlságosan dicső hadjáratról, majdnem biztosra vehető, hogy Zsigmond nem a Morva völgyében vonult fel, hanem a Kis-Kárpátokon átkelve Nagyszombat és Nyitra felé vette útját, az utóbbi város augusztus 5-én már a birtokában volt. Innen fordult vissza Pozsony felé. Ostromra a jelek szerint nem került sor, ami csapatainak létszámát meg Pozsony város és vár erősítéseit tekintve nem is csoda. A kor másik módszerét, a katonai és diplomáciai eszközök kombinációját alkalmazta, amikor a város alatt táborba szállt és tárgyalásokat kezdett. Augusztus 16-án és 17-én három oklevelet adott ki a „Pozsony alatti táborban” mint „Isten kegyelméből Brandenburg örgrófja, a római szent birodalom főkamara és választófejedelem”. Az elsőben elmondotta, hogy tudva „a boldog emlékezetű felséges fejedelem, Lajos Magyar-, Lengyelország és Dalmácia királya által lánya, Mária úrnő és közöttünk tett és megerősített rendelkezését és rendelkezését, amelynek végrehajtásával szemben mind

ez ideig halogatást és gyalázatot szenvedtünk, megérezve továbbá, hogy a rendelést nagyon szívünkön viseljük és halogatását nem kívánjuk tovább túrni és elviselni, hanem ügyeinket és teendőinket a magyar királyságban véghez akarjuk vinni, az esküdtek és Pozsony város egész közönsége... bennünket természetes uruknak fogadtak el”; ezért megerősítette a polgárság kiváltságait, védelmet ígért nekik ellenfeleikkel szemben. A másodikban megígérte, hogy a harmincadhivalt, amely korábban Semptén és Győrben működött, de amelyet Lajos király Pozsonyba helyeztetett át, ismét visszatelepíti Semptére és Győrbe. A valamit valamiért elv diadala volt ez a két külön kiállított, látszólag egymással semmiféle összefüggésben nem lévő okmány mert a harmincadhivatal visszahelyezése komoly pénzbeli előnyöket hozott a polgárságnak, mentesítette a harmincadnak nevezett külkereskedelmi vám alól őket; érdemes volt ezért Zsigmondot „természetes uruknak” (olvasd: királyuknak) elfogadni, segítséget úgysem várhattak máshonnan. A harmadik oklevélben Zsigmond hűségre szólította fel a város lakosságát, ismét megígérve, hogy kiváltságait megtartja, sőt bővíteni fogja. Ezt az utolsót jóindulata jelének tekinthetnénk, ha az elsőt és a harmadikat nem erősítették volna meg a morva örgrófok, Prokop és Jodok. Mert a szép szavak és a megkötött üzlet mögött a valóság egészen másképpen festett. Zsigmond egyszerűen elzalogosította a várost a megyével együtt a kapott kölcsön fejében, a polgárság ettől kezdve a morva örgrófoknak tartozott hűséggel, a város adója is az ő zsebükbe vándorolt. Augusztus 22-én aztán azzal nyugtatta meg a pozsonyiakat, hogy kötelezte magát kiváltásukra, mire 23-án a bíró és az esküdtek ki is állították a morva örgrófok iránti hűségükről az oklevelet. Pozsony nem is került vissza a magyar korona fennhatósága alá, csak négy évvel később, 1389-ben.

Zsigmond és a morva sereg hadműveletei nem voltak nagyszabásúak, s bármilyen fontos és jelentős városa volt is az országnak Pozsony, az eredmény sem állt arányban az elkölthött százötvenezer aranyforinttal. Az események azonban egyrészt arra figyelmeztették Erzsébetet, hogy a brandenburgi örgróf nincs egyedül, hathatós segítséget nyújtó rokonok-

ra és szövetségesekre számíthat; másrészt súlyos belpolitikai következménnyel járhat. Az ellenzék nyilvánvalóan várta a Garaival szembeni fellépést, a nádor elejtését, a politika megváltoztatását és a Zsigmonddal szembeni ellenakciót a Pozsegavárott megkötött kompromisszum szellemében. Semmi sem történt, s ha Erzsébet nem tartotta be szavát, akkor nem láthaták okát annak, hogy ők megtartsák a magukét. Döntő lépésük azonban világosan mutatta, hogy az ellenzék két alkotóeleme, a konzervatív és a Horváti-párt sem tudott közös nevezőre jutni. Fentebb rámutattam arra, hogy a két párt azonos álláspontot vallott Erzsébet és Garai eltávolításáról, de az ezután következő lépésben már aligha tudtak megegyezni, mert a konzervatívok elfogadhatónak találták Zsigmondot, a Horvátiak Kis Károlyhoz ragaszkodtak. Más szóval Zsigmond inkább erőfitogtatásnak ható hadjárata ellen a Horvátiakat lehetett mozgósítani, de Szécsit vagy Lackfit talán már nehezen vagy egyáltalán nem. Nyitra és Pozsony elfoglalására talán ezért sem lehetett megfelelő választ adni.

Zsigmond Nyitrán kelt oklevelén még a tinta sem száradhatt meg, amikor a Horváti-párt szellemi vezére, Pál zágrábi püspök azzal az ürüggyel, hogy Rómába megy a pápához, hajóra ült. Egy püspöknek mindig akadhatott valami dolga a szent városban, az úticél ezért teljesen szokványos és elfogadható volt. De Horváti Pált a gálya nem Péter apostol sírjához vitte, hanem meg sem állt vele Nápolyig. Ezen a ponton megint azt a gondolatmenetet kell folytatnom, amelyet fentebb érintettem, hogy tudniillik a pozsegavári egyezmény végrehajtásának valószínűsége egyre inkább csökkent. Horváti Pál volt a jelek szerint az, aki ezt a tényt a legkorábban felismerte. Mélységes meggyőződése és saját jól felfogott érdeke szerint a magyar trón az Anjouk nápoly-szicíliai ágának utolsó férfitagját, Kis Károlyt illette meg. Az idő múlásával egyre jobban megerősödhetett benne a tudat, hogy Pozsegavárott Erzsébet rászedte őket. Azt is tudnia kellett, hogy az „ellenzékkel” ezt nehéz megértetni, még nehezebb lenne a konzervatív főurakat arra rávenni, hogy Zsigmonddal szemben erélyesen lépjenek fel, kergessék ki az országból; ezt Garai változatlanul mindenható volta is megakadályozhatta. Saját pártja nem

volt elég erős, hogy a másik kettő fölébe kerckedjék. Talán még az is eszébe jutott, hogy Garai pártjánál nem sokkal gyengébb az övé, annak bizonyos mértékű fölényét nem az erőkülönbség, hanem a legitimitás jelentette, az a tény, hogy mögötte, mint az ország nádora mögött, a koronás király állt. Ha a püspöknek sikerülne rávennie Kis Károlyt, hogy a magyar koronát elfogadja, nyilván alapvetően megváltozna a helyzet, neki és rokonainak szolgálna előnyére a legitimitás nyújtotta királyi fedezet. Erkölcsi gátlása Erzsébettel szemben nem nagyon lehetett, mellőzésen, megalázáson és kijátszáson kívül semmit sem kapott ettől az asszonytól.

Régebbi történéseink ezen a ponton nyilván nem értenének egyet megállapításommal. Nem is annyira az Erzsébettel, illetve Máriával szembeni feloldhatatlan hűséget kérnék számon Horvátitól, inkább arra mutatnának rá, hogy Kis Károly ebben az időben a pápa kiközösítése alatt állt, amit a püspök nyilvánvalóan tudott, s a középkori erkölcsi normák szerint ilyen emberrel még akkor sem állhatott szóba, ha az a nápolyi királyság koronáját viselte; mert evvel saját egyházát tagadta meg. A kiátkozás és kiközösítés kétségtelenül az egyház és a pápa legerősebb és egyetlen fegyvere volt világi politikai céljai keresztülvitelében. De ennek a fegyvernek az éle a 14. század végére már eltompult. A nagy nyugati egyházszakadás után két pápa uralkodott Európában, egyik sem tekintette a másik ilyen intézkedését törvényesnek és hatályosnak. Kis Károly esetében a kiközösítés erejét még az is csökkentette, hogy a pápa ezt a fegyvert nem valamilyen erkölcsi vagy vallási kihágás miatt használta Nápoly királya ellen, hanem itáliai politikai céljai érdekében, Itáliában pedig a pápa egy volt a sok világi hatalom között. Nagy lelkiismeret-furdalása a püspöknek nem lehetett ezen a téren.

A magyar belpolitikai helyzet következtében Horváti nem egyedül indult útnak, szokásos főpapi kíséretének tagjain kívül Kanizsai Miklós, az utolsó években – de talán már hosszabb ideje – a nyugati országhatáron fekvő fontos erősség, Magyaróvár királyi várnagya is felszállt a Nápoly felé kifutó hajóra. A Kanizsaiak ugyan egy régi úri nemzetség egyik ágát alkották, de ez az ág csak a Anjouk alatt jutott egyre nagyobb politi-

kai szerephez, emelkedett fel az arisztokráciába, ha nem is tartozott annak élvonalához. Miklós nagyapja a megfelelő időpontban és a megfelelő módon állt át I. Károlyhoz, ezért kapta meg a kanizsai várat és a hozzá tartozó nagy kiterjedésű – és nagy jövedelmű – uradalmat. Egy csapásra nagybirtokos lett. Fiai közül csak a második, az egyházi pályára lépő István futott be nagy karriert. Zágrábi püspök lett, aztán emellett kormányzóként még Szlavóniát is igazgatta, amíg Kont Miklós, az akkori nádor intrikái meg nem buktatták és kegyvesztetté nem tették. Nagy Lajos később tudomást szerzett Kont Miklós vádjának alaptalanságáról és a püspököt visszafogadta kegyeibe. A család következő nemzedékéből a püspök ismét a második fiút, Kanizsai Jánost választotta ki, egyházi pályára küldte, javadalmat biztosított neki, és Európa egyik legjobb egyetemén, a bolognain taníttatta hosszú éveken át. A fiatalember gyorsan megszerezte a kánonjogi doktorátust, s egy időre az egyetemi diákok vezetőjeként Bolognában is maradt. Hazatérve Erzsébet királyné káplánja lett. Amolyan várakozó, a későbbi karriert építő évek voltak ezek, s az eredmény nem is maradt el, amikor Erzsébet Czudar Imrét eltávolította az országból, Kanizsai Jánost neveztetette ki egri püspökké. A politikai helyzet kiélesedésekor Kanizsai János a többi főpappal együtt a háttérben húzódott meg, inkább a hatalmas egyházmegyéje területén élő főurakat igyekezett megszervezni. A Kanizsaiaknak mindenképpen a konzervatívok között volt a helyük, ezt a püspök későbbi karrierje világosan bizonyítja. Az azonban, hogy Miklós Horváti Pál kíséretéhez csatlakozott, arra is utal, hogy a konzervatív párt sem volt teljesen egységes minden kérdésben. Az sincs kizárva, hogy a Kanizsai család helyesnek tartotta, ha egyszerre két vasat is tart a tűzben. Horváti Pál számára Kanizsai Miklós jelenléte fontos lehetett, segített abban a színben feltüntetni utazását, hogy az az egész ellenzék céljának megvalósítását szolgálja. Egyébként biztos tudomásunk van arról, hogy Pál püspök több főúr pecsétjével ellátott oklevelet is vitt magával, amelyben Kis Károlyt meghívták a magyar trónra. Nagyon érdekes lenne tudni, kiktől származott a meghívás, de ez az oklevél is elveszett. Mária később azt állította, hogy a „lázasdók” pecsétjei

függttek rajta, de ebből még semmire sem következtethetünk, mert az ő szemszögéből nézve az egész ellenzék lázadónak minősült.

Horváti Pál és Kanizsai Miklós indulásának napját nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy augusztus 18-án már biztosan Nápolyban voltak, mert Velencének oda akkreditált követe ezen a napon találkozott velük. Thuróczy János jóval később megírt krónikájában részletesen kitér az eseményekre és Horváti püspök szájába hosszú beszédet ad, amellyel Kis Károlyt meghívja a magyar trónra. Történetírói gyakorlat volt az ilyen beszédek megírása, s ha nem is hangzottak el ebben a formában, arra mégis jók, hogy megismerjük a politikai szándék mellett és ellen felhozott érveket. Horváti Pál – Thuróczy szerint – rámutatott arra, hogy Károly „Magyarország felséges királyainak fenséges véréből” ered, s rajta kívül „a mi orszá-gunk jogara senkit sem illet”. Azt is elmondta, hogy a „női hatalom nem tud egy féktelen nemzetet kormányozni”, nem tudja lecsendesíteni azt a háborúskodást, amit felidézett. Arra is kitért Horváti, hogy „Magyarország népe régi bűnei miatt” mindenfelől ellenséggel van körülvéve, ez a helyzet is „férfit követel, hogy megvédje az idegen támadásoktól”. Biztosította Károlyt, hogy ő (a püspök) és küldői „örök hűség köteléke alatt és teljes bizalommal” alávetik magukat Károly uralmának. Ha az unokanővérén megesett sérelem (hogy ti. Károly foglalja el a trónt) lelkiismeret-furdalást okozna számára, mindkettőjüknek, Máriának és Károlynak, elég nagy lesz Magyarország.

Nem egy ponton Thuróczy helyesen foglalta össze Horváti püspök lehetséges érveit. A fő érvnek a jogcímet kellett megjelölnie, aminek alapján Károly Magyarország trónjára léphet, ebben a tekintetben a püspök a magyar nemesség álláspontját vallhatta. Ezt az álláspontot arisztokrata és köznemes egyforma meggyőződéssel tekintette sajátjának, mert ezt követelte „az ország ősi alkotmánya”. A második érv a nőuralom ellen szólt, s itt Thuróczy két gondolatot tulajdonít Horváti Pálnak. Az egyik, hogy egy ilyen „féktelen nemzetet” nem kormányozhat asszony, a másik, hogy az ország megvédésére sem alkalmas egy gyenge nő. A „féktelen” nemzet a köznemesség 15. századi szittyá öntudatához tartozik, nem valószínű,

hogy a püspök is ezzel érvelt. Sokkal valószínűbb, hogy ismer-tette Erzsébet kapkodó kormányzását, a kormányzati mecha-nizmus szétzüllesztését, a főúri pártalakulást elősegítő maga-tartását. Nyilván kitért a francia házasságra is, amely Károly-nak is gondokat okozhatott, mert bár Lajos orléans-i her-ceg 1384-ben meghalt, azt nem lehetett tudni, nem kezdemé-nyez-e unokaöccse, Mária útban lévő vőlegénye hasonló, Nápoly megszerzését célzó politikát. Mária francia házasságá-nak megakadályozása mindenképpen Károly érdekében állt. Felsorolhatta a püspök Erzsébet külpolitikai kudarcait, a len-gyel trón, majd Vilmos herceg hazakergetése után az osztrák szövetség elvesztését, Cattaro átengedését Tvartkónak. Ez utóbbi megint csak visszhangot kelthetett Károlyban, mert az Adriai-tenger menti hatalmi viszonyok megváltoztatása ugyancsak érdekelte.

A „régí bűnei” miatt ellenséggel körülvelt ország ugyan tipi-kusan középkori és azon belül is egyházi eredetű gondolat, de nem valószínű, hogy a püspöktől származik, aki bizonyára inkább Zsigmond betöréséről szerzett értesüléseit adta elő. Abban – ha ugyan egyáltalán mondta – csak részben lehetett igaza, hogy az ország védelmére alkalmatlan a királyné, mert – mint már említettem – ennek a problémának kialakulásában az arisztokraták pártalakulásának legalább akkora szerep jutott, mint Erzsébet nő voltának. A késői krónikást saját korá-nak és a közelmúltnak eseményei befolyásolhatták; történésze-ink ezzel a passzussal kapcsolatban Mátyás feleségére, Beatrix királynéra gondolnak, én Albert király özvegyének szeren-csétlen politikáját is a befolyásoló tényezők közé sorolnám.

Azt pedig már nyugodtan Thuróczy fantáziájának számlá-jára írhatjuk, hogy a püspök Károly és Mária valamiféle együt-tes kormányzatát javasolta volna, mert Mária uralma Erzsébe-tét is jelentette, s a cél az ő egyszer s mindenkorra kikapcsolása volt az ország politikai életéből. A történész – lett légyen 15. századi krónikás vagy mai kutató – mindig ismeri azt is, ami az események után következett, az akció tényleges eredményét. Azokra az okokra, amelyek Thuróczyt arra késztették, hogy ezt a javaslatot Horváti Pál szájába adja, hamarosan rátérek.

Végezetül Thuróczyval kapcsolatban még azt is meg kell

jegyeznem, hogy a valóságban semmiféle ünnepélyes beszédre nem került sor. Ha Károly már ismerte az ajánlat tartalmát, és elhatározta, hogy azt elfogadja, akkor elképzelhető lett volna, hogy az eseménynek ünnepélyes formát kölcsönöz, nyilvános kihallgatáson fogadja Horvátit. Ebben az esetben a püspököknek nemcsak kötelessége lett volna ajánlatát jól szerkesztett beszédben előadni, hanem tanult ember létére nyilván ambicionálta volna a beszédet. Ilyen ünnepélyes, hogy ne mondjam, színpadias aktusra meghívták volna a nápolyi udvarhoz akkreditált követeket, köztük a mi velencei emberrünket is, aki a püspök megérkezéséről tudósított.

Ünnepélyes aktus helyett hosszú megbeszélések folytak zárt ajtók mögött, amikből ott Nápolyban semmi sem szivárgott ki, mert ezt a velencei követ jelentette volna. Károly életének egy nehéz pillanatához érkezett, amikor döntenie kellett, hogy elfogadja-e Horváti püspököknek és az általa hozott oklevél megpecsételőinek javaslatát, vagy sem. Jellemét pártatlanul, bár sok jóindulattal Firenze városállamának kancellárja, a nagy műveltségű Collucio Salutati írta le néhány sorban:

*„Károly önmagában véve tiszta, nyíltszívű és egyszerű,
és – amennyire fejedelem teheti – jólelkű,
és – amennyire kora megengedi – körültekintően óvatos.”*

Az, amit viselkedéséről ebben a kritikus pillanatban tudunk, igazolja az olasz államférfi ítéletét. Forrásaink – az egy Monacit kivéve – arra utalnak, hogy Károly nem döntött sem Nápolyban, sem a dalmáciai partraszálláskor, sőt még később sem. Magyarországot, a szereplőket személyesen ismerte, de úgy tűnik, mégsem bízott meg teljesen a zágrábi püspök előadásában; minden arra utal, hogy személyesen akart tájékozódni. A velencei köztársasághoz valamikor augusztus végén írt levelében is csak annyit közölt, hogy „Szlavóniába megy”, többet nem. Szeptember elején – a napra vonatkozólag történelmeink véleménye megoszlik –, valószínűleg 4-én futott ki hajója Barletta kikötőjéből, és szeptember 12-én kötött ki Dalmáciában, Zengg városában, ahonnan csak több mint egy hónappal később, október 23-án érkezett meg Zágrábba, abba

a püspöki palotába, amelyet Erzsébet egy évvel korábban a polgárok szabad prédájára bocsátott. Nem kísérte nagy, de még kisebb sereg sem, csak néhány főnyi testőrsége; lassú előrehaladását sem jellemezhetjük úgy, ahogyan azt Monaci tette, mintha „a magyar trónért iszonyú vágy” nyugtalanította volna.

A körülmények Károlyt 1385. nyár végén „körültekintően óvatos” eljárásra készítették. Nápolyi uralma még konszolidációra várt, s ez nem volt könnyű feladat akkor, amikor a pápával is ellentétbe került, és kiközösítés alatt állt. Nem támaszkodhatott befolyásos rokonságra, mint Zsigmond, nemcsak politikai segítségre nem számíthatott, de hitele is kimerült, pénztára üresen állt. A magyar korona megszerzése csak még súlyosabb helyzetbe hozta volna, nem is egy ellenféllel (Erzsébet), hanem kettővel (Erzsébet és Zsigmond) kellett számolnia, s az utóbbi a katonai erőn kívül még a leendő császár és a pápa egész erkölcsi tekintélyét mozgósíthatta. A lehetőséghez képest mindenképpen pontosan fel kellett mérnie a Magyarországon működő erőket és mindenképpen kerülnie kellett minden visszavonhatatlan lépést, minden olyan akciót, amely a biztosnak látszó nápolyi trónt is veszélybe sodorhatta volna. Biztos kiutat keresve – Monaci szerint – az a terv is felmerült Károlyban, hogy a magyar trónt fia, László számára szerzi meg. Monaci ezt a hírt vagy velencei vezető körökben, vagy Máriától szerezte. A további események az utóbbit látszanak megerősíteni. Ha a terv valóban Károly ötlete volt, akkor előnyt láthatott abban, hogy fiát Máriával eljegyezheti – a fejedelmi házaknál szokásos mértékkel mérve még a korkülönbség sem volt túlságosan nagy, a kisfiú nyolc, Mária 15 éves volt ekkor –, s ezzel a Nagy Lajos elképzeléseihez még hűséges főurak egy részét is megnyerhette volna.

Erzsébet udvarában nem maradhatott sokáig titok, hogy a zágrábi püspök nem Rómába hajózott, hanem Nápolyba, céljait illetőleg sem lehettek kétségek, a királyné kutyaszorítóba került. Bármennyire megbízott a nádorban, bármennyit köszönhetett neki, most a saját maga és lánya bőrét kellett mentenie, ezért 1385. augusztus 28-án felmentette Garait a nádori méltóság alól. Valószínűleg most hajtotta végre azt,

amit Pozsega várában május derekán megígért, az új kormányban mindhárom párt vezetői helyet kaptak. A konzervatívok könyvelhették el a legnagyobb sikert, Szécsi Miklós nádor, Csáktornyai Lackfi István Erdély vajdája lett, Zámbó Miklós visszatért tárnokmesteri posztjára. Ez talán kevésbé érintette érzékenyen a királynét, mint az, hogy a macsói bánságra Horváti Jánost kellett kineveznie. Erzsébet Garai pártját sem ejtette el, Garainak adta a horvát–dalmát bánságot, ami teljesen érthető húzás volt. Valószínűleg úgy gondolta, hogy ha Horváti Pálnak sikerül Károlyt ellenséges fellépésre bírnia, akkor Garait arra a vidékre kell küldenie, ahonnan Károly várható, s ahol a volt nádornak még lehetett befolyása, különösen akkor, ha sikerül Tvardko barátságát megtartania.

A kormány átalakítása Garai számára jelentette a legnagyobb veszteséget; nemcsak ő maga, de rokonsága is háttérbe szorult, Kórogyi István elvesztette a macsói bánságot és még udvari tisztséget sem kapott helyette. Garai ugyanakkor mégis éppen ebben a csoportban, a királynéi udvari tisztségek viselői között megerősíthette befolyását, ahol másik rokona, Alsáni Pál – a bíboros öccse – ajtónállómester lett. Más változás az udvari tisztségekben nem történt, Forgách, Vezsenyi és Simontornyai Lackfi István megmaradt régi helyén.

Erzsébet most tanulta meg azt a leckét, amit már több évtizede tudnia kellett volna, hogy tudniillik Magyarországot a főurak vagy a főurak többségének akarata ellenére nem lehet kormányozni. A kormány kényszerű átalakítása vereségre fordította a pozsegai látszatsikert. A királyné ettől a fordulattól valószínűleg elvesztette addigi biztonságát, mert még egy hónappal később sem intézkedett sem Károlyval, sem Zsigmonddal szemben. Az udvarban és az ország kormányzásában már augusztus végére teljessé vált a felfordulás. Velence az 1381-ben megkötött torinói béke értelmében évi adófizetésre kötelezte magát a magyar királynak, s miután kínos gonddal ügyelt arra, hogy Magyarországhoz fűződő viszonya korrekt maradjon, 1385-ben is elküldte az esedékes pénzt – 7000 aranyforintot – Zárába. Mária oda kézbesített nyugtájáról azonban hiányzott a pecsét, enélkül pedig a pénzügyekben jártas velencei kiküldött nem volt hajlandó folyósítani a pénzt.

November 20-át írtak, amikor az újonnan megpecsételt nyugta megérkezett Mária nevében írt mentegetődző kísérőlevéllel, s a záraiak átvehették a pénzt. Kicsi és látszólag jelentéktelen eset, de Erzsébetnek ebben a helyzetben minden fillérre szüksége volt. Milyen lehetett az eljárás ennél kisebb jelentőségű ügyekben?

Valamikor szeptember végén – forrásaink megint cserbenhagynak – aztán egy csapásra minden megváltozott. Zsigmond megjelent Budán és kierőszakolta házasságkötését Máriával, a fiatal párt Demeter bíboros adta össze. Ha már pontos dátumot sem tudunk mondani, nem csoda, hogy az esemény közvetlen indítókait sem ismerjük. Miért adta be Erzsébet a derekát? Nagy Lajos házassági terve már biztosan nem befolyásolta, hiszen nemcsak Hedvig esetében készült feladni, hanem Mária francia eljegyzésével végképp megtagadta azt. Egyszerűen a kisebbik rossznak tekintette Zsigmondot most, elbizonytalanodva beleegyezett az immár tizenhárom éves terv megvalósításába? Ez utóbbi elképzelés aligha helytálló, mert lányát ugyan Zsigmondhoz adta, de azt még mindig sikerült elkerülnie, hogy a fiatalember a hatalom gyakorlásában részt kapjon, nem is beszélve arról, hogy Magyarország királya legyen. Az a legvalószínűbb, hogy inkább a lányától volt hajlandó megválni, mint a hatalomtól, mert ahhoz most, a sok vereség utáni, súlyos helyzetben is körömszakadtáig ragaszkodott.

Zsigmond házasságkötése akkor is rejtélyesnek tűnik, ha nem Erzsébet, hanem az újonnan megalakult kormány szempontjából nézzük. Az új bárói gyülekezetnek ha nem is többségét, de legbefolyásosabb tagjait és legmagasabb rangú méltóságviselőit a konzervatív párt tagjai alkották. Már az is meglepő, hogy Zsigmond házasságkötése elé nem gördítettek akadályt, ami azt is jelenti, hogy az ország nyugati része elleni hadjáratával is egyetértettek, úgy fogták fel, mint Nagy Lajos akaratának érvényesítéséért folyó harcot. Magatartásukat részben az is indokolta, hogy Zsigmond és rokonai Pozsony városának meghódolása után beszüntették a hadműveleteket, s ezzel fellépésüknek inkább tüntetés jelleget adtak. Ha a konzervatívok így gondolkodtak, súlyos ellentmondásba kevered-

tek önmagukkal, miután mindhárman – Szécsi, Csáktornyai Lackfi és Zámbo – aláírták a Pozsonyhoz május derekán intézett levelet. Még meglepőbb, hogy belenyugodtak Zsigmond státusának rendezetlenségébe. A három párt közül kettő ellenezte a nőuralmat. Ha Zsigmondot hatalommal ruházzák fel, vagy – ismét Lajos király elgondolásának szellemében – királylyá teszik, a legsúlyosabb kérdés megoldódott volna. S ebben a kérdésben nem légüres térben kellett döntenie, hanem Kis Károly partraszállása után, amikor már nemcsak Mária férjhezmeneteléről, hanem a politikai kibontakozásról volt szó. Úgy látszik, továbbra is a negatív álláspont maradt döntő: két párt Zsigmond ellen foglalt állást (Garai és Horváti), egy (Garai) Kis Károly ellen; pozitív beállítottságot csak Horvátiék mutattak, akik határozottan Kis Károlyt támogatták. A mérleg nyelvének szerepét a konzervatívoknak kellett volna játszani, de úgy látszik, sem Szécsinek, sem Lackfinak nem volt határozott koncepciója.

A „koalíció” is megköthette kezüket, így aztán Garainak a nádori méltóságból való távozása után a kormány az év végéig inkább nézője, mint aktív politikai szereplője maradt az eseményeknek. A történelemben még másik gyanú is felébred. A konzervatívok évekig működtek Nagy Lajos mellett munkatársként, megszokhatták, hogy a kezdeményezés az uralkodótól indult ki, ők ezzel szemben vagy emellett foglalhattak állást, az önálló kezdeményezés nem tartozott szerepkörükhöz. Koncepcióról és kezdeményezésről csak két férfi tett tanúbizonyságot a politika színterének két végletén: Garai Miklós és Horváti Pál.

Novemberben Erzsébet a régi fegyvert vette elő, országgyűlést hirdetett Budára és Mária nevében megismételte az 1351-i törvény megerősítését, ami ugyanolyan hatástalan maradt, mint korábban. Ettől kezdve az események hihetetlenül felgyorsultak. November közepén Zsigmond ismét elhagyta a budai udvart, megint csehországi rokonait kereste fel, december 1-jén pedig forma szerint is elzálogosította a Duna és a Vág közötti területet a morva örgrófoknak. A cél ismét a hadsereg felállításához szükséges pénz előteremtése volt, ezúttal Kis Károllyal szemben. A zálogüzlet hamarosan



5. Horváti Pál zágrábi püspök pecsétje 1385-ből





6. Erzsébet és Mária királynő Nagy Lajos sírjánál. Liesen-Mayer Sándor olajfestménye, 1864
7. Zsigmond és Mária esküvője, Zsigmond magyar királlyá koronázása, Mária királynő visszaküldi a gyűrűt Valois Lajosnak. Miniatúra Froissart krónikájának boroszlói példányából



8. II. (Kis) Károly. Ismeretlen mester rézmetszete és rézkarca

köztudomásúvá vált, a felháborodás újabb konzervatív vagy közömbös elemeket sodort az Erzsébet-ellenes táborba, mert az ország közvéleménye úgy hitte, Zsigmondnak ehhez a lépéshez még Mária férjeként sincs joga.

December elején aztán Károly is megindult Zágrábból Buda felé. Most már ismerjük szándékát is, vagy legalábbis bevallott célját, mert Monaci elmondja, hogy a királynék követséget küldtek eléje és magyarázatot kértek. Károly azt válaszolta, hogy az ország politikai helyzetében a rendet és békét kívánja helyreállítani. Ezt később cselnek és álnokságnak minősítették, pedig nincs okunk öszinteségében kételkedni. Hiszen a nápolyi király helyzete mostanra csak annyiban változott, hogy a Délvidéken lelkesen fogadták, s meggyőződhetett róla, hogy ottani tizenöt évvel korábbi működése jó emléket hagyott hátra, de ez még nem indította arra, hogy teljes határozottsággal elfogadja a neki felajánlott koronát. Ebben a konzervatívok teljes passzivitásának is szerepe lehetett. Ismét az óvatos Károly áll előttünk, aki, úgy látszik, felismerte, hogy a három főúri párt közül egyik sem tud egyedül hatalomra jutni, még a Horváti-párt sem, abban az esetben sem, ha ő maga (Károly) súlyát, presztízsét és népszerűségét kölcsönzi nekik. S ha ezt felismerte, minden oka megvolt arra, hogy a Horvátiak által meghirdetett programmal ne, vagy még ne vállaljon közösséget.

Útközben mégis sokan csatlakoztak Károlyhoz. A hangulatot a már ismert firenzei kancellárnak az a levele tükrözi, amelyben néhány héttel később Károlynak gratulált. Salutati értesüléseit – legalábbis részben – a firenzeiek budai kolóniájának túlnyomórészt kereskedelemmel és pénzügyletekkel foglalkozó tagjaitól szerezhette, s bár a levél túlzó – hiszen gratulációról volt szó –, de valami igazságnak kell benne lennie. „Nyilvánvaló lett mindenki előtt – írja –, hogy a felséges királynék az ország előkelőivel és prelátusaival nem a felmagasztaltatás kedvéért, hanem inkább a királyság kormányzására, amelynek törekeny természetük miatt nem tudtak megfelelni, számot vetve végső szorultságukkal emelték királyi méltóságra.” A humanista fényes latin mondatszerkezete a politika hétköznapi szóhasználatával prózaiban is kifejez-

hető. Az ország kezdettől fogva gyanakvással fogadta az uralkodói teendők ellátására vállalkozó Erzsébetet, most már tor-
kig volt uralmával. Kis Károlyban a megmentőt látta, aki ren-
det teremt majd, és nem is akármilyen megmentőt, hanem az
utolsó három és fél emberöltőn át uralkodó dinasztia leszármazottját, de főleg végre férfit. Vagy, hogy megint Salutitit hív-
jam segítségül: „Ó boldog ország, ó a világ minden tájánál bol-
dogabb és dicsőségesebb Pannónia, amelyet nem sokkal előbb
a széthúzás és meghasonlás már-már háborús küzdelemben
sodort, most egyöntetűen és egységesen az új király kegyelmé-
ben nyugszik meg.” Nincs királyság király nélkül, a királyné
legfeljebb gyenge pótlék, a legutolsó három esztendő világ-
osan bizonyította, hogy a nők természetadta gyengeségük miatt
alkalmatlanok a kormányzásra.

Az érkező Károlyt a két királyné ünnepélyesen fogadta.
Hintón mentek Budáról eléje, s a kölcsönös üdvözlések után
Károly is helyet foglalt kocsijukban. Így vonultak be Budára,
ahol Károly még mindig kifejezte tartózkodását azzal, hogy
nem a királyi palotában, hanem azon kívül – állítólag egyik
hívének házában – keresett magának szállást. Testőrségét
magával hozta, olaszait – ha Monacinak hinni lehet –, úgy lát-
szik, közben kiegészítette a zágrábi püspök horvát katonáival.

A december második felében lezajló eseményekről forrása-
ink hallgatnak, hacsak azokat a költői beszédek nem számít-
juk, amelyeket Monaci és utána Thuróczy a királynék és Kis
Károly szájába ad, így alig tudunk néhány tényt kihámozni.
A leírásokból kiderül, hogy Károlyt nemcsak örömmel fogad-
ták, hanem a hangulat egyre inkább neki kedvezett; Monaci
szerint a nép – akárcsak hetven évvel később Mátyás megvá-
lasztásakor – azt hirdette, hogy „Károlyt minékünk Isten
küldte az égből”. Valamikor december második felében aztán
a királynét – elvileg Máriát – lemondásra szólították fel. Ismét
Monaci szerint Károly egyik küldötte ment el a királynékhoz
a palotába és közölte velük, hogy kivételes uralmuk – hiszen
Magyarországon előttük sohasem uralkodott királyné – véget
ért. Mária lemondott, mást nem is tehetett, hiszen Erzsébet és
az ő fejében még az a gondolat is megfordult, hogy ellenkezé-
sük esetleg a nápolyi királyné, Johanna sorsára juttatja őket,
Károly a gyilkosságtól sem riad vissza.

Nyilvánvaló, hogy Károly egymagában erre a lépésre nem lehetett képes, de még a Horváti-párt támogatása sem elegendő ehhez, szélesebb körű politikai egyetértésre volt szükség. A részletek hiányában a Károly pártjára átállók körét nem határozhatjuk meg, de világosak azok a tényezők, amelyek pártjának lavinaszerű felduzzadását megmagyarázzák. Elsőként Erzsébet hároméves uralmát kell megemlítenünk, utána rögtön a nőuralommal szembeni ősi beidegzett ellenszenv következik, majd Zsigmond visszatetsző viselkedése. Egy későbbi velencei forrás úgy tudja, hogy népes országgyűlést tartottak Budán. A szerepek most felcserélődtek, Garai pártja vonult ellenzékbe, Horváti Pál püspök játszhatta a vezető szerepet. A konzervatív párt tagjai hűek maradtak önmagukhoz: három hónappal korábban nem akadályozták meg Zsigmond házasságát és nem tettek semmit sem azért, hogy a hatalomhoz juttassák vagy a hatalomból részesedést biztosítsanak számára, most Kis Károlyt sem akadályozták meg abban, hogy lemondassa a királynét, gyakorlatilag Erzsébetet. A főpapok még náluk is passzívabbak voltak, annak ellenére, hogy Károly pápai átok alatt állt. Igaz, nem szabad elfelejtenünk, hogy Erzsébetnek Demeter bíborost is sikerült elvadítania. A főpapnak fülébe jutott, hogy a királynék – hamis tanácsadókra hallgatva – meg akarják fosztani az érsekségtől. Erre 1385. augusztus 26-án – egyébként a bíboros névnapján – Mária és Erzsébet sietett közös oklevélben biztosítani őt, hogy nem hallgatnak a vádaskodókra, nem próbálják meg tőle Esztergomot elvenni. Az embernek elkerülhetetlenül a „nem zörög a haraszt, ha nem fúj a szél” jut eszébe. A bíborosnak semmi oka sem volt rá, hogy hatalmas erkölcsi tekintélyével Erzsébetet támogassa.

A királyné lemondása után rövid ideig Károly a kormányzó címet viselte, de ez nyilvánvalóan átmeneti állapot volt, az országgyűlés minden valószínűség szerint még Budán Magyarország királyává választotta. Erzsébet megbukott, arra gondolt, hogy Hedvighez költözik Krakkóba, Máriának pedig – legalábbis így emlékezett vissza utólag – hirtelen eszébe jutott, hogy három hónapja a brandenburgi örgróf felesége. A bukást egyikük sem úszta meg ilyen olcsón.

A vértelen puccs után – ősi szokás szerint – már csak egy dolog volt hátra, Károlyt magyar királlyá kellett koronázni a Szent István földi maradványait őrző fehérvári bazilikában. Deme-ter bíboros mint az esztergomi érsekség kormányzója és a magyar főpapi kar rangidőse végezte a szertartást annak rendje és módja szerint. A puccs természetéből következett, hogy a koronázáson nemcsak az ország főpapjainak, báróinak és a két legfontosabb város, Buda és Fehérvár páncélba öltözött képviselőinek kellett megjelenni, hanem a hatalmuktól megfosztott királynéknak is annak tanúbizonyságául, hogy Károly koronázásával egyetértenek. Monaci – ki tudja, Mária elbeszélése alapján vagy csak saját költői fantáziáját szabadon engedve – lírai jelenetet kanyarított a tényből. Ezek szerint a két királyné a bazilikába érve nem maradt a főhajóban, hanem annak északi oldalán lévő temetőkápolnájába ment, Nagy Lajos sírjához. Ott mindketten elérzékenyültek, zokogva gondoltak Lajos királyra. A jelenet későbbi történetírókat is megihletett, Thuróczy szerint a királynék, „amikor megpillantják a kegyes király márványszobrát, szívük csaknem meghasad, és a hideg követ átölelve sokáig csókolgatják a szomorú képmást, a vörös márványt elárasztják könnyeik záporával”. Ismerve Erzsébet hisztérikus kormányzását és azt a rögeszméjét, hogy uralmát az egész ország Lajos király iránti hálából köteles elviselni, semmiféle túlzás sem kelthet bennünk csodálkozást.

Magukat bölcsnek tartó emberek utólag azt állították, hogy már a koronázáson baljós előjelet láttak. A királyavatás azzal kezdődött, hogy Károly ünnepélyes menetben érkezett meg a bazilika kapujához. A menetben egy sor olyan jelvényt vittek előtte, amelyek királyi méltóságát voltak hivatva kifejezésre

juttatni. Egy részük a szertartás elengedhetetlen kelléke volt; a Szent Koronát az új király fejére tették a főpapok, a jogart és az országalmát kezébe adta, a karddal felövezte a pontifikáló érsek. De ezeken a koronázási jelvényeken kívül más hatalmi szimbólumok sem hiányoztak a menetből. Károly előtt legfőbb hadúri méltóságának kifejezéséül kivont kardot, egy paxnak nevezett egyszerű aranykeresztet vittek, mert az ország békéjét az uralkodónak kellett megőriznie. Nem maradhatott el a kettős kereszt a magyar király apostoli voltának hangsúlyozására, s a király zászlaja, amely alá az országot fegyverbe szóltította. Mindezek a jelvények még az Árpád-ház idejéből valók voltak, a zászlót a királyi oklevelek általánosságban – jogi vonatkozásban – is sokszor emlegették, III. András egy kiváltáslevelében részletesen is szólt róla. Sem a zászló, sem a többi hatalmi jelvény nem jutott szerephez a koronázás bonyolult szertartása során, de annyira hozzátartoztak a királyi méltósághoz, hogy néma tanúként jelen kellett lenniök. Amikor a szertartás a bazilikában véget ért, az újonnan megkoronázott uralkodó ugyanolyan ünnepélyes menetben vonult át Fehérvárnak egy másik templomába, mint ahogyan a bazilikához érkezett, de most már csak a hatalmi jelvényeket kellett előtte vinni, a koronát a fején hordta, a jogart és az országalmát a kezében tartotta. Ekkor, a kivonuláskor történt, hogy a királyi zászló csúcsa beleakadt a kapubélésbe, a rúd darabokra tört, a zászló a földre esett. Ez az incidens egy mai néző számára is kínos lenne, a babonákkal és csodákkal baráti viszonyban élő középkori embernek ennél többet jelentett, baljós, rosszat sejtető előjelnak tartotta.

A Budára visszatérő Károlyt a fővárosban is kedvezőtlen előjelek fogadták. Előbb irtózatos vihar söpört végig a városon és a királyi palotán, amely a tetők egy részét letépte, aztán három napon át hollósereg riogatta károgasával a politikai változás nyomán elbizonytalanodott polgárokat.

Károly a koronázás után megkezdte uralkodását. A rendelkezésre álló 39 nap alatt kibocsátott oklevelei közül mindössze 11 maradt fenn, ezekből, Monaci költeményéből, valamint a páduai krónikának Scrovegno Jakab (Károly testőrparancsnoka) elbeszélésén alapuló részeiből kell ennek a néhány hét-

nek eseményeit és az akkor uralkodó állapotokat rekonstruálnunk.

Az első, ami biztosan megállapítható: az, hogy az 1385. augusztus végén megalakult „koalíciós” kormány nagyjából változatlan maradt. Régebbi történészeink úgy gondolták, hogy Garai Miklósnak fel kellett adnia a horvát–dalmát báni posztját, de erre ugyanúgy nincs adatunk, mint az ellenkezőjére, így ez a kérdés egyelőre nem oldható meg. Sok keresnivalója a bánságban nem lehetett, mert ott most a Horváti-párt jutott hatalomra. Új emberként Bebek Imre kapta meg az országbírói méltóságot, ő Erzsébet rendíthetetlen híve volt, aminek majd hamarosan bizonyosságát is adja. Rajta kívül fontos posztokon csak konzervatív párthoz tartozó főurakat találunk, Szécsi Miklóst nádorként, Csáktornyai Lackfi Istvánt erdélyi vajdaként, Zámbó Miklóst tárnokmesterként. A Horváti-pártot változatlanul egyedül Horváti János képviselte macsói bánként. A kép csak akkor változna, ha az udvari tisztséget betöltőket is meg tudnánk határozni, de közülük csak Simontornyai Lackfi István lovászmestersége biztos, és egy olyan semmitmondó értesüléssel is rendelkezünk, hogy Károly „kedvelte” Forgách Balázst. Ismét Erzsébet odaadó hívéről van szó, de forrásunk nem teszi lehetővé annak meghatározását, hogy Forgách ekkor pohárnokmester és főleg királyi pohárnokmester volt-e vagy sem.

Nagymértékű változásról tehát nem beszélhetünk, ami arra mutat, hogy Károly elfogadta az Erzsébet által kinevezetteket, igyekezett táborát erősíteni és országos konszenzust teremteni a főurak között. Megerősödik ez a benyomásunk, ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy a fennmaradt oklevelek közül kettő az ellentáborhoz tartozókat részesítette királyi kegyben: Mária francia vőlegényét Magyarországra hozó akció egyik főszereplőjének, Frangepán Jánosnak lányát fiúsította, majd ugyane követség másik vezetőjének rokona kapott Zemplén megyei birtokot. Az utóbbi oklevél kiállítására a pozsegavári tárgyalásokon szereplő Gorbonoki László közvetítette a kancelláriának a parancsot. A kancellária egyébként Károly utasítására pontosabb munkára kellett áttérjen, a parancsok közvetítőinek nevét a kisebb fontosságú kiadványokra is rá kellett vezetnie,

és most már nemcsak a fontosabb, ünnepélyes oklevelek szövegét kellett bevezetnie a másolati könyvekbe, hanem a napi rutinkérdésben kiadottakat is. Ha ehhez még azt is hozzáveszük, hogy az adományoknál nem elégedett meg azzal a régi, de határozatlan magyar szokással, amely az adományozott birtoknak csak a nevét – jobb esetben határvonalának leírását – adta meg, hanem a birtok összetételét és a belőle származó jövedelmet is, akkor racionálisan gondolkodó, pontos, a gazdasági tényezőket helyesen értékelő uralkodó képe bontakozik ki szemünk előtt.

A legutóbb említett oklevél szövegét olvasva még arra is figyelhetünk, milyen nehéz helyzetben volt az uralkodó. „Figyelembe véve – hangzik a szöveg – [az adományos] hűségét és sok hű szolgálatának érdemét, amellyel korábban a néhai fejedelemnek, Lajos úrnak, Magyarország stb. királyának, tiszteletreméltó urunknak és kedves apánknak, majd miután ő Isten akaratából fiúutód vigasza nélkül távozott e világból, nekünk mint aki a néhai király úr igaz atyafiaként lépett magyar királyságunk trónjára és vette át Isten adományából annak kormánypalcáját” kapta meg a szóban forgó birtokot: Különös megoldásnak tűnik Mária uralmának teljes elhallgatása, de ha azt a szöveg megemlíti, beláthatatlan bonyodalmakba keveredik. Nem hangsúlyozhatta volna azt, amit a nemesség annyira szeretett hallani: a fiági öröklésnek időt és teret legyőző erejét. Valamivel indokolnia kellett volna Mária lemondását, ami sértette volna a királynékat és felingerelte volna még mindig hatalmas, bár háttérbe szorított híveiket.

Erzsébet és Mária uralmának elhallgatása látszólag így a Károlyt jellemző „megfontolt óvatosság” kategóriájába sorolható, amit a királynékkal és párthíveikkel kapcsolatos magatartásáról tudunk, az viszont az elengedhetetlenül szükséges óvatosság hiányát bizonyítja. Károly a két asszonynak teljesen szabad mozgást biztosított, ez már a fehérvári bazilikában lejátszódó jelenetből kiderült. Nem lett volna csodálatos, ha a koronázás idején is tisztes őrizet alatt tartja őket és nem ad alkalmat propáganda-manőverekre. Még inkább meg kellett volna akadályozni szabad mozgásukat a koronázás után. Károly azonban nemcsak korlátlan mozgást engedélyezett szá-

mukra, hanem időnként meg is látogatta kedves rokonait, ezt annál könnyebben megtehetette, mert most már ő is a királyi palotában lakott. Az pedig már teljesen érthetetlen, hogy a királynék pártjának két oszlopa, Garai Miklós és Alsáni Bálint is szabadon járt-kelt nemcsak Budán, hanem a palotában is. Ha Károly arra gondolt, hogy igazságos uralmával – amelyet rövid volta ellenére Bécsben is emlegettek – megengedheti magának ennek a két embernek teljes akciószabadságát, akkor naivitása a korlátoltság határát súrolta.

A helyzet annál érthetlenebb, mert Erzsébet most már nemcsak elvesztett hatalmát siratta, hanem attól kezdett félni, hogy Károly lefejezteti, Mária pedig a száműzetéstől tartott. Mindkettő a túlságosan enyhe elbánás pszichológiai következménye volt, s tudjuk, hogy a sarokba szorított ember a legveszedelmesebb. Erzsébet pedig különösen az lehetett. Bukása nyilván azt a gondolatot is megérlelte benne, hogy Károly magatartása nem nagylelkűség vagy nagyvonalúság, hanem gyengeség eredménye, nincs is annyira nyeregben, mint ahogyan azt a fehérvári koronázás mutatta.

A nem sokkal később bekövetkező események még más oldalról is túlságosan könnyelműnek mutatják be Károlyt és híveit, elsősorban a Horváti-párt két képviselőjét. Bár megint nincs megfelelő forrásunk, mégis azt állíthatjuk, hogy a legelemibb biztonsági szabályokat sem tartották meg. Scrovegno kis csapata nem volt komoly erő, még ha meg is erősítették horvátokkal. Az sem jelenthetett biztonságot, hogy a királyi palota kapuit és tornyait az olaszok megszállták, mert a városét nem, ahol a kiszámíthatatlan csőcselék is gondokat okozhatott. Nem ismerjük a Horvátiak bandériumának erejét és elhelyezkedését sem, de nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy híveik egy része a koronázást a felfordulás végének tekintette és – mint ki jól végezte dolgát – hazament. Fegyverben lenni ugyan a magyar nemesség szenvedélyéhez tartozott, de költséggel járt, készpénzt kellett kiadni, aminek sohasem volt bővében. Ha Horvátiék elengedték híveiket, akkor még inkább megerősödik az a benyomásunk, hogy a koronázással győzelmüket teljesnek tekintették, nem számoltak semmiféle visszahatással. Mégiscsak járatlanok voltak a politikában?

Ezzel eljutottunk az egyik fő kérdéshez, a főurak magatartásához. Páduában a krónikás úgy tudta, hogy Károly hozzáfogott a jogtalanul elfoglalt királyi jövedelmi források visszavételéhez, ezzel a főurakat ellenségeivé tette. Vissza kell térnem a fentebb már idézett adománylevélhez, amelyben Károly egy Zemplén megyei birtokot Losonczi Lászlónak adott. Az ősi úri nemzetségből származó Losoncziak az arisztokráciához tartoztak, s bár az Anjouk alatt nem jutottak szerephez, 1376-ban a családnak egy ugyancsak László nevű másik tagja (a Dezsői ágából) erdélyi vajda lett. Nagy Lajos halála után Erzsébet hívei között találjuk, meg is maradt a vajdai méltóságban, sőt – mint láttuk – ő vezette azt a fényes küldöttséget, amelynek Mária francia vőlegényét kellett volna Magyarországra hoznia. 1385. augusztus végén Garaival együtt bukkott meg. Hűségés szolgálatának lehetett eredménye, hogy a mi Lászlónkat Erzsébet 1384/85 fordulóján öccsével együtt a Vág melletti besztercei kerület élére nevezte ki Horváti János felmentése után. Ha Károly 1386. január 24-én kelt oklevelében Lászlónak – a Nagy Lajosnak, majd neki tett hűségés szolgálatai fejében – birtokot adott, azt hihetnénk, hogy azok között volt, akik valamilyen okból Károlyhoz álltak át. Erről szó sincs. Mert ugyanazon a napon a kancellária a „királyné asszony személyes parancsára” Erzsébet gyűrűs pecsétje alatt egy másik oklevelet állított ki, amelyben a királyné ugyanazt a birtokot juttatta Losonczinak „megfontolva (az adományos) hűségét és sok hű szolgálatának érdemét, amelyekkel korábban a felséges fejedelemnek, Lajos úrnak, Magyarország stb. királyának, boldog emlékezetű kedves urunknak és házastársunknak és Lajos királynak e világból történt távozása után nekünk tett”. Sok fáradságába nem kerülhetett a kancelláriai jegyzőnek az irat szövegének elkészítése, szó, sőt betű szerint ugyanazokkal a fordulatokkal dolgozott. A két oklevelet olvasva felmerül a kérdés, kié volt hát a kancellária; a királyé, vagy a hatalmától megfosztott özvegy királynéé, ha ugyanabban az ügyben egyszerre két oklevelet is lehetett írni? Menyire terjedhetett Károly hatalma, ha még a kormányzás legfontosabb szervét sem tarthatta megbízhatóan kezében? Vagy az elmúlt három és fél év alatt annyira hozzászokott a kancellá-

ria a teljes felforduláshoz, az Erzsébet–Mária kettősséghez, hogy már régen elfelejtette, mi is a szabályos ügyvitel?

Bármilyen fontos szerve volt is a kancellária a kormányzásnak, a felvetett kérdések az éremnek csak az egyik oldalát mutatják be; s számunkra fontosabb a másik, Losonczi László magatartása. Sajnos nem tudjuk, Losonczi kihez fordult először, a királyhoz vagy Erzsébethez, de ez nem is olyan fontos. A fontos az a minden gátlástól mentes fellépés, amellyel vélt vagy valódi (de kinek tett?) érdemeire hivatkozva birtokot kért ott, ahol távol s közel nem volt birtoka. Kapzsisága végtelenül kicsinyes gondolkodásra vall, teljesen mindegy volt számára, hogy kitől nyeri az adományt, valamelyik oklevél a kettő közül később majd feleslegessé válik. Csoda, hogy nem semmisítette meg később Károly oklevelét és utódai sem tartották azt szükségesnek.

A jelek szerint a többi főúr sem volt nála sokkal különb. A konzervatívok ugyan az oklevelek tanúsága szerint részt vettek a kormányzás mindennapi munkájában, de a helyzetet, úgy látszik, nem mérték fel sem politikai, sem katonai szempontból. Valószínűleg ők is azt hitték, hogy a koronázással a cél eléréséhez vezető út nehezebb részén túljutottak, s ha ez így volt, megint csak azt kell mondani, hogy nagy hatalmú urak voltak, de nagy politikusok semmi esetre sem.

Egyetlen főúrnak volt koncepciója, hasonló a pozsegavári ellenzékéhez, de annál komolyabb, s ez Garai Miklós volt. Világosan látta, hogy a cél: megszabadulni Károlytól, Erzsébetet újra hatalomhoz juttatni. Tervét ki is alakította, és hamarosan megtalálta a megfelelő embert is. Az özvegy királynéval szabályos összeesküvést szőtt, amelynek Károly megölése volt a célja, időpontjaként február 7-ét – szerdát – jelölték ki. A terv végrehajtására Erzsébet kegyence, Forgách Balázs pohárnokmester vállalkozott. Nyilván már ekkor kikötötte magának jutalmul Gimes várát és a hozzá tartozó nagy uradalmat, amelyet még nagyapjától vett el Csák Máté, s amelyet Csák Máté halála után sem kapott vissza a család a királytól. A közvélemény – nem is indokolatlanul – szabályos üzletnek tekintette Forgách vállalkozását, a népballada szerint Erzsébet azzal bízta kedvenc pohárnokmesterét:

A különböző források alapján a merénylet a következőképpen rekonstruálható. Február 7-én Garai Miklós azzal az ürüggyel, hogy lánya esküvőjére délvidéki birtokaira készül, erős csapattal búcsúlátogatásra jelentkezett a királynéknál, akik Kis Károlynak megüzenték, hogy sürgősen beszélni kívánnak vele. Károly az üzenet vétele után néhány főnyi kísérettel a királynékhoz ment, ahogyan ez már korábban is szokása volt. A királynékat a „búcsúzó” Garai Miklós, továbbá Bebek György királynéi tárnokmester és fia, Imre (a Károly által frissen kinevezett országbíró), Szentgyörgyi Tamás és Alsáni Bálint bíboros társaságában találta. A tárgyalás megkezdésekor Károly elbocsátotta olasz kíséretét. Innen kezdve az események menetére két verzió áll rendelkezésünkre. Az egyik szerint Erzsébet Zsigmondnak egy levelét adta át Károlynak, aki azt olvasni kezdte; a másik szerint ekkor lépett be Forgách Balázs, akinek sürgős jelentenivalója volt. A két verzió folytatása azonban már teljesen azonos. Forgách tört rántott (régí íróink téves fordítás alapján csákányról írtak) és Károlyra sújtott, akit fején vagy arcán talált el. Károly is kardot rántott, szabályos párharc fejlődött ki közöttük, amelynek végén Forgáchnak sikerült Károlyt a fején úgy megsebesítenie, hogy fél szeme kifolyt. Úgy látszik, Károly sem volt rossz vívó, mert – Mária szerint – Forgách is súlyosan megsebesült, mégis áttört a szobába berohanó olaszokon. Garai emberei is közbeléptek, az olaszok egy részét legyilkolták, másik részük csapatuk szállására futott. A félholtan a földön heverő Károlyt – mondanom sem kell, hogy orvosi ellátás nélkül – a palota egyik szobájába zárták. Garai pedig a királyné pártján lévő főurakkal együtt – nyilván a gyilkossági kísérlet résztvevőire, tehát a jelenlévő cinkosokra kell gondolnunk – Buda utcáin felvonulva csapatával éltette Mária királynét. Az olaszok közben összeszedték magukat, de Garai beengedte a palotába a budaiakat, így a túlérővel szemben kénytelenek voltak a királyi palota öreg tornyába visszavonulni, ahol még napokig kitartottak Scrovegno parancsnoksága alatt. Horváti János is

felvonult a városban Károlyt éltetve és a királynék halálát követelve, de Garainak és összeesküvő társainak túlereje elől visszavonult, és hajnalban elindult csapatával dél felé.

A merényletet Mária is megíratta kancelláriájával három héttel később, a gimesi uradalomról Forgách részére kiállított adománylevelében. Elmondta, hogy megkoronázása után „valamiféle Durazzo-i Károly, Jeruzsálem és Szicília királya nem jogos haszon alapján, hanem kapzsi indulattól vezettetve” királyságába jött, előbb hízelkedett, majd a lázadókkal királlyá koronáztatta magát; anyját, őt és összes főpapjaikat és báróikat meg akarta fojtatni. Amikor – folytatta – „hűséges lovagunk, Kozmáli Miklós fia, a Forgách-nak nevezett Balázs mester, pohárnokmesterünk egy oroszán bátorságával, serény férfiként meghallva és megértve az előbbi istentelenséget és bűnös tervet, nem akarta eltérni a velünk szembeni – ahogy elmondtuk – igazságtalanságot, hanem meg akarta bosszulni; sajátmagát, személyét, atyafiait és minden rokonát halálos veszélynek és szerencsétlenségnek kiteve, erejét összeszedve okosan megtámadta Károly királyt a már említett koronázás 39. napján. Olyan vadul rohanta meg és törének olyan súlyos csapásait mérte rá, hogy néhány nap múlva lelkét kiadta és kilehelte. És ilymódon Balázs mester, bár olyan súlyos és életveszélyes sebeket szerzett, hogy életbenmaradása most is kétséges, a sajátmaga és hű báróink hűségével Károly király hatalmától és a jogtiprástól megszabadított, koronánkat, fejünket és az ország kormányzását, amelyet Károly elrabolt tőlünk, szolgálatával visszaszerezte és visszaállította.”

A merénylet előkészítése mestermunka volt. Garai jól ismerte Károlyt, az embereket és a körülményeket. Tudta, hogy a királynék hívásának Károly eleget tesz majd, s azt is, hogy az olasz testőrségnek ilyen magas szintű tárgyalásokon semmi keresnivalója nincs, nem lesznek láb alatt a kritikus pillanatban. Katonai téren is pontos tervezőnek bizonyult, feltehetően legjobb csapatát vitte be a várba, és velük meghiúsította az olaszok hadmozdulatait. Tudta, hogy politikailag számíthat a budai csőcselékre még azon az áron is, hogy a budai olasz kolóniát a felfordulás ürügyén hagyja kirabolni.

Garaival szembeállítva Károly ügyetlen kisfiú benyomását

kelti. Már az is érthetetlen, hogy ő ment a királynékhoz és nem rendelte őket magához, még érthetlenebb, hogy személyes biztonságáról nem gondoskodott, pedig tudhatott Garai nyilván nem kis létszámú csapatának jelenlétéről. Horváti Jánosról sem állítható ki sokkal jobb bizonyítvány. Katona léte nem vette fel a harcot, hanem megfutott, aminek talán az volt az oka, hogy valószínűleg Károly halálhírét közölték vele. Ez még nem menti fel az alól, hogy az olaszokkal meg sem próbálta felvenni az összeköttetést, hogy együttesen lépjenek fel Garaiék és a királynék ellen. Megjegyzem, Thuróczy szerint a hamvába holt ellenakcióban Csáktornyai Lackfi István is részt vett, értesülését azonban nem lehet komolyan venni. Tudjuk, hogy jó tíz évvel később, 1397 elején, amikor Kaniizsai János érsek meggyilkoltatta a két (a Csáktornyai és a Simontornyai) Lackfit, kancellárként arról is gondoskodott, hogy emléküket befekettítse, „megtette Lackfit a Horváti-mozgalom igazi felidézőjének és irányítójának, az akkor elkövetett gonoszságok részesének”. Érvelését Thuróczy is átvette „s így az író kora, sőt a megelőző korszak közvéleményének tűnt fel a jellemzés” – állapította meg Mályusz Elemér.

Károly a merénylet alkalmával nem vesztette életét, másnap Visegrádra vitték, ott halt meg február 24-én. Az egyik információ szerint megmérgezték, a másik szerint megfojtották. Ha az utóbbi igaz, akkor Erzsébet kihasználta a lépéselőnyt, Horváti meghátrálását, a főpapok és konzervatív főurak közömbösségét és passzivitását.

A merénylet nagy felháborodást váltott ki. A firenzei köztársaság – valószínűleg megint Salutati tollából – három levelet is küldött Magyarországra Károly kiszabadítása érdekében. Máriának írva (de Erzsébetnek címezve) úgy hitte, hogy „felséged visszariad ily gonoszságtól: most azonban felséged tiszte és feladata az, hogy ne csak életben tartsa a királyt, hanem régi szabadságát is visszaadja. Mert ha nemének gyengesége és zsenge kora akadályozta is felségedet, hogy oly dühöt és embertelen bűnt csirájában elfojtson, de most az ő megszabadításának és megtartásának összes terhe felséged vállaira nehezedik”. A magyar főuraknak írt levelében a köztársaság ugyan csak Károly kiszabadítására szólította fel őket. Az eddig tör-

ténteket – érvelt Salutati – néhány ember bűne, becstelensége okozta, de most maguk is bűntársakká válnak, ha nem segítenek a királyon; még azt sem hallgatta el a levél, hogy ettől a királynék iránti tisztelet sem tarthatja vissza őket. Falra hányt borsó lett volna mindkét levél, még akkor is, ha idejében érkezik, de a levelek március 15-én készültek el, amikor már nem volt kin segíteni. A magyarok hírnevét az eset aligha öregbítette, talán különösen azért volt kirívó, mert hosszú történelmünk folyamán mindössze két uralkodó esett gyilkosság áldozatául: 1290-ben Kun László és 1386-ban Kis Károly. Más nemzetek múltjával összehasonlítva a szám nagyon kicsi, ami azonban egyik esetben sem menti az orgyilkosságot, nem is emeli a politika elfogadott eszközei közé.

Károlyt temetetlenül hagyták, mert most hirtelen valamilyen főpapnak mégis eszébe jutott, hogy pápai átok alatt áll, ezért egyházi szertartásban sem részesíthető. Visegrád a veszprémi püspökség területéhez tartozott, de Himfi Benedek helyett inkább Alsáni bíboros gyanúsítható emlékezőtehetségének váratlan felfrissülésével.

A gyilkossággal most már minden megoldottnak látszott. Vagy mégsem? Joggal várhatnánk, hogy Erzsébet visszaállítja régi, 1385. augusztus 28-a előtti kormányát, ehelyett azt kell látni, hogy az augusztus végi kormányt hozta vissza, illetve alakította ki. Március 26-án még mindig az öreg Szécsi Miklós a nádor, Bebek Imre is megmaradt szlavón bánnak, Zámbo Miklós tárnokmesternek, Garai horvát–dalmát bánnak, Kaplai János orosz vajdának. Erdély élére Lackfi helyett ismét Losonczi László került, az országbírói, macsói báni tisztségek betöltetlenek maradtak. A királyné közelében lévő udvari tisztségviselők mind megtartották helyüket, élükön a megdicsőült Forgách Balázssal, a Garai-rokon Alsáni Pál ajtónálló-mesterrel, Vezsenyivel, sőt Simontornyai Lackfi István lovászmesterrel együtt. Egy hét múlva kisebb helycsere következett be. Bebek Imre lett az országbíró, így most Szlavónia élén üresedett meg a fontos báni méltóság. Ha ezt a névsort átfutjuk, könnyű megállapítani, hogy Horváti János felmentésével vagy inkább tisztségének el nem ismerésével a Horváti-párt kiszorult a koalícióból, Garai megerősödött, a konzervatív-

vok pedig egy helyet veszítettek. Kézenfekvőnek látszik az a következtetés is, hogy Erzsébet helyzete mégsem volt olyan erős, hogy a konzervatív pártot kizárja a kormányzásból. Ennek a megállapításnak leírásánál a történetet mégis bizonytalanság fogja el. A megmásiíthatatlan tényeket úgy foglalhatjuk össze, hogy a konzervatív párt vezetői, nemcsak Szécsi, hanem amint hamarosan látjuk majd, Csáktornyai Lackfi is, hajlandók voltak azokkal együttműködni, akikkel szemben ellenzékben voltak addig, sőt akik azt az uralkodót gyilkoltatták, illetve gyilkolták meg, akit ők (esetleg csak az ő támogatásával) választottak és koronáztak meg. Megint arra kell gondolnunk, hogy semmiféle politikai koncepciójuk nem volt, elfogadták a tényeket és együttműködtek Erzsébettel. Ha valamiféle vonalvezetést akarunk ráerőszakolni a tényekre, akkor inkább csak azt mondhatjuk, hogy mindenáron hatalmon akartak maradni, kerül, amibe kerül. Tulajdonképpen egy húron pendültek Erzsébettel és Garaival.

Már a merénylet után világos lehetett Erzsébet előtt, hogy Horvátiékkal szemben az egyedül járható út a katonai, a lázadást le kell vernie, vezetőikkel le kell számolnia. Egy héttel a merénylet után, február 14-én Kőszeg városához parancsot intézett. „Tudjátok – írta –, hogy Károly, Szicília királya a felséges fejedelmet, kedves lányunkat Máriát koronájától, a kormányzás jogától és Magyarország feletti uralmától megfosztotta, de a magasságos Teremtő kegyelmével báróink hűsége révén a Szent Korona az uralommal és kormányzással együtt Mária királyné fejére szállt vissza.” Mivel azonban jelenleg az ország határának sok részén „gonosz emberek garázdálkodnak”, a Szent György napján (április 24.) esedékes adót már most kéri a polgároktól. Nyilván hasonló parancsok mentek ki a többi szabad királyi városhoz is, de ezek nem maradtak fenn.

A hadsereg felállítása a jelek szerint nehezen ment, még április 17-én is csak a közeljövőben megindítandó hadjáratról hallunk, és május 6-án van csak híradásunk – ismét egy Mária nevében kiállított parancsból – a hadjárat tényleges megindulásáról. Ezt az adatot megerősíti, hogy május 18-án arról értesülünk, a Győr megyei jobbágyok a csapatmozdulatok miatt elmenekültek falujukból. (Persze a csapatmozdulatok koráb-

ban, valószínűleg már április legvégén vagy május elején lezajlottak.) Meglepő, hogy mindez Győr megyében esett meg, hiszen Horvátiéknak nem volt birtokuk a Dunántúl északi részén fekvő megyékben, s az sem valószínű, hogy ott híveik lettek volna. De az a hadjárat, amelyet Mária május 6-án emlegetett, nem is a Horvátiak ellen irányult.

Erzsébetnek igaza volt, amikor a kőszegi polgároknak azt írta, hogy az ország határának sok részén kell ellenség fellépésével számolnia. Délen a Horvátiak csapatai álltak fegyverben, a Duna és a Vág közötti terület a morva őrgrófok megszállása alá került, és északnyugatról újabb veszély fenyegetett Zsigmond részéről. Vencel német és cseh király hosszú habozás után úgy döntött, fellép, hogy öccsének, Zsigmondnak igényeit érvényesítse. Április 15-én Pozsonyban volt, néhány nappal később saját seregével és a morva őrgrófok csapataival átkelt a Dunán és Győr felé tartott. A sereg nagyságáról és összetételéről a források ugyan hallgatnak, de érzésünk szerint nem lehetett túlságosan nagy. Ugyanígy pusztá benyomás, hogy Erzsébetnek sem sikerült „hűséges báróit” mozgósítania. A középkor második felének tipikus jelenségéről van szó, Vencel valóságos célja eleve a tárgyalás lehetett, a sereg csak ahhoz kellett, hogy nagyobb nyomást gyakorolhasson Erzsébetre. Erzsébet pedig most, hátában a Horvátiakkal, a kissé bizonytalan belső helyzetben szintén el akarta kerülni a fegyveres konfliktust. Nem tudjuk, hogyan és kik, de valamiféle közvetítéssel végül is a felek abban egyeztek meg, hogy Győrben személyes találkozón oldják meg a függőben lévő kérdéseket. Vencel kiállította az ilyenkor szokásos menlevelet (*salvus conductus*), amelyben becsületszavára fogadta, hogy Győrben szabad mozgást s onnan szabad távozást biztosít a királynék és kíséretük részére; így a királynék meglehetősen biztonsággal indulhattak el Budáról.

Erzsébet és Mária április utolsó napjaiban érkezhettek meg Győrbe meglehetősen különös kísérettel. A kíséretben megtaláljuk a két magyar bíborost, Demetert és Alsáni Bálintot, rajtuk kívül még két főpapot, az újonnan kinevezett, közelebről ismeretlen János csanádi és Péter váci püspököt, Csáktornyai Lackfi István „volt vajdát”, Czudar Péter „volt bánt”, Szécsé-

nyi Frankot, az Anjouk alatti leghatalmasabb főúr unokáját, Bebek Detrét, annak a Bebek Györgynek második fiát, akivel utoljára a Kis Károly elleni merényletnél találkoztunk és végül Drág „máramarosi vajdát”, egy Moldvából még Nagy Lajos király uralma alatt Magyarországra emigrált bojárcsalád fiát.

A névsor roppant tanulságos, mert rávilágít Erzsébetnek Kis Károly kikapcsolása után követett új, a korábbival ellentétes politikájára. Először is sikerült a magyar főpapi kar néhány tagját kimozdítani a teljes passzivitásból. A legnagyobb hatalommal rendelkező főúr, Garai Miklós távolléte teljesen érthető. Köztudomású volt, hogy ő Zsigmond legnagyobb és legmakacsabb ellenfele, így ezen a tárgyaláson semmiképpen sem jöhetett szóba lehetséges tárgyalópartnerként. Távolmaradását a Délvidéken kialakult helyzet is indokolta, mint horvát–dalmát bánnak a Horvátiak katonai erejét kellett lekötnie, nehogy az a Győrben folyó tárgyalásokat megzavarja. Feltűnőbb, hogy távol maradt a nádor, Szécsi Miklós is, ennél fogva a konzervatív pártot Csáktornyai Lackfi és Zámbó Miklós tárnokmester képviselte.

A legfeltűnőbb természetesen Czudar Péter neve a listán. Rehabilitációjára ugyan az adatok ugyanúgy hiányzanak, mint annak idején elítéltetésére, de jelenléte és korábbi méltóságának (bár nem az orosz vajdának) feltüntetése minden forrásnál jobb bizonyíték. 1386-ban Czudar Péter öccse, Imre püspök is hazajöhetett. Az egri püspökséget ugyan nem kaphatta vissza, mert oda már korábban Kanizsai Jánost nevezték ki, de az éppen megüresedett erdélyi egyházmegye élére került. Ismerve a római kúria ügyintézését és azt, hogy elődje utoljára április 23-án szerepel, ennek az akciónak is el kellett indulnia már április végén, hogy még az év folyamán megérkezzen a Czudart áthelyező bulla.

Erzsébet minden jel szerint tanult „annak a Károlynak” esetéből, akit csak a „Teremtő és hűséges báróinak” segítségével tudott kiűzni a nyeregből. Most már nem a pozsegavári trükkjeit vette elő, hanem igyekezett megbízható híveket szerezni magának. Erre a célra a Czudarok rehabilitálása, megnyerése ugyanolyan jó eszköznek látszott Erzsébet szemében, mint annak idején kegyetlen fellépése velük szemben.

Ha a fennmaradt okleveleket nem pusztán a véletlen rostálta meg, hanem azok valamennyire is arányban állnak az annak idején kiadottakkal, akkor azt is meg kell mondani, hogy uralmát visszanyerve a királyné parancsosztogatási kedvét is fékezte, hiszen 1386 februárja után sokkal kevesebb kiadványát ismerjük, mint uralmának első szakaszából. A lényegen ez aligha változtatott, a gyeplőt Erzsébet továbbra is szorosan tartotta kezében, de most már ragaszkodott a formákhoz, az oklevelek Mária nevében és Mária pecsétje alatt keltek, még ha itt-ott találkozunk is olyan kancelláriai jegyzettel, amely szerint azokat „Az öregebb királyné személyes parancsára” állították ki. A sorrendre is ügyelt, s ha – mint Győrben – Máriával közösen kellett oklevelet íratni, mindig Mária neve került az első helyre. Óvatossága és addig teljesen ismeretlen tapintata bizonyára fellépésében és az ügyek intézésében is megnyilvánult, igyekezett olyan politikai és társadalmi konszenzust teremteni, amely uralmát megerősítheti. Ha fentebb csodálkoznom kellett a konzervatívok magatartásán, most hozzá kell tennem, hogy talán Erzsébet megváltozása is segített leszerelni őket.

A győri tárgyalások már május 1-jén eredményre vezettek az eljárás nehéz kérdésében. Mária és Erzsébet ezen a napon kötelezvényt állítottak ki. „A felséges és győzhetetlen fejedelem, Vencel úr, a rómaiak és Csehország királya, kedves rokonunk szeretetének őszintesége, törvénytisztelete, valamint igazságszeretete iránti kétséget kizáró bizalommal rábízunk és mint őszintén becsületes emberre, igazságos döntőbíróra, baráti rendteremtőre és vizsgálóra bízunk csalástól és fortélytól mentesen, erre tett eskünk értelmében egyenként és összességében azt az elégedetlenséget, háborúságot, vitás kérdéseket, egyenetlenséget és ellentétet, amely közöttünk, prelátusaink, báróink, egyes országlakosaink és híveink között egyrészt, és fenséges hercegek, Zsigmond Brandenburg örgrófja és római szent birodalom főkamara, kedves fiúink, továbbá Jodok és Prokop Morvaország örgrófjai, kedvelt rokonaink között másrészt mindezeideig keletkeztek és felmerültek. Becsületszavunkra megígértük a nevezett felséges úrnak és kedves rokonunknak, Vencelnek, a rómaiak és Csehország királyának,

hogy bármit rendel el, szól, jelent ki, tesz, dönt el és határoz a köztünk és másik fél között, mindkettőnek szándékát, tájékoztatását, cikkelyét meghallgatva a következő kérdésekben, tudniillik

házastársunk, illetve fiunk mindennemű nehezteléséről országaink egyházi és világi lakosaival és híveikkel szemben;

továbbá Magyarország és többi királyságunk szabadságának és ősi szokásainak megtartásáról mind az egyházi, mind a világi személyeket illetőleg;

továbbá az országainkban általunk eddig vezetett hadakozások és viták megszüntetéséről és megjavításáról;

továbbá a mi, tudniillik Erzsébet királyné hozományának, valamennyi birtokának, az őt illető jövedelmeknek, valamint a néhai Lajos király úr halála után kötött szerződésnek és még az ő életében kibocsátott levelének rendezéséről, megerősítéséről és biztosításáról;

továbbá a mi, tudniillik Mária és Zsigmond együttéléséről, Zsigmond státusának rendezéséről és a Zsigmond úrnak kiutalandó földekről;

továbbá a mi, tudniillik Mária ismételt átadásáról szeretett rokonunk, a rómaiak királya részére házastársunknak, Zsigmondnak feleségként –

azt kötelesek vagyunk csalás és fortély nélkül megtartani, megtenni, végrehajtani és sértetlenül megőrizni.”

Látszólag igen nagy horderejű döntésről volt szó. A királynék elfogadták Vencel király döntőbíróságát azokban az ügyekben, amelyekben a másik fél Vencel féltestvére, Zsigmond, illetve távolabbról két apai nagybátyja, Jodok és Prokop morva őrgróf volt.

Az 1385. augusztusi hadjárat még mindig folyt, a béke nem állt helyre Zsigmond és a királynék között. Az ellenségeskedést ugyanez a kötelezvény háborúnak nevezi, a fegyveres összetűzés mégsem viseli magán a nemzetközi konfliktusok jellegét, inkább egy dinasztiai belüli vitának tarthatjuk, amelyet a jóindulatúnak feltüntetett és hamarosan császárrá koronázandó Vencel döntésére bíztak.

A következő dokumentum Zsigmond nevében kelt a „Győr melletti táborban”, tíz nappal később, május 11-én. A bran-

denburgi örgróf ugyanolyan kötelezvényt állított ki, mint Mária és Erzsébet, de az általa felsorolt vitás pontok száma mindössze öt, és – ami még különösebb – csupán néhány egyezik meg a királynék által előadottakkal. Éspedig:

Máriának házastársként Zsigmond részére történő átadása; „tiszteletet parancsoló státusunknak, ahogyan azt mivelünk megköveteli” megteremtése és az osztrák és morva határon fekvő birtokoknak szabad és személyes tulajdonként való átengedése

a hadakozás és háború következtében keletkezett „adósságunk teljes kiegyenlítése”;

Zsigmondnak a Vág és Duna közötti terület elzálogosításáról a morva örgrófoknak adott oklevelének megerősítése

magyar hívei hátrányos helyzetének megszüntetése és a nekik tett adományai megerősítése.

A két kötelezvényben mindkét fél előadta azokat a vitás kérdéseket, amelyekben Vencel királytól döntést várt. A két kívánságlista összehasonlítása szép eredménnyel jár. Abból kell kiindulni, hogy Erzsébet és Zsigmond között ellentét keletkezett, ez háborúhoz és Magyarország nyugati részének elfoglalásához vezetett. Az ellentét és a háború oka – bár ezt most nem adták írásba – az a „halogatás” volt, amellyel Erzsébet Zsigmond házasságát előbb elodázta, majd, amikor fél évvel korábban (1385. szeptember végén) beleegyezett lánya férjhezmenetelébe, megtagadta veje státusának rendezését és a házaseletet. Az esküvő után is nyílt kérdés maradt, hogy Zsigmond csupán a királyné férje lesz-e, vagy Magyarország uralkodója is. Mindkét fél az ellenségeskedés megszüntetését kívánta; Erzsébet azért, hogy végre rendet teremthessen az országban és a Horvátiak lázadását leverhesse, Zsigmond azért, hogy céljához – a magyar trónhoz – egy lépéssel közelebb kerüljön és nyomasztó adósságait rendezhesse. Ezt a néhány pontot, a Mária és Zsigmond közötti házasság gyakorlati megvalósítását, Zsigmond státusának rendezését és a háború megszüntetését mindkét fél szükségesnek tartotta. A kor közvéleménye szerint az is természetes volt, hogy Zsigmond státusának rendezése – még ha meg is marad pusztán a királyné házastársának – szükségszerűen maga után vonja

önálló udvartartásának felállítását. Ehhez persze pénzre volt szüksége, tehát megfelelő jövedelmi forrásokat kellett biztosítani számára. A két fél ebben is egyetértett.

A tárgyalások kiindulópontját jelentő kívánságok összeállításánál kétségtelenül Erzsébet járt el ügyesebben. Zsigmond követeléseit már Erzsébet első pontja is kétes megvilágításba helyezte, amikor a fiatal brandenburgi örgróf és a magyar főpapok és főurak közötti „neheztelésről” beszélt. Nem kellett sokat magyarázni, hogy olyasvalaki, aki az ország leghatalmasabb embereivel nem tud szót érteni, nehezen vagy sehogyan sem vehet részt az ország kormányzásában. Neveket egyik fél sem emlegetett, de – diszkréció ide vagy oda – nyilvánvaló volt, hogy a magyarországi egyházi személyeken Alsáni bíborost, a világiakon pedig a februári események hőst, Garai Miklóst kell érteni. Még egy pont megfogalmazásában sikerült Erzsébetnek a lelkiismeretes uralkodó szerepében feltüntetnie magát, amikor az ország szabadságának és ősi szokásainak – ma úgy mondanánk: alkotmányának – megőrzését követelte. Ha Zsigmond és rokonai az ország egy részét elfoglalták, és Zsigmond a megszerzett területet idegen szokásjog szerint élő (és ítélő) nagybátyjainak zálogosította el, akkor gondoskodni kellett az évszázados szokásjog sértetlen fennmaradásáról.

Első pillanatra érthetetlen, mit keres a királyné követelései között a saját özvegyi jövedelmeinek és birtokainak ügye, hiszen ez nem tartozott a vitás kérdések közé. Mégis az a benyomásom, hogy Erzsébet egy csapásra két legyet is ütött: avval, hogy ezt felvetette a tárgyalás napirendjére, egyrészt bonyolultabbá tette a tárgyalásokat, másrészt rokonszenvet igyekezett maga iránt kelteni. Hiszen az özvegyek – vagy ahogy akkoriban magyarul mondták: árvák – mindig ki voltak téve annak, hogy jogaikból kiforgatják őket, s ez ellen éppen az uralkodóknak kellett számukra megfelelő védelmet biztosítani mint országuk legfőbb gyámjainak. Fokozottan terhelte ez a kötelesség Európa legelső és legnagyobb tekintéllyel rendelkező uralkodóját, a leendő német-római császárt, Vencelt. Mindezek alapján biztosra vehető, hogy a tárgyalásokon Erzsébet kiinduló pozíciója volt az előnyösebb.

Zsigmond követelései ezzel szemben meglehetősen önzők-

nek tűnnek. Ragaszkodott ugyan a feleségével való együttéléshez, de a továbbiakban – státusának rendezésétől eltekintve – csak anyagi követeléseit sorolta fel, a hadműveletek során keletkezett adósságainak rendezését akarta kicsikarni. Híveinek táborát nem tudjuk meghatározni, de semmi esetre sem tartozhattak a nagy hatalmú vagy befolyásos arisztokraták közé.

Az írás kelte: május 11. Zsigmond bátyja táborában tartózkodott, részt vett a tárgyalásokon. Vencelnek nagyon is jól kellett tudnia, mik öccse követelései, mégis arra kényszerítette őt, hogy döntőbíróságát elismerje, az eldöntendő kérdéseket írásba adja. Felmerül a kérdés: miért volt szüksége erre a reverzálisra, amikor azzal a céllal hagyta el Prágát, hogy öccse helyzetét rendezze. Csak a döntőbíráskodás formai követelményeinek kívánt eleget tenni?

Összegezve: elsősorban a háború befejezéséről folytak a tárgyalások, utána rögtön Zsigmond státusának rendezése következett, de a két fél a státus szó alatt mást és mást értett. Erzsébet legfeljebb a királyné férjét, Zsigmond a szuverén uralkodót.

Egy nappal később, május 12-én a „Győr alatti táborban” megszületett a Vencel király döntését tartalmazó oklevél. „Először is – kezdte a lényeges rész – mindenféle nehezítést, nemtetszést és torzsalkodást akár Mária és Erzsébet, Magyarország, stb. királynéi, kedves hugaink és híveik, Magyarország főpapjai, főurai és nemesei, valamint az ő híveik között egyik részről, testvérünk a fenséges Zsigmond Brandenburg őrgrófja és a szent birodalom főkamarása, továbbá nagybátyáink Jodok és Prokop Morvaország őrgrófjai, valamint híveik között másrésztől ami az országlakosok vagy bármilyen egyházi és világi személy, nemes vagy nemtelen és paraszt ellen keletkezett és mind ez ideig fennállt, egyszerűen és teljesen meg kell szüntetni, el kell simítani és a két félnek ezentúl kölcsönös békében és nyugalomban kell élnie és maradnia egymással.

Ha bármely oldalról ebből az alkalomból az országlakosoknak okleveleket adtak, azokat vissza kell szolgáltatni és annak a félnek, amely az oklevelet kapta, az abban foglaltakról teljesen le kell mondania.

Egyik fél, sem az említett királynék, sem az örgrófok ezentúl semmit se tegyenek meg vagy kíséreljenek meg az ország prelátságainak, báróinak és lakosainak szabadsága, joga és dicséretreméltó szokásai ellen, hanem meg kell mellettük maradni, úgy kell őket megőrizni, ahogyan azt ősidők óta megtartották.

Mindazon kárt, veszteséget, amelyet a jelen háború kezdetől Magyarországon tettek és elkövettek, mindkét részről teljesen el kell engedni és simítani.

Továbbá Erzsébet királyné asszonyának meg kell maradnia hozománya és a szerződés szerinti jogainak és jövedelmeinek akadálytalan élvezetében, ahogyan azt egy másik döntőbírói oklevelünkben részletesen kifejtettük.

Továbbá öcsénk, Zsigmond státusának fenntartása kérdésében kijelentjük és úgy döntünk és határozunk, hogy hugaink Magyarország királyné asszonyai haladéktalanul kötelesek átadni Vas megyét és Trencsén várát a bennük rejlő királyi és egyéb jogokkal és tartozékaikkal együtt. Ezenkívül át kell adniok és haladéktalanul [öcsénk] tényleges hatalmába adni Magyarországnak Ausztriával és Morvaországgal határos és szomszédos részén annyi földet, várat, jószágot a bennük rejlő királyi és egyéb jogokkal, amennyit a boldog emlékezetű István úr, néhai jóemlékű Lajosnak, Magyarország királyának testvére bírt és birtokolt státusának fenntartására. És döntőbíráskodásunk további határozatának tartjuk fenn azt, hogy mit kell még öcsénknek átadni.

Továbbá nevezett hugunk, Mária asszony átadásának kérdésében kimondjuk, úgy döntünk, sőt kijelentjük, hogy öcsénknek, Zsigmondnak teljes jogában áll Mária asszonyt, Magyarország királynéját, kedves házastársát és feleségét Magyarországon bárhová vinni, vele élni és tartózkodni, ahogyan királynéi házastárshoz illik.

Továbbá öcsénknek a jelenlegi háború során keletkezett adósságait Magyarország javaiból feleségének, Magyarország királynéjának kell kifizetnie, különös tekintettel arra, hogy öcsénk ezeket az adósságokat nem önként, hanem kényszerből csinálta.”

Végül az utolsó pontban Vencel úgy döntött, hogy a Jodok-

nak és Prokopnak Zsigmond által elzálogosított Vág és Duna közötti területet Mária 200 000 aranyforintért Márton napjáig (november 11.) visszaváltani köteles.

A döntőbírói határozat segítségével Vencel véget vetett a háborúnak, s ezt annál könnyebben megtehetette, mert nagybátyjainak már nem volt pénze, amelyet a Duna–Vág közötti területhez hasonló zálogbirtokba fektethettek volna be, így a cseh király döntésének objektív alapja és garanciája volt. A hadjárattal kapcsolatos kérdésekben Vencel hol az egyik, hol a másik fél javára döntött; a kártérítés kizárásával Erzsébet, a hadicselekmények során kiadott oklevelek érvénytelenítésével Zsigmond hátrányára. Vencelnek, úgy látszik, az volt a véleménye, hogy a háborúban mindenki – mindenki alatt persze a főurakat kell érteni – saját költségére és veszélyére vett részt, az elszenvedett veszteségekért semmiféle címen sem járt kárpótlás. Ha Jolsvai Lesták pozsonyi ispán egy morva főúr fogságába került, s a morva ellenfél – felismerve a pozsonyi ispán magas pozícióját és presztízsét – több ezer forint váltságdíjat kért szabadon bocsátásáért, akkor ez Jolsvai bajor volt, neki kellett a hatalmas összeget valahonnan előteremtenie.

A döntés második részét, hogy tudniillik a kiadott oklevelek érvényüket veszítik, fogasabb kérdésnek kell tekinteni. A középkori uralkodótól alattvalói mindenekelőtt bőkezűséget vártak el, vélt vagy tényleges szolgálataik azonnali megjutalmazására igényt tartottak akkor is, ha szolgálataikat az alattvalói hűség elve megkövetelte. Zsigmond ezt a normát korán és alaposan megtanulta, talán semmit sem jobban ennél, személyes híveit egész életében elhalmozta jutalmakkal. Ezúttal nyilván annál is buzgóbban gyakorolta ezt az uralkodói erényt, mert azt remélhette, hogy ezzel híveinek táborát növelheti. Csakhogy ezek az adománylevelek a döntőbírói ítélet következtében érvényüket veszítették, veszített erejéből az iránta érzett lelkesedés is, kiderült, hogy nincs is akkora hatalma, mint amelyet magának tulajdonított. Ezzel Vencelnek is tisztában kellett lennie, ezért kissé különös, hogy öccsével szemben ilyen barátságtalan lépésre szánta el magát.

Az ország morva fennhatóság alá került részén Vencel biz-

tosította a magyar királyság szokásjogának zavartalan fennmaradását.

E terület kiváltását és Zsigmond „kényszerű” adósságainak rendezését Vencel egyszerűen úgy oldotta meg, hogy az anyagi terhet teljes egészében Zsigmond feleségére, Máriára, illetve Magyarországra hárította, ami nagy nehézséget jelentett Erzsébet számára. Az összeg – hozzávetőleges becsléssel egy negyedmillió aranyforint – olyan hatalmas volt, hogy biztosan meghaladta a magyar király egyévi jövedelmét. Erzsébet ezt csak úgy teremthette elő, ha rendkívüli adót vet ki az ország lakosságára (természetesen csak a városokra és a parasztságra). Ez azonban igen népszerűtlenné tette volna nemcsak a terhet közvetlenül viselőket, hanem a földesurak körében is, akik jobbagyaik szolgáltatásain nem kívántak osztozni. Ezenkívül a Horvátiak lázadása által érintett területen (nem tudjuk, mekkora volt) eleve reménytelen kísérlet lett volna Erzsébet részére adót szedni. A határidő is nagyon szorosnak tűnik, a nem egészen hat hónapba nehezen fért bele a rendkívüli adó behajtása. Ezen a téren Erzsébet volt a vesztes.

Azt Vencel is észrevette, hogy a királyné özvegyi jogainak biztosítása valójában nem az ő feladata, ezért csak elvi döntést hozott, a részletekről külön oklevélben intézkedett. Ez az oklevél elveszett, de intézkedéseit a későbbi események amúgy is tárgytalanná tették.

A két legfontosabb pont vitathatatlanul Zsigmond státusának és házasságának rendezésével foglalkozott. A státusz rendezése alatt – már mondtam – mindkét fél mást és mást értett. Erzsébet arra gondolt, hogy a királyné férjének – már csak születése jogán is – külön udvartartás és ennek megfelelő jövedelem jár, Zsigmond nyilván uralkodói státusz meghatározását kívánta. A döntés részletesen szabályozta a „tiszteletre méltó státusz” anyagi vonatkozásait a Zsigmond részére átadandó birtokok megnevezésével, de elvileg nem döntött a státusról magáról. Igaz, Zsigmond kötelezvénye is csak a státussal együtt járó anyagi alapok megteremtését követelte, ez pedig járt a német-római császári ház fiatalabb férfitagjának is. Megerősíti benyomásunkat az is, hogy a döntés István hercegre, Nagy Lajos öccsére hivatkozik. Ha pedig mindenáron

a státus meghatározását keressük Vencel szövegében, akkor azt a házasságról szóló részben találjuk meg, amely szerint Zsigmond úgy élhet házaseletet Máriával, ahogyan az „a királyné házastársához illik”. A státus kérdésében tehát Zsigmond egy jottányit sem jutott közelebb céljához, igényét a trónra, amelynek teljesítését még Nagy Lajos ígérte meg neki, vagy látszott megígérni, amikor 1382. nyarán Lengyelországba küldte, ezúttal sem vették komolyan.

A királyné férjének nemcsak joga, hanem kötelessége volt, hogy feleségével együtt éljen, de itt is található egy apró megkötés, amely Zsigmond ellen szól, hogy tudniillik házastársát Magyarországon belül oda viheti, ahová akarja. Élesebben fogalmazva: nem vonhatja ki anyja hatása alól, pedig Zsigmond éppen erre vágyott.

A győri tárgyalások után Vencel levélben közölte az eredményt „kedves rokonával”, VI. Károly francia királlyal. Remélte, hogy a francia uralkodó is örömmel veszi tudomásul „sikerének szerencsés kimenetelét”, s előadta, hogy Mária és Erzsébet, akikkel majdnem súlyos háborúra került sor, mivel félték hatalmától, minden ügyüket rábízták döntőbíróként. Ő megragadva az alkalmat „lecsillapította a királynék és saját testvére között lévő viszályokat, s nagy hatalommal helyezte vissza (!) öccsét Magyarország élére”. E levelet egyszerű, nem is túlságosan ügyes propagandairatnak minősíthetjük, mert az igazán nem állítható, hogy Vencel egyértelműen Zsigmond pártját fogta volna. Világosan kitetszik ez a döntőbírói ítélet egyik feltűnő és többször megismétlődő hibájából is. Láttuk, Vencel Máriát és Erzsébetet minden alkalommal „kedves” húgainak, a morva örgrófokat ugyanígy „kedves” nagybátyjainak nevezte, de Zsigmond neve mellett ez az elemi udvariasági szabályok által parancsolólag előírt jelző egyetlenegyszer sem található meg. Nem lehetett véletlen.

Május 2-án, tehát egy nappal azután, hogy Mária és Erzsébet átadták kötelezvényüket Vencelnek, a királynék Győrben még egy rövidke oklevelet állítottak ki, olyat, amely a tárgyalásokról eddig alkotott véleményt ellenkezőjére fordítja. A királynék becsületükre és eskü alatt, minden fortélyt kizárva azt ígérték Vencelnek, hogy „a fenséges herceget, Zsigmond

urat, Brandenburg örgrófját, a szent birodalom főkamarsát, a mi, tudniillik Mária házastársát Magyarország koronájával nem koronázzuk meg és a koronázásba nem egyezünk bele, a német-római és Csehország királyának tudta, hozzájárulása és kifejezett akarata nélkül”. Megjegyzem, hogy ebben az oklevélben Erzsébet kíséretének egyetlen tagját sem említik meg, s azok pecsétjüket sem függesztették rá az okmányra, azaz – mai fogalmaink szerint – nem államközi szerződésről van szó, hanem a két dinasztia közötti egyezményről, vagy olyan titkos megállapodásról, amelybe – elvileg – az ország főpapjait és főurait sem vonták be. A szöveg különös és többféle értelmezést tesz lehetővé. A két királyné tárgyalt a hadserege élén Győr alatt táborozó Vencel királlyal, elfogadta döntőbíráskodását, holott nyilvánvaló volt, hogy Vencel érdekelt fél, hiszen a Luxemburg-dinasztia pillanatnyi feje, és öccsének, Zsigmondnak igényeiről volt szó. A következő napon Mária és Erzsébet pedig még abba is belement, hogy Zsigmondot csak Vencel kifejezett hozzájárulásával koronázhatják királlyá. A látszat azonban ezúttal is csal, a valóságban a titkos megállapodás Erzsébet teljes győzelmét jelenti.

Erzsébet gondolatmenete teljesen világos és érthető. Helyre kellett állítania és meg kellett erősítenie megrendült uralmát, amelyet még mindig külső és belső erők fenyegettek. A külsők közül Zsigmond jelentette a legnagyobb és legakutabb veszélyt. Fél évvel korábban kikényszerítette a házasságkötést Máriával, s ennek alapján az uralomra is igényt tartott. Ha a szemmel láthatólag teljesen megbízhatatlan – vagy ami még rosszabb, titokban őt a Nagy Lajos által kijelölt utódnak tekintő – főurak segítségével megkoronázását is keresztülviszi, akkor Erzsébet ugyanabban a helyzetben találta volna magát, mint amibe jutott, amikor kénytelen volt Károly koronázásába beleegyezni, sőt még a szertartáson is megjelenni. Most azonban Erzsébet olyan titkos megállapodás birtokába került, amely szerint Zsigmond csak Vencel kifejezett hozzájárulásával koronázható meg; a megállapodás egyoldalú felbontása újabb nemzetközi bonyodalmakhoz vezethet, ezért annál inkább is megfontolandó, mert közben Vencelt minden jel szerint német-római császárrá koronázzák és tekintélye tovább gyarapszik.

Az ilyen egyezmények a középkorban is az „adok-veszek” elve alapján születtek meg. Erzsébet elismerte, hogy Zsigmond a magyar királyné férje, státusának és születésének megfelelően bőségesen ellátta birtokokkal; hozzájárult, hogy lányával éljen, vállalta adósságait, még abba is belement, hogy valószínűtlenül rövid határidőre előteremtse a negyedmillió aranyforintot, mindezért Vencel király támogatását és garanciáját vette meg. Ha Erzsébet így megtarthatta hatalmát, nem is csinált rossz üzletet. Mert az világos, hogy Erzsébet mindent hajlandó volt feláldozni; pénzt, nagy kiterjedésű birtokokat, sőt lányát is, csak egyetlenegy dologtól nem akart megválni, a hatalomtól. Arról persze fogalmunk sincs, hogyan vette rá Vencelt erre az egyezményre, de azt el kell ismerni, hogy óriási győzelem volt, és – Garai távollétében – Erzsébet személyes diadala. A királyné Nagy Lajos halála utáni vad hatalomvágya most látszólagos engedékenységgel, valójában ravaszsággal párosult.

Zsigmond átláthatott a szitán, mert a győri találkozó után nem maradt Magyarországon, hanem bátyja és nagybátyjai seregével együtt Csehországba vonult. A szabályozott státus csak megkötötte volna a kezét. Mária mint nő sohasem volt az esete, az együttélés nem érdekelte, őt is csak és kizárólag a hatalom vonzotta, amelynek megragadását anyósa most ugyanolyan sikeresen akadályozta meg, mint fél évvel korábban, amikor Mária a felesége lett.

Mária és Erzsébet Győrből visszatért Budára, hogy a közvetlen külső fenyegetés elhárítása után szembenézzon a belső veszéllyel, a Horvátiakkal. Joggal feltételezné az ember, hogy Kis Károly meggyilkolása és a Zsigmond felett aratott győri győzelem után a királyné a katonai megoldás mellett dönt, hadjáratot indít a lázadók ellen, mint ahogyan valamikor 1383 őszén ostrommal foglaltatta el Palisnai János várát. Mégsem ez következett be, sőt egy ideig nem történt semmi. A két királyné minden jel és néhány oklevél tanúsága szerint Budán tartotta udvarát, onnan egyszer távoztak el, amikor Demeter érseket látogatták meg Esztergomban 1386. június 22-én. Hadi készülletekről ekkor sem értesülünk. Biztos, hogy Erzsébet nem tudta magát elszánni a fegyveres fellépésre. Magatar-

tásának okát sajnos most sem ismerjük, találgatásokra vagyunk utalva. Lehet, hogy győri eredményét mégsem értékelte olyan győzelemnek, mint ahogyan feltételeztem, biztos, hogy a főpapok aktivizálása átmeneti siker volt, később Alsáni Bálinton kívül egy püspököt sem találunk környezetében. Az sem lehetetlen, hogy még mindig nem mert azokban a – javarészt a konzervatív párthoz tartozó – főurakban megbízni, akik a legnagyobb létszámú bandériumok felett rendelkeztek. Arra – különös tekintettel az ősz folyamán esedékes zálogösszegre – nem lehetett pénze, hogy maga fogadjon fel zsoldosokat. Talán a Horvátiak erejét és befolyását sem mérte fel elég gondosan.

Akármilyen megfontolások is vezették, végül is – valamikor június legvégén – úgy döntött, hogy személyesen megy le a Délvidékre rendet teremteni. Régebbi történetíróink úgy gondolták, hogy előző évi pozsegavári sikere, esetleg Garai tanácsa hatására hozta meg ezt a döntését. Ezek a történetírók még nem ismerték a nádornak Pozsegavárott kiadott, általam az előző fejezetben teljes terjedelmében idézett kötelezvényét, így a pozsegavári sikert is sokkal nagyobbnak tartották. De nemcsak Garainak idézett oklevele és a belőle levonható következtetések akadályoznak meg abban, hogy a régi feltevést elfogadjam, hanem elsősorban az a tény, hogy ekkor, 1386 júniusában Erzsébetnek is másképpen kellett értékelnie korábbi sikerét. Az az egyezmény végső fokon nem akadályozta meg a Horváti-pártot (és velük együtt talán néhány konzervatív főurat sem) abban, hogy Kis Károlyt meghívják a magyar trónra, később Budára kísérik, majd királlyá válasszák és megkoronázzák. Az akkori tárgyalás nem hozta meg a főurak őszinte kibékülését sem. A pillanatnyi megbékélés látszata mögött az ellentétek változatlanul tovább éltek, Kis Károly meggyilkolásával még végletesen ki is élesedtek, az ország valójában teljesen kormányozhatatlan maradt. Nem lehettek a királynénak illúziói abban a tekintetben sem, hogy a Horváti-pártot valamilyen módon kibékítheti. Ha a személyes fellépést választotta megoldásként, akkor ebben inkább helyzetének gyengesége jutott kifejezésre, hiszen még négy hónappal Károly halála után sem volt képes arra, hogy fegyveres fellépéssel törje le a lázadást.

A végzetes utazásra a királyné Thuróczy szerint „az esztelenség ösztönzésére csupán az udvari emberek csapatától kísérve” indult el. Fő támasza most is Garai Miklós (forma szerint) horvát–dalmát bán volt, aki magával hozta két fiát, Miklóst és Jánost, unokatestvérét, Garai Pált, a másik Jánost és távolabbi apai rokonát, Kereszturi Gergelyt. Másik unokatestvérét, Kórógyi Istvánt ugyanúgy megtaláljuk a királyné kíséretében, mint távolabbi rokonát, Névnai Treutel Jánost. Erzsébet másik fő tanácsadóját, Alsáni Bálint bíborost hiába keressük a névsorban, nyilván Erzsébet főkancellárjaként Budán hagyták a kormányzás rutinmunkájának vezetésére; de a bíboros öccse, Alsáni Pál és annak két fia: László és Miklós együtt indult el a királynékkal. A kíséret másik kiemelkedő tagja Forgách Balázs volt, aki közben felgyógyult a Kis Károly elleni merényletnél szerzett sebesüléséből.

Néhány más arisztokrata is részt vett az utazáson, a legfeltűnőbb az akkor még nagyon fiatal, talán még apródkorban lévő Kanizsai István, Kanizsai János egri püspöknek és annak a Miklósnak öccse, akivel annak idején Horváti Pál püspök kíséretében találkoztunk, amikor Nápolyban Kis Károlyt meghívták a magyar trónra. Az egri püspök, úgy látszik, már nem sok fantáziát látott a Horvátiak politikai jövőjében, átrendezte családtagjainak szereposztását, Miklós visszavonult, István Erzsébetet szolgáltatta, ő maga a tartalékjátékos posztját vállalta magára. A Kanizsaiakhoz hasonló magatartást tanúsítottak néhai Micsk bán leszármazottjai is. Egy évvel korábban a pozsegavári tárgyalásokon a családnak két tagját, későbbi megkülönböztető nevüket előlegezve, Prodavizi Ördög Istvánt és Ákost ismertük meg, s ha akkor nem is tudtam pontosan meghatározni pártállásukat, biztosan állíthattam, hogy Garai ellenfeleinek táborába tartoztak. Most – a nagyapáról ugyancsak Micsknek nevezett – unokatestvérük jelent meg a királyné kíséretében.

A névsor néhány jellegzetessége szembeszökő. Az első ismét az, hogy egyetlen püspököt sem találunk benne, a főpópok ismét visszavonultak, várakozó álláspontot foglaltak el, a háttérből figyelték a várható fejleményeket. A másik, hogy a konzervatív párt egyetlen kiemelkedő tagja sem kísérte el

a királynékat. Sem Szécsi Miklós, sem Csáktornyai Lackfi István, de még Zámbo Miklós tárnokmester vagy Simontornyai Lackfi István sem, aki Máriának változatlanul lovászmestere volt, s éppen ilyen utazásoknál lett volna feladata a konvoj megszervezése. Lehetséges, hogy Erzsébet sem akarta őket magával vinni, de az sem kizárt, hogy a konzervatívok nem voltak hajlandók ebben az akcióban részt venni. Akár azért, mert – bármi is történt azóta – mégiscsak egy évvel korábbi szövetségeseik ellen irányult, akár mert az egész utazással nem értettek egyet. Végül ugyanilyen feltűnő, hogy az ország „kormányából” egyedül Garai Miklós bán szerepelt, a többiek távol maradtak. Még a királynék lelkes híve, Losonczy László vajda is. A konzervatívok és a hivatalos méltóságviselők távolmaradása tovább gyengítette Erzsébet esélyeit, mert egyrészt nyilvánvalóvá tette, hogy akcióját egyedül Garaiék támogatták, másrészt az egész utazást a királyné magánügyének tűntette fel, megfosztotta országos jellegétől. Erzsébet ezt az utat nemcsak katonailag, hanem politikailag is rosszul készítette elő.

A királynék úti előkészületeiről csak annyit tudunk – ha hihetünk Mária később kiadott, az eseményekre visszatekintő okleveleinek –, hogy rengeteg kincset, egész reprezentatív felszerelésüket magukkal vitték. A nézőket akarták elkápráztatni, vagy az ingadozókat fejedelmi ajándékokkal a maguk pártjára vonni?

Az útvonalat csak nagyjából ismerjük. Pécsen át juthattak el a Drávához, amelynek egy Apáti nevű átkelőhelyén július 11-én oklevelet adtak ki. A Mária és Erzsébet (ebben a sorrendben) nevében kiállított irat a kézdi, orbászi és szepsiszéki székek szabadságait erősítette meg, ez utolsó fennmaradt közös kiadványuk. Az átkelőhely mutatja, mennyire nehéz helyzetbe kerültek a királynék már akkor, amikor még csak a Horvátiak ellenőrzése alatt álló terület széléhez értek. Pécsről az egyenes és „nagy út” Siklóson át vezetett a Drávához és azon átkelve Valpóra. Siklós vára és városa a róluk elnevezett Siklósiak birtokában volt, ők pedig nem tartoztak Erzsébet rendíthetetlen hívei közé, egy évvel később hűtlenség címén elveszítették ősi fészkeiket. A királynéknak hatalmas kerülőt

kellott tenniük Villány felé, hogy Siklóst elkerüljék. Maga Mária mondja el egy későbbi oklevelében, hogy a Dráván átkelve Diakóvárra, a boszniai püspök székhelyére mentek, ahol néhány napot töltöttek.

Azt sajnos már nem árulja el, miért mentek Diakóvárra, de nagyon valószínű az a feltevés, hogy a püspök közvetítésével Erzsébet megpróbált kapcsolatba kerülni unokatestvérével, Tvartko bosnyák királlyal. Őt a Horvátiak egyik fő támogatójaként tartották számon, s Palisnai János volt vránai perjel is nála húzta meg magát Vrána 1383 őszén történt elfoglalása és Kis Károly 1385. őszi dalmáciai partraszállása között. Logikus lépés lett volna, ha a királyné megpróbálja Tvartkót ismét a maga pártjára állítani, vagy legalábbis semlegesíteni, Horvátiéktól elszigetelni és érvényt szerezni a Garai és Tvartko között 1385 októberében kötött szerződésnek.

Erre annál nagyobb szükség lett volna, mert közben már Erzsébetnek is tudnia kellett Horvátiék lépéseiről. Horváti Pál püspök ismét hajóra szállt, újra Nápolyba ment azzal a céllal, hogy onnan katonai erősítést hozzon és rávegye Kis Károly özvegyét, hogy fia, Nápolyi László vegye át meggyilkolt apja magyarországi jogigényét. A zágrábi székesegyház fenntartására összegyűlt pénzt és kincseket a zsoldosok toborzására fordította, hogy Kis Károly halálát megbosszulhassa.

A középkori ember, főképpen ha halálát közeledni érezte, mindig gondolt lelki üdvösségére, azt kegyes adományokkal is elő akarta segíteni, szóban vagy írásban tett végrendeletében mindig anyagi teherbírásiának megfelelő adományokat hagyott az általa látogatott templomok fenntartására, csinosítására vagy egyszerűen gyászmisék tartására, s ha erről valamilyen oknál fogva nem gondoskodhatott, utódai tartották szükségesnek pótolni az elmaradt lépést. Zágráb székesegyházára sok gazdag polgár hagyott készpénzt és ingatlant, az így összegyűlt összeg nem lehetett elhanyagolható mennyiségű. Más kérdés, hogy az ilyen pénzt nem lehetett semmilyen – a középkori szóhasználat szerint – profán célra fordítani, vagy – mai fogalmazással – elsikkasztani, de a püspök most már nyilván minden megkötésen túltette magát.

Itt a történész előtt újabb megoldhatatlannak látszó rejtély

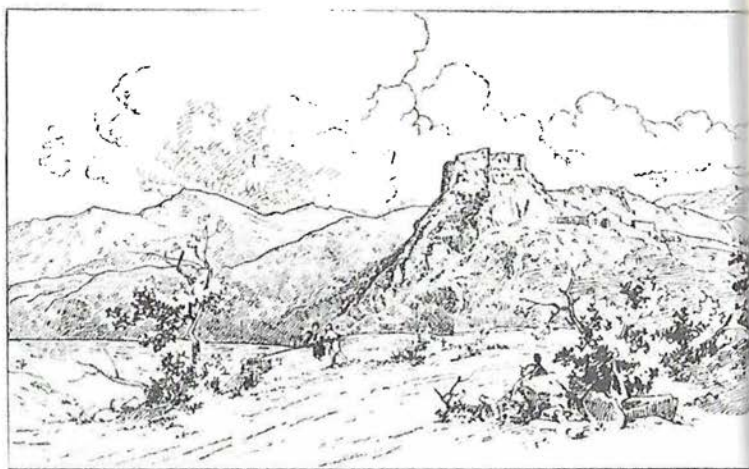


9. Zsigmond brandenburgi őrgróf.
Ismeretlen mester lavírozott tollrajza



10. Gara nádor megvédi Mária és Erzsébet királynőket a lázadó horvátok ellen. Szemplér Mihály olajfestménye, 1868
11. Gara nádor megvédi Mária és Erzsébet királynőket. Kovács Mihály olajfestménye, 1864





12. Novigrad. Ismeretlen mester tollrajzának reprodukciója a 20. század elejéről

tűnik fel. A zágrábi püspök magatartásából teljesen nyilvánvaló volt a Horváti-párt elszántsága. Nem számoltak sem a politikai, sem a katonai erőviszonyokkal, hanem fegyverkeztek, amennyire csak tudtak. Nemcsak a ma történésze, a kor embere előtt is világos kellett legyen, hogy fegyveres leszámolásra készülnek. Mit keresett akkor a két királyné, katonáinak nem nevezhető kíséretükkel a tűzfészek közvetlen közelében? Tvardkóval az érintkezést más módon is felvehették volna, arra meg igazán nem gondolhattak komolyan, hogy a bosnyák király magyar területre jön személyes megbeszélés céljából. Vagy egyszerűen rosszul működött hírszerzésük, és csak ott, Diakóváron jöttek rá, hogy milyen veszedelmes helyzetbe kerültek? Ezért határozták el, hogy Garára mennek, a nádor családjának ősi birtokára? És ha ez volt döntésük alapja, mennyivel lehetett Gara biztonságosabb, mint Diakóvár volt? Miért nem fordultak vissza? A „lázadók” már a visszautat is elvágták? Sajnos egyik kérdésre sem tudunk feleletet adni.

Egy meleg nyári nap reggelén, július 25-én, Szent Jakab apostol ünnepén a királynék elindultak Gara városa felé. Útközben a délelőtti folyamán a békésen utazó menetet – a királynék rengeteg málháját szállító, nehezen mozgó szekérsorát – Horváti János és Palisnai János csapata megtámadta. A veszélyt elsőnek, úgy látszik, Forgách Balázs vette észre, akinek helyzetmegítélése teljesen kifogástalan volt. Egy kisebb csoporttal felvette a harcot nyilván abban a reményben, hogy a támadókat feltartóztathatja, amíg a királynék elmenekülnek. Rövid összecsapásra került sor, a kis csapatot gyorsan levágták, Forgáchot sikerült kivetni a nyeregből, leszúrták, aztán levágták a fejét.

Most már a királynék közvetlen környezetére került a sor. A túlerőben lévő támadók elsősorban azt a hintót akarták hatalmukba keríteni, amelyben Erzsébet és Mária foglalt helyet. A királynéi kíséret megpróbálta megvédeni úrnőit, ebben a rövid és véres küzdelemben Garai Miklós tűnt ki a legjobban. Leugrott lováról és hátát a hintónak vetve szállt szembe a támadókkal. A sarokba szorított, mindennel leszámolt ember hősiességével harcolt még akkor is, amikor néhány nyíllövés érte. A késői krónikás, Thuróczy buzgalmaiban azt

írta, hogy „a testébe fúródó nyilakat, hogy ne akadályozzák sújtó karját, nádszálként törte el”. Nem bírtak vele. De aztán egy katona a hintó alá mászott és elrántotta a lábát. Az arcra bukó Garait, tegnap még az ország leghatalmasabb emberét, szabályosan lefejezték, a vértől csöpögő fejet Forgáchéval együtt a kocsiba, a királynék ölébe dobták. Csaknem olyan kegyetlenül játszódhatott le a jelenet, mint ahogy a 19. század történelmi festészetének ma már kevésbé ismert tagja, Kovács Mihály romantikus hévvel ábrázolta.

Garai halála az ellenállás végét jelentette. Garai unokatestvérét, Jánost is megölték, egyik fiát, Miklóst a kíséret felsorolt előkelőbb tagjaival, Kanizsai Istvánnal, a három Alsánival és Peleskei Micskkel együtt elfogták, különböző délvidéki várakba vitték, ahol – Erzsébet példája iskolát csinált – vasra verették őket. Egyedül Garai Miklós kisebbik fiának, Jánosnak sikerült elmenekülnie. A kincseket szállító szekereket természetesen kirabolták.

A királynékat elfogták: Thuróczy, aki szemmel látható élvezettel eresztette szabadra fantáziáját a jelenet leírása közben és talán valamilyen népballadára is támaszkodott, azt is tudni vélte, hogy Horváti János személyesen vezette a támadó csapatot, Erzsébet pedig térdén állva könyörgött ellenfelének: „Könyörülj, bánom, könyörülj – szólt –, emlékezz arra a jótéteményre, amelyben néhai Lajos királyunk részesített! Ne légy kegyetlen az ő ártatlan lányához! Én vagyok a gonosztett szerzője! A gonosztett másik szerzője, aki engem is idejuttatott, már elvette büntetését. Könyörülj a gyöngébb nemem legalább becsületed kedvéért, mert én sem vétkeztem ok nélkül.” A szöveg semmiképpen sem tekinthető hitelesnek, néhány gondolatában mégis megegyezik Erzsébet – uralma alatt korábban hangoztatott – szólamaival. Ahogyan Kis Károly koronázási jelenetével kapcsolatban utaltam rá, Erzsébet előszeretettel emlegette férje jótéteményeit, azokból próbált erkölcsi tőkét kovácsolni a maga javára. Az is megegyezik Erzsébet jellemével, hogy Kis Károly meggyilkolásának értelmi szerzőségét Garai Miklósról hárította, aki négyéves kormányzása alatt legbensőbb híve és tanácsosa volt, és éppen most életét áldozta fel az ő védelmében.

A királynőket előbb a zágrábi püspökség Ivanics vagy Gomnec nevű várába szállították. Ez a vár az Ivanicsnak, vagy magyarosan Iváncnak nevezett kis szigeten állt, s a püspöki uradalom központja volt, ma Ivanićgrad a neve. Nem volt különösen erős vár, inkább várkastély. Zágráb közelében feküdt, és közte meg a merénylet színhelye között a távolság légvonalban is 170 km. Miután az erdős hegyeket ki kellett kerülniük, legalább 10 napba került, amíg Horvátiék foglyaikkal odaértek.

Nem sokkal a sikeres támadás után Kis Károly gyilkosainak, Garai Miklósnak és Forgách Baláznak levágott fejét elküldték Nápolyba, harmadiknak Garai Jánosét téve melléjük. Margit királyné a fejeket szamaras kordén hordatta körül a városban, majd a piacon tette ki közszemlére.

Gomnecet a Horvátiak nem tekintették megfelelő, biztos erősségnek, így aztán – sajnos nem tudjuk, mikor – a fogoly királynékat tovább vitték előbb Krupa, majd később (szeptemberben?) a mai Krk (Veglia) szigettel szemben, a tengerparton fekvő Novigradba, magyarul Ujvárba.

Novigrad mint újabb börtön többféle feltételezésre indította a történészeket. Egy részük rámutatott arra, hogy innen a tengerpartról könnyebben lehetett a királynékat Nápolyba szállítani, mert – érveltek – Margit királyné Erzsébet és Mária fejét követelte, a Horvátiak pedig eleget is tettek volna a követelésnek, ha Velence nem vonultatja fel flottáját, és ezzel nem akadályozza meg elszállításukat. A királynék fogságának körülményeiről semmiféle értesülésünk sincs, többet tudunk arról a hatásról, amelyet Erzsébet és Mária elfogása keltett az országban.

A július 25-i vérengzés után a három főúri párt közül a Garaiaié átmenetileg kiesett a versenyből. Az öreg Garai Miklós meghalt, az ifjabb Garai Miklós fogságba esett a rokonság jelenlévő tagjaival együtt. Csak Alsáni bíboros tartotta meg cselekvési szabadságát, ő egyedül azonban nem sokat tehetett. Ez a helyzet megnövelte a konzervatív párt jelentőségét. Vezetői Szent István-nap nyolcadára (augusztus 27.) Fehérvárra országgyűlést hirdettek, s ott törvénnyel próbálták meg a „királyi felség”, azaz Mária akadályoztatása idejére a kor-

mányzást szabályozni. Ha nem is ismerjük azokat a prelátusokat, bárókat és nemeseket, akik „a béke hasznára fordítva figyelmüket” a törvényt meghozták (mert az eredeti példány nem maradt ránk, csak egy külföldi kódexben található másolat tartotta fenn a szöveget, és a másoló nem tartotta szükségesnek felsorolni az oklevélen található pecsétek tulajdonosait), az alábbi cikkelyekből mégis pontosan rekonstruálható a politikai kibontakozásról alkotott elképzelésük.

„4. A királyi felség eskü alatt ígérje meg, hogy minden gyűlöletet, irigységet, megvetést és igazságtalanságot, amit különböző okokból bárki és bármilyen rendű emberrel szemben eddig táplált, szívéből gyökerestől kiirtva megszünteti, velük vagy közülük bárkivel szemben sem nyíltan, sem titokban, sem maga, sem másvalaki útján ennek okán semmiféle szemrehányást nem tesz; hasonlóképpen cselekedjen a királynéi felség is.

5. Továbbá a királyi ház kincseit, legyenek azok ereklyék vagy bármi más, amelyeket a János macsói bán és atyafiai, továbbá János vránai perjel és hívei által néhai Garai Miklós nádor, az ő atyafiai, követői és hívei közötti villongás és harc során vettek el, János bán, a perjel és atyafiaik eskü alatt [tett vallomásuk alapján] amennyire csak tehetik, gyűjtsék össze és szolgáltassák vissza a királyi háznak.

6. Továbbá azokat a foglyokat, akiket a bán és a perjel, atyafiaik és követőik most fogságban tartanak, engedjék szabadon, őket és hívciket birtokaik vagy más javaik élvezetében ne akadályozzák és adják vissza nekik azt, amit tőlük elfoglaltak.

7. Továbbá a bán és a prior, valamint atyafiaik mindazokat a várakat, városokat, erősségeket, mezővárosokat, falvakat és birtokokat, továbbá királyi, királynéi vagy nemesi [birtok-] jogokat, amelyeket most elfoglalva tartanak, önként és haldéktalanul bocsássák vissza azoknak, akiket azok illetnek.

8. Továbbá, mivel az említett villongás nem a királyné öfélése megvetése vagy megsértése, hanem az említett felek közötti régi ellenségeskedés miatt keletkezett, következett be és történt, ezért a királyné asszonyok a királyság állapotának megjavítása érdekében gyökerestül irtsák ki szívéből mindazt, amit nevezett János bán, János vránai perjel, az ő roko-

naik, híveik, familiárisaik és követőik netán a királyi vagy királynéi méltósággal szemben elkövettek, ezt okleveleikkel és más szükséges intézkedéssel megerősítve, fogadják jóindulattal a királynéi kúriában, státusukhoz és állapotukhoz méltóan tiszteljék meg királyi tisztséggel és magasztalják fel őket, ahogyan azt a királyi felség a királyság többi nemesével és bárójával tenni szokta, a tanácsban és másutt illendőképpen tiszteljék meg őket és emeljék fel.”

A törvénynek az a határozott koncepció az alapja, hogy a „villongás” nem a „királyi felség” (ami alatt itt mindig Mária értendő) megsértése miatt keletkezett, hanem Garai és a két János (Horváti és Palisnai) között már régóta fennálló ellenségeskedésből fakad. Ez a koncepció tulajdonképpen fikció volt, amelynek segítségével a politikai helyzetből kibontakozást reméltek: a Garára vezető úton Horvátiék nem támadtak a királynéakra, azok csak véletlenül váltak a véres események szenvedő részeseivé, főképpen azért, mert Garai is kíséretükben volt. Horvátiéknak Garaival volt leszámolnivalójuk, őt ölték meg (mellékesen még a nádor hívei közül is néhányat). Az eseményeknek ez az értékelése teljesen új politikai és jogi helyzetet teremtett. A gyilkosság a középkorban egész Európában és természetesen Magyarországon is magánügy volt, a gyilkosnak (pénzbeli) elégtételt kellett adnia a meggyilkolt rokonainak, de az ügy nem tartozott bíróság elé, mai szóhasználatunkkal, nem minősült hivatalból üldözendő közbűnténynek. Ennek ismeretében az sem kétséges, hogy a garai támadás Horvátiék és Garaiék ügye, a cselekmény – logikusan következik – nem minősíthető lázadásnak vagy felségsértésnek, nem kíván semmiféle megtorlást, nem kell hadat indítani a lázadók ellen. Így már az sem csodálatos, hogy a garai eseményeket latinul következetesen a *rixa* kifejezéssel illetik, ami vitát, veszekedést, villongást jelent.

A fikció csak bizonyos tények elhanyagolásával volt megalkotható. Szó sincs a szövegben arról, hogy a Horvátiak a királynékat elfogták és most is fogságban tartják. Ennél nagyobb súlyt kap a királyi kincsek elrablása, de ha Horvátiék megesküsznek arra, hogy embereik tudomásuk szerint mit

raboltak el, és a rablott holmit a lehetőséghez képest összeszedik, akkor ez a kérdés is véglegesen lezárul.

Egyenesen részrehajló a fikció, amikor Máriát azzal vádolja, hogy megvetéssel és igazságtalanul bánt egyesekkel. A szöveg ezen a ponton ugyan kifejezetten „királyi felséget” (azaz Máriát) említ, mégis, azt hiszem, elsősorban Erzsébetre kell gondolni. Súlyosbítja a megállapítást, hogy ebben a pontban még nincs szó a Horvátiakról, hanem általánosságban „bármilyen rendű emberről”. S ha ez a bánásmód „bármilyen rendű” emberrel szemben sem megengedhető, akkor az ország főuraival – köztük a Horvátiakkal – még kevésbé volt joga Erzsébetnek így viselkedni. A királyné felelősségét a garai vérengzéshez vezető helyzet előidézésében a törvény nem tagadja.

A szereplőknek a szöveg megadja a megfelelő címet, Horváti Jánost macsói bánnak, Palisnait vránai perjelnek, Garait nádornak nevezi. Garai rangja annyiból érthető, hogy már nem volt az élők sorában, s ilyenkor az „ország dicséretreméltó szokása szerint” az elhunyt legmagasabb méltóságát volt szokás megjelölni, függetlenül attól, hogy halálakor betöltötte-e azt vagy sem. Érthetlenebb Horváti János címe, hiszen őt Erzsébet a Kis Károly elleni merénylettől kezdve már nem tekintette macsói bánnak. Horváti azonban nem ismerte el Erzsébet hatalomra jutását, és címét továbbra is megtartotta. Szinte felesleges mondani, hogy Palisnai címe még érthetlenebb, mert a megjelölt méltóságát már kereken három éve nem töltötte be, s három évvel korábban szabályos lázadás és hűtlenség miatt vesztette el.

A törvény Erzsébettel szemben ellenséges magatartást tanúsított. A tendencia abból is kiderül, hogy általában csak a „királyi felségről” esett szó, anyja most valóban a második helyre szorult vissza, s ha kiemelték, akkor az nem volt hízelgő. Amikor Máriának lelkére kötötték az igazságos kormányzást, külön kemény hangsúllyal tették kötelezővé Erzsébet számára, hogy alattvalóival megfelelően bánjon.

Ha még az itt most nem idézett bevezetést és az első három cikkelyt is figyelembe veszem, amely a királyi tanács tagjainak kötelességét és jogait szabályozta, akkor még erősebbé válik az

a benyomásom, hogy a törvény megfogalmazói szemében a kibontakozást nemcsak Mária uralmának megerősítése, hanem Erzsébet kikapcsolása is jelentette. A politikai helyzet megoldását – így foglалható össze a fikció – Mária szabadon bocsátásában és annak biztosításában látták, hogy az uralkodó csak a főpapoknak, főuraknak, sőt válságos helyzetben az ország tehetősebb nemeseinek a királyi tanácsban kifejtett véleménye alapján uralkodhasson. Ebbe az utóbbiba tartozott az a követelés is, hogy a harmadik párt képviselőinek, a Horvátiaknak státusuknak és állapotuknak (olvasd: főúri mivoltuknak) megfelelő szerepet juttassanak. Mária ekkor 15 esztendő volt, már majdnem egy éve papíron asszony is, a kor felfogása szerint nagykorú – amennyire asszony egyáltalán nagykorú lehetett –, tehát érett arra, hogy országot vezessen. S ha alkalmaságából még egy s más hiányzott, azt a főpapok, főurak és nemesek bölcsessége pótolhatta. Ez a megoldás elkerülte Zsigmond követelésének elismerését, egyelőre meghagyta őt annak, aminek bátyja, a leendő német-római császár is nevezte, a királyné férjének.

Az 1386. évi törvény koncepciója attól függött – és ezzel nyilván megfogalmazói is tisztában voltak –, hogy hogyan és milyen gyorsan hajtható végre. Hajlandók lesznek-e a Horvátiak a királynékat szabadon engedni, a széthurcolt kincseket a lehetőség szerint összegyűjteni, foglyaiknak visszaadni szabadságukat és elfoglalt birtokaikat; másrészt hajlandó lesz-e Erzsébet és Mária is levonni az eseményekből adódó következtetéseket, hajlandó lesz-e Erzsébet visszavonulni, Mária pedig mindkét vagy mindhárom párt bevonásával igazságosan kormányozni; harmadrészt milyen mértékben szerveződik újjá Garai volt pártja, ki kerül annak élére, lemond-e a nádor halálának megbosszulásáról. A három kérdés egyenként is elég nehéz, ráadásul olyan szorosan összefüggött egymással, hogy alig volt szétbontható. Köztudomású, hogy a kibontakozás nem sikerült, fél évvel később már Zsigmond volt Magyarország megkoronázott királya, Erzsébet pedig halott. Hogyan történhetett mindez?

Forrásaink most is hallgatnak az események részleteiről, meg kell próbálnunk a rendelkezésre álló értesítéseket addig

és olyan részletesen elemezni, amíg valamilyen összefüggő kép nem bontakozik ki belőlük. Azzal kell kezdenem, hogy régebbi történelemszinkézeteinek, amely szerint Horvátiék a királynékat ki akarták szolgáltatni Nápolynak, nem nagy a valószínűsége. Ezt, ha meg akarták volna tenni, a nyár folyamán, tehát a törvény megszületése előtt is megtehették volna. Ha nincs is erre semmiféle konkrét bizonyítékunk, mégis azt kell gondolnunk, hogy az 1386-i törvény sem jöhetett volna létre a Horvátiak hozzájárulása nélkül, mert ez nagymértékben csökkentette volna a belső béke helyreállításának lehetőségét, és ezzel feleslegessé tette volna a fikció kidolgozását. Az 1386. augusztus végi és 1387. januári eseményekhez egy késői, 1387. áprilisi velencei követjelentés adja kezünkbe a kulcsot. A jelentést a köztársaság követeinek titkára, az a Monaci Lőrinc írta, aki nem sokkal utóbb Máriával személyesen találkozott, és Kis Károly tragédiáját hosszú elbeszélő költeménybe foglalta.

Zsigmond – már mint Magyarország felkent királya – az 1387. április 6. előtti napon vagy napok valamelyikén Budán tárgyalt a velencei követtel, majd arra hivatkozva, hogy (latinul) nem tud elég választékosan beszélni, Alsáni bíborost kérte fel válaszában szavakba foglalására. „Követ úr – mondta a bíboros –, Ön jól értette a király urat, aki azt mondta, hogy meg van elégedve és azt kéri, kössenek szövetséget Önökkel, ahogyan azt felséges anyja és felséges asszonya akarta és kérte...” Ugyanezen alkalommal a király később Csáktornyai Lackfi Istvánt (akkor már nádort) is bevonta a tárgyalásba, és így szólt: „Vegliai (= Frangepán) János gróf azt írta nekünk, hogy abból, amit megtudott, azt reméli, hogy anyánk még él, de biztos abban, hogy feleségünk életben van és ha katonát küldünk neki és a tenger felől segítséget kap, visszaszerzi őket.”

A tárgyaláson elhangzottakból világos kép rajzolható meg. A két királyné, azaz Zsigmond „anyja” (értsd: Erzsébet) és felesége, Mária Novigrad várában Horvátiék fogságában található, Zsigmond nagyobb szabású hadműveletet tervez kiszabadításukra, amelynek keretében a szárazföldről támadna. Ennek a tervnek az a gyengéje, hogy Zsigmond esetleges

sikere arra késztheti ellenfeleit, hogy a tenger felé meneküljenek, ebben az esetben legvalószínűbb céljuk Nápoly. Akkor pedig a királynék menthetetlenül Kis Károly özvegyének kezébe kerülnek, ami biztos halálukat jelenti. Ezt csak úgy lehet megakadályozni, ha a tengerre vezető utat elzárják Horvátiék elől, amihez Zsigmondnak nincsenek meg a szükséges hajói. Frangepán János, aki a helyi viszonyokat jól ismeri, úgy ítéli meg, hogy Novigradot el tudja foglalni a rendelkezésére bocsátott csapatokkal, de csak akkor, ha a tenger felől segítséget kap. Frangepán levelét Zsigmondnak címezte, azt tehát 1386 szeptembere előtt nem írathatta meg, valószínűbbnek tűnik 1387 márciusa, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy Zsigmond átveszi az ország kormányzását. Az is egyértelmű, hogy a hiányzó flottát a velenceiek hajóival kell pótolni, bár ezt Frangepán nem írta le. De – és ez a döntő pont – ezt a tervet Zsigmonddal Erzsébet már közölte, mégpedig minden jel szerint korábban, valószínűleg 1386 végén!

Hogyan kell hát elképzelnünk az 1386 szeptembere után bekövetkező eseményeket? Ha helyes történettudományunknak az a megállapítása, hogy a királynékat 1386 szeptemberében vitték Novigradba, akkor abból kell kiindulnunk, hogy az 1386. augusztus végi törvény vagy a Horvátiékkal való tárgyalás során jött létre, tehát a velük való egyezkedés alapján született meg, vagy azt abban a jogos reményben hozták, hogy a törvény rendelkezéseivel a Horvátiak egyetértenek. Megragadják az alkalmat, hogy politikai helyzetüket megjavítsák, kilépjenek elszigeteltségükből, szabadon bocsátják majd foglyaikat, elsősorban a királynékat. Mindkét esetben hosszabb alkudozásokkal kell számolni, amelyeken a szabadon bocsátás eljárását pontosan szabályozzák.

Erzsébet őrizete Novigradban vagy nem volt különösebben szoros, vagy – talán jóindulatuk bizonyítása céljából – a Horvátiak enyhítettek rajta. Novigradot ehhez elég biztonságosnak ítéltették meg mindaddig, amíg Velence fellépése nem fenyegetett. Akármelyik feltételezést fogadjuk el, Erzsébet felismerte a kedvező alkalmat és szokásához híven meg is ragadta. Írt, vagy még valószínűbb, hogy üzenetet küldött valamilyen úton-módon Budára, amelyben felszólította

a hatalmat gyakorló személyeket, szövetkezzenek Velencével, fogják harapófogóba Horvátiakat szárazon és vízen.

A terv nem volt rossz. Egyetlen baja volt, titoktartást, mégpedig igen nagyfokú titoktartást követelt, s ha Erzsébet azt hitte, hogy ez most is olyan jól sikerül majd, mint amikor Kis Károlyt tétette el láb alól, akkor alaposan elszámította magát. Ez lett a veszte. Tegyük fel, hogy november közepén indította útnak üzenetét. Legalább három hétbe került, amíg ez a titkos üzenet Budára ért, s újabb három-négy, esetleg öt hetet kell számítanunk arra, hogy az üzenet tartalma kiszivárogon és a Horvátiak fülébe jusson.

Ez volt az a pillanat, amikor a bán türelme elfogyott. Világossá vált előtte, hogy semmiféle tárgyalásnak nincs értelme, az 1386. augusztus végi törvényben sem bízhat, mert Erzsébet abban a pillanatban rúgja fel a törvény mögött meghúzódó megegyezést, amint helyzetében akár csak kisfokú javulás áll be.

1387. január elején a novigradi börtönben a bán pribékjei lánya szeme láttára megfojtották a negyvenhét éves királynét.

A könyveknek már az első pillanattól kezdve megvan a maguk sorsa, s ez sem kivétel a szabály alól. Amikor megírását elváltam, két szempont vezetett, az egyik nagyon lazán, a másik nagyon szorosan kapcsolódott szakmámhoz, a magyar középkor kutatásához.

Sokszor hallottam és hallom ma is, de mindig csak azoktól – főként lányoktól és asszonyoktól –, akik nem történészek, hogy szívesen éltek volna a középkorban. Ez a kor valahogyan megszépült, a rossz kifakult belőle és sokan érzik úgy, hogy jobb és szebb volt, mint a mai. Ha napjainkban valaki Shakespeare sötét tragédiáit látja, a borzalmakat a költő fantáziájának tulajdonítja, annál is inkább, mert ezekből kevés játszódik le teljes realitásában a nyílt színen, sokszor csak elmondják őket, s a költőnek és – sietve teszem hozzá – magyar fordítóinak nyelve a maga csodálatos zengésével sokat tompít a meztelen tényeken. Pedig, ha jobban odafigyelünk a tényekre, áskálódás, düh és szeretet elemi kitörésének lehetünk tanúi, az erőszak végletes megnyilvánulásainak úton-útfélen, amelyek újabb erőszak-megnyilvánulások beláthatatlan láncreakcióját szabadítják fel. A magyar középkor – a nyugat-európai országokkal összehasonlítva – viszonylag szegény ezekben a legfelsőbb szinten lejátszódó borzalmakban, de még mindig van belőlük elég. Ezen a szinten – és minden életkorban – is csak azok maradhattak meg, akik fizikailag alkalmasak voltak arra, hogy megvédjék magukat. Erre is, meg arra is, hogy mennyire nem tekintette a középkor a nőket a teremtés koronái egyenrangú partnerének, bőségesen található példa az előző lapon. S ahhoz, ami itt olvasható, hozzá kell tennem: amennyire lehetséges volt, elkerültem a túlzásokat, de azt talán mégis sikerült bebizonyítanom, hogy az sem nevezhető örömteli,

boldog életnek, ami az ország első asszonyára várt ezekben a századokban.

A másik indíték tisztán szakmai jellegű volt. Középkorunk két legjobban kidolgozott időszaka az Árpád-házi királyok és a Hunyadiak kora. A két Anjou uralkodó, I. Károly és Nagy Lajos időszaka ezekkel szemben a háttérbe szorult. Nemcsak a múltban, hanem az 1950-es évek szerencsétlen megítélése következtében szinte a mai napig. Zsigmond magyarországi uralmát egyetemi professzorom hosszú, több évtizedes erőfeszítéssel világította meg. Az a négy esztendő, amely Lajos király halála és Zsigmond trónra lépése között helyezkedik el, két szélek között a pad alá esett. Az Anjouk szempontjából csak az utójáték, a Zsigmond-kor szempontjából csak az előzmény szerepét játszhatta, csak azok szempontjából ítélték meg. Meggyőződésem szerint ennek a néhány évnek nemcsak politikai, hanem gazdasági és társadalomtörténetünkben is az évek számát messze meghaladó jelentőséget kell tulajdonítani. A hatalom megoszlásában ez alatt a néhány esztendő alatt nagyméretű eltolódás következett be a főurak javára. A bárói ligák kialakulását régebben történészeink Zsigmond uralmához kötötték, holott Erzsébet segítette elő Garai Miklós pártfogásával, neki is kellett szembenéznie ezzel az új jelenséggel az ellenzék kialakulása során. A főúri liga mint politikai forma nemcsak az ország további sorsára hatott, Nagy Lajos korabeli előzményeit is fontos lenne felderíteni. A második, tisztán szakmai szempont, új tények felderítésére, új értékelések megfogalmazására készítetett.

Az új tények kihámozása azt is jelentette, hogy meg kellett próbálnom a rendelkezésre álló rövid idő alatt kutatást végezni. Ez nem ment volna segítség nélkül, sokaknak és sokat köszönhetek, itt Judák Margitnak, Engel Pálnak, az Országos Levéltár kutatótermében és a Történettudományi Intézet könyvtárában dolgozóknak szeretnék ismételtan köszönetet mondani, mint akiktől a legtöbb segítséget kaptam, és akik bámulatra méltóan viselték el türelmetlen kéréseimet.

A korszak forrásainak kiadása terén az ún. elbeszélő forrásokkal állunk a legjobban. Thuróczynek majd egy évszázaddal később írt munkája (*A magyarok krónikája*) Hörváth János fordításában áll az olvasó rendelkezésére (Bibliotheca Historica, Budapest 1976), Thuróczy tartotta fenn Küküllei Nagy Lajosról írt életrajzát is. Monaci elbeszélő költeményét Márki Sándor verses fordításában használhattam (*Monaci Lőrinc krónikája Kis Károlyról*, Budapest 1910), ez a munka a század eleji „Középkori krónikások” sorozatának X. kötetét alkotja. Ugyanebben a sorozatban jelent meg *A három Villani krónikája* (Rácz M. fordítása, *Középkori krónikások VIII–IX*, Budapest 1909). Froissart krónikáját kivonatossan a Gondolat Kiadó adta ki (Szerk. Kulcsár Zs., Budapest 1971). Gyöngyösi Gergely magyarra fordított szemelvényeit szintén új kiadásban használhattam (*Arcok a magyar középkorból*. Szerk. V. Kovács S., Budapest 1983). A mai napig nincs lefordítva Długosz kanoonok krónikája, amelynek a magyar eseményekre vonatkozó részletei fontosak és kritikai feldolgozást is megérdemelnének; az idézett részleteket egy régebbi lengyel kiadásból fordítottam (*Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis opera omnia* [Ed. A. Przezdzieczki] XII. Cracoviae 1876). A bőség első pillanatra megtévesztő, ideje lenne átfésülni az olasz városi krónikák és feljegyzések dzsungelét, mert meggyőződésem szerint sok apró értesülés kerülhet elő még, ha összefüggő nagyobb elbeszélésre már nem is számíthatunk.

Az okmánykiadásokkal sajnos már rosszabbul állunk. Az *Anjou-kori okmánytár* a VII. kötettel 1359-ig jutott és ott el is akadt. Fejér híres és jobb híján sokszor használt sorozata: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis* (Ed. G. Fejér, Budae 1829–44), ebből a korból sem tartalmaz megbízható

közléseket, a győri tárgyalásra vonatkozó iratok szövegét egy cseh kiadványból kellett használnom: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (Ed. V. Brandl) XI. Brünn 1885. Mária eljegyzésére vonatkozó fontos okmányt közölt Károlyi Árpád a bécsi állami levéltárból (*Adalék Mária és Zsigmond eljegyzésének történetéhez*. Századok 11/1877). Elszórtan találhatók meg Erzsébet és Mária kiadványai családi okmánytárainkban, így a Bánffy (*Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez*. Szerk. Varju E. I. Budapest 1908), a Zichy (*A zichi és Vásoneői Gróf Zichy család idős ágának okmánytára*. IV. Szerk. Nagy I. és mások. Budapest 1878) családjában. A zágrábi oklevelek Tkalcic híres munkájában találhatók (*Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*. I. Zagrabiae 1889).

Jobban állunk a diplomáciai iratokkal, amelyeket a múlt században Wenzel Gusztáv (*Magyar diplomáciai emlékek az Anjoukorból*. III. Budapest 1876) és a törvényekkel, amelyeket Döry Ferenc gyűjtéséből Bónis György adott ki (*Decrete Regni Hungariae* Ed. F. Döry, G. Bónis, V. Bácskai. Budapest 1976). A magyar nyelvű balladatöredéket Szilády Áron közölte (*Régi magyar költők tára I*. Budapest 1908).

A feldolgozás terén a régebbi irodalom még ma is sok haszonnal forgatható. A millenniumi történet (*A magyar nemzet története*. Szerk. Szilágyi S., III. Budapest 1895), amelynek erre a korszakra vonatkozó fejezeteit Pór Antal írta és utólag néhány kisebb tanulmánnyal egészítette ki (*Nagy Lajos király halálos betegsége*, Századok 36/1902; *Kis Károly és Erzsébet utolsó évei*, uo. 30/1896). Erzsébetnek Novigrad elfoglalására vonatkozó tervét R. Kiss István fedezte fel (*Az 1386. évi országgyűlések*, Századok 47/1913). A főúri pártalakulás felismerése Hóman Bálint érdeme (*Magyar történet II*. Budapest 1939), ugyanő mutatta ki, hogy az 1386. augusztus 27-i törvény tulajdonképpen békekísérlet.

A képek lelőhelyei

Az 1. kép az OSZK, a 2., 3., 5. kép az Országos Levéltár, a 7., 8. kép az MTKCS, a 6., 10., 11. kép a Magyar Nemzeti Galéria és a 12. kép a Povijesni Muzej Hrvatske i. srpske, Zagreb tulajdona.

A reprodukciókat Gottl Egon és Makky György készítette.

A címlap Liesen-Mayer Sándor: Erzsébet és Mária királynő Nagy Lajos sírjánál című festmény (az MNG tulajdona) felhasználásával készült (Arsfoto, Mester Tibor felvétele).
A képeket Cennerné Wilhelmb Gizella válogatta.

ELŐKÉSZÜLETBEN

BARTA GÁBOR: GYÖRGY BARÁT „TITKAI”

BORECZKY BEATRIX: KÜLÖNÖS TŰZIJÁTÉK

HERNER JÁNOS: BORNEMISZA ANNA MEGBŰVÖLTETÉSE

HÓVÁRI JÁNOS: A HŰTLEN DOBÓ

R. VÁRKONYI ÁGNES: A REJTŐZKÖDŐ MURÁNYI VÉNUS

Tartalom

„Halálakor akkora volt a gyász...”	5
„Fiúutód vigasza nélkül”	22
Erzsébet királynő uralma	39
A királynő bukása	63
Gyilkosság és bosszú	100
Utószó	139
 A forrásokról és az irodalomról	 141
A képek lelőhelyei	143